

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ IŞIĞINDA TÜRK SANAYİNDE YAPISAL DEĞİŞİM ÖĞELERİ

DOKTORA TEZİ

Arş. Gr. Gülten DEMİR

ESKİŞEHİR, 1987

İÇİNDEKİLER

GRAFİKLER	VIII
TABLolar	XI
EK TABLolar	XII
KISALTIMA CETVELİ	XIV
G İ R İ Ş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİSİ KAVRAMI VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

I- <u>SANAYİLEŞME STRATEJİSİ KAVRAMI</u>	
II- <u>SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ</u>	7
A- HAMMADDE ÜRETİMİNDE UZMANLAŞMA YOLUYLA SANAYİLEŞME	8
1. <u>Genel Süreç</u>	8
2. <u>Hammaddeci Uzmanlaşmadan Sanayi- leşmeye Geçişin Sorunları</u>	10

B- İTHAL İKAMESİ YOLUYLA SANAYİLEŞME	
STRATEJİSİ	12
1. <u>İthal İkamesi Kavramı</u>	12
2. <u>İthal İkamesi Yoluyla Sanayileşme</u>	15
a. Genel Süreç	18
b. Az gelişmiş Ülkelerin İthal İkamesi Yoluyla Sanayileşme Deneyimleri	20
C- İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME	
STRATEJİSİ	32
1. <u>İhracata Yönelik Sanayileşme Kavramı</u>	33
2. <u>Uluslararası Ticaret Teorileri</u>	35
a. Karşılıklı Üstünlükler Teorisi ve Az gelişmiş Ülkeler	38
I) Kaynak Dağılımında Etkinlik Sağlama Konusunda Karşılıklı Sorunlar	39
II) Uluslararası Değişim Sorunları	44
3. <u>Az gelişmiş Ülkelerin Sanayi Ürünleri İhracatının Gelişimi</u>	45
4. <u>İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi</u>	48
a. Genel Süreç	48
b. Az gelişmiş Ülkelerin İhracata Yöne- lik Sanayileşme Deneyimleri	51

III- <u>SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNE İLİŞKİN BİR</u>	
<u>DEĞERLENDİRME</u>	57
A- İTHAL İKAMESİ VE İHRACATA YÖNELİK STRA- TEJİ ÇERÇEVESİNDE SANAYİLEŞME KAVRAMI. .	58
B- İTHAL İKAMESİ YOLUYLA SANAYİLEŞMENİN ALTERNATİFİ OLARAK İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME	60
C- İTHAL İKAMESİ ÇERÇEVESİNDE ALTERNATİF UYGULAMALAR	63
1. <u>İkamenin Bilinçli Bir Sanayileşme</u> <u>Stratejisi Çerçevesinde Uygulanması</u> .	65
2. <u>İthal İkamesi Yoluyla Oluşturulan</u> <u>Sınai Yapı Sorunlarının Çözümüne</u> <u>Çalışılması</u>	67
3. <u>Dış Ekonomik Dengelerin Dikkate</u> <u>Alınması</u>	69

İKİNCİ BÖLÜM

YAPISAL DEĞİŞME VE TÜRKİYE İÇİN ÖNGÖRÜLEN YAPISAL DEĞİŞİM

I- <u>YAPISAL DEĞİŞME</u>	72
A- YAPISAL DEĞİŞİM KAVRAMI.	72
B- YAPISAL DEĞİŞİMİ GEREKTİREN KOŞULLAR . .	73

C- YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİ	75
D- YAPISAL DEĞİŞİM KAPASİTESİ VE YAPISAL DEĞİŞİMİN MALİYETİ	80
II- <u>TÜRKİYE İÇİN ÖNGÖRÜLEN YAPISAL DEĞİŞİM</u>	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DEĞİŞİM ÖĞELERİ

I- EKONOMİDEKİ VE TÜRK SANAYİNDEKİ GENEL GELİŞİMLER	89
A- GENEL EKONOMİK GELİŞİMLER.	90
1. <u>Gayri Safi Milli Hasılanın Gelişimi</u>	90
2. <u>Dış Ticaretteki Gelişmeler</u>	94
a. İhracatın Gelişimi	97
b. İthalatın Gelişimi	100
3. <u>Ödemeler Bilançosu Dengelerindeki Gelişmeler</u>	103
4. <u>Dış ve İç Borçların Gelişimi</u>	108
5. <u>Enflasyon Oranının Gelişimi</u>	113
6. <u>Ortalama Ücretlerin Gelişimi</u>	114
B- SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞİMLER	115
1. <u>Planlı Dönemin Başında Sanayi Sektörünün Genel Görünümü</u>	116
2. <u>1963-1985 Döneminde Sanayi Sektörünün Gelişimi</u>	121

a. Sanayi Sektörü Üretimnin	
Gelişimi	121
I) Tüketim Malları Sanayiinde	
Gelişmeler.	126
II) Ara Malları Sanayiinin	
Gelişimi.	129
III) Yatırım Malları Sanayiinde	
Gelişmeler.	132
b. Sanayi Sektörü Yatırımlarındaki	
Gelişmeler	135
c. Sanayi Sektörü İstihdamının	
Gelişimi	138
II- <u>TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DEĞİŞİM</u>	
<u>ÖĞELERİ</u>	140
A- GENEL EKONOMİK AÇIDAN YAPISAL DEĞİŞİM	
ÖĞELERİ	140
1. <u>GSMH'nın Gelişimi Açısından Yapısal</u>	
<u>Değişim Eğilimleri</u>	141
2. <u>Dış Ticaret Açısından Yapısal</u>	
<u>Değişme Eğilimleri</u>	142
a. İhracat Açısından Değişmeler	143
b. İthalat Açısından Değişmeler	147

3. <u>Ödemeler Bilançosu Dengeleri Açısından</u> <u>Yapısal Değişme Eğilimleri</u>	148
4. <u>Dış ve İç Borçlar Açısından Yapısal</u> <u>Değişme Eğilimleri</u>	149
5. <u>Enflasyon Oranı Açısından Yapısal</u> <u>Değişme Eğilimleri</u>	151
6. <u>Ortalama Ücretlerin Gelişimi Açısından</u> <u>Yapısal Değişme Eğilimleri</u>	152
B- SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM	
ÖGELERİ	155
1. <u>Sanayi Sektörü Üretimi Açısından</u> <u>Değişmeler</u>	156
2. <u>Sanayi Sektörü Yatırımları Açısından</u> <u>Değişmeler</u>	156
3. <u>İstihdam Açısından Değişmeler</u>	159
S O N U Ç	161
YARARLANILAN KAYNAKLAR.	i-xiii

GRAFİKLER

<u>Grafik No</u>		<u>Sayfa</u>
1	Gayri Safi Yurtiçi Hasılların Gelişimi	92
2	Gayri Safi Yurtiçi Hasılların Bileşimi	92
3	Kişi Başına GSMH'nin Gelişimi	93
4	İthalat ve İhracatın Gelişimi	96
5	G.S.M.H.-İthalat-İhracat Artış Hızları	96
6	İhracatın Gelişimi	98
7	İhracatın Bileşimindeki Gelişmeler	98
8	İthalatın Gelişimi	102
9	İthalatın Bileşimindeki Gelişmeler	102
10	Ödemeler Dengesinin Gelişimi	105
11	Dış Borçların Gelişimi	108
12	Dış Borç ve Faiz Ödemeleri	110
13	Dış Borçlar ve Dış Borç Ödemeleri	110

<u>Grafik No</u>		<u>Sayfa</u>
14	İç Borçların Gelişimi	111
15	Enflasyon Oranının Gelişimi	113
16	İşçi Ücretlerinin Gelişimi	114
17	İmalat Sanayi Üretimi	122
18	İmalat Sanayinin Gelişimi	124
19	İmalat Sanayi Ana Sektörlerinin Gelişimi	124
20	Tüketim Malları Sanayinin Gelişimi	128
21	Tüketim Malları Sanayinin Bileşimi	128
22	Ara Malları Sanayinin Başlıca Alt Sektörlerinin Gelişimi	130
23	Ara malları Sanayi Başlıca Alt Sektörleri Üretim Paylarının Gelişimi	130
24	Yatırım Malları Sanayinin Gelişimi	133
25	Yatırım Malları Sanayinin Bileşimi	133
26	İmalat Sanayi Yatırımlarının Gelişimi	136
27	Kamu ve Özel Kesim Yatırımlarının Gelişimi	136
28	İmalât Sanayii İstihdamının Gelişimi	139

<u>Grafik No</u>		<u>Sayfa</u>
29	İmalât Sanayii İstihdamının Payı	139
30	İhracat Artış Hızı İle Toplam Yatırımlar Artış Hızı İlişkisi	145
31	Gerçek Ücret Artış Hızı İle İhracat Artış Hızı İlişkisi	145
32	İthalatın Bileşimindeki Gelişmeler	147
33	GSMH - Dış Borçlar Artış Hızı	150
34	Enflasyon-Ücret İlişkisi	153
35	Toplam Yatırımlarda İmalat Sanayii Yatırımlarının Payı	157
36	İmalat Sanayi Yatırımlarında Kamu ve Özel Kesim Payının Gelişimi	159

TABLÖLAR

<u>Tablo No</u>		<u>Sayfa</u>
1	Üretim Faaliyet Kollarına Göre GSMH'nın Bileşimi	116
2	Sanayi Sektörünün Bileşimi (1962)	117
3	İmalat Sanayi Üretiminin Bile- şimi (1962)	117
4	Toplam Sabit Sermaye Yatırımla- rı İçinde Sanayi Sektörünün Payı	118
5	Sivil İstihdamın Sektörel Dağı- lımı	119
6	İhracat Gerçekleşmeleri (1963)	119
7	İthalat Gerçekleşmeleri (1963)	120

EK TABLOLAR

Tablo No

- 1 Sektörlere Göre GSMH'nın Gelişimi
- 2 Çeşitli Ekonomik Göstergelerin Artış Hızları
- 3 İhracatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı
- 4 İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı
- 5 Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler
- 6 Devlet Borçlarının Gelişimi
- 7 Enflasyon Oranının Gelişimi
- 8 İşçi Ücretlerinin Gelişimi
- 9 İmalat Sanayi Üretim Değerlerinin Gelişimi (Cari Fiyatlarla)
- 10 İmalat Sanayi Üretim Değerlerinin Gelişimi (Sabit Fiyatlarla)
- 11 İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla)

EK TABLOLAR

Tablo No

- 12 İmalat Sanayi Sabit Sermaye yatırımları(Sabit Fiyatlarla)
- 13 İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı
- 14 İmalat Sanayi İstihdamının Gelişimi
- 15 Enflasyon Gerçek Ücret Artış Hızları

KISALTIMA CETVELİ

AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.k.	: Adı geçen kaynak
AİTİA	: Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi
An.Ü.İ.İ.B.F.	: Anadolu Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
bkz	: Bakınız
B.M.	: Birleşmiş Milletler
B.Y.K.P.	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ç.U.Ş.	: Çok Uluslu Şirketler
D.İ.E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
D.P.T.	: Devlet Planlama Teşkilatı
E.İ.T.İ.A.	: Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu

İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TUD	: Yatırımları ve İhracatı Teşvik ve Uygulama Dairesi
UN	: United Nations
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development Organization
UNIDO	: United Nations Industrial Development Organization
Yay.	: Yayın

G İ R İ Ő

Az gelişmiş bir ũlkeyi sanayileşmeye götüren yol gũçlũklerle doludur. Sanayileşme sũrecinde karşılaşılan sorunlardan, hangilerinin, diğer sorunların temel nedeni olduğunun, hangilerinin nasıl aŐılabileceđinin belirlenmesi Önem taŐır. Sanayileşme amacıyla izlenen stratejilerin, bu gũçlũkleri aŐma konusundaki temel yaklaşımları ortaya koyduğu söylenebilir. Çeşitli iş ve dış koŐullarca belirlenen ve uygulamaya geçirilen sanayileşme stratejileri, ũlkelerin ekonomik, sosyal, siyasal yapılarını biçimlendirme konusunda etkili olur.

ũlkemizde 1980 yılından sonraki iktisat politikası uygulamalarının, sanayileşme stratejisi açısından bir değişimi yansıttığı söylenebilir. Çalışmamızda bu değişimin, ekonomimiz, Özellikle de sanayi yapımız ũzerindeki etkileri araştırılmıştır.

ũlkenin sanayi yapısını biçimlendirmede, izlenen sanayileşme stratejisinin Önemli rolũ olduğu dũđuncesinden hareketle çalışmamızın birinci bŐlũmũ sanayileşme

stratejilerinin incelenmesine ayrılmıştır. Bu bölümde ithal ikamesi ve ihracata yönelik sanayileşme stratejileri, stratejiler çerçevesinde karşılaşılan sorunlar etraflıca incelenmiştir. Yine bu bölümde stratejilere ilişkin bir değerlendirmenin ardından, ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde geliştirilebilecek alternatif uygulamalara değinilmiştir.

İkinci bölümde yapısal değişim konusu incelenmiştir. Az gelişmiş ülkelerde yapısal değişim gereğini ortaya çıkaran koşullar, yapısal değişim kapasitesi ve yapısal değişimin maliyeti ile Türkiye için öngörülen yapısal değişim, bu bölümde ele alınan konuların başlıcalarıdır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü, sanayimizdeki ve ilişkili olarak ekonomimizdeki yapısal değişim öğelerinin araştırılmasına ayrılmıştır.

Bu amaçla önce 1963-1985 arası dönemde genel ekonomik gelişmeler ve sanayi kesimindeki gelişmeler incelenmiştir. Çalışmanın ekinde verilen tablolara dayanılarak bilgisayar yardımıyla çizilen grafikler, ekonomimizdeki ve sanayimizdeki gelişmelerin izlenmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Daha sonra ise 1980 öncesi ve sonrası gelişimin karşılaştırılmasıyla, genel olarak ekonomideki ve sanayi kesiminde uzun dönemli gelişme eğilimi

açısından bir değişme bulunup bulunmadığı araştırılmıştır.

Son bölümde ise, oldukça tartışmalı olan yapısal değişme konusunda, mevcut veriler ışığında varılan sonuçlar özetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİSİ KAVRAMI VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

I- SANAYİLEŞME STRATEJİSİ KAVRAMI

Sanayileşme stratejileri; "sanayileşme amacı gerçekleştirilmeye çalışılırken seçilen genel yaklaşımlar" olarak tanımlanabilir(1).

Dinamik bir olgu olan sanayileşme, ülkelerin tüm ekonomik, sosyal, siyasal ve benzeri diğer yapısal değişimlerinde etkin bir rol oynar(2).

Sanayileşme stratejileri değişik ölçütlere ağırlık verilmesiyle çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Chenery(3) tarafından, dış ticaret ölçütüne göre yapılan sınıflandırmada, sanayileşme stratejileri; ilkel mallar üretim ve ihracatında uzmanlaşma, ihracat ve ithalat

- (1) Baran TUNCER, "Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Sanayi Politikaları", Türk Ekonomisinin Dış Açılma Sorunları, Ekon. ve Sosy. Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1979, s.191.
- (2) Akın İLKİN, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No.343, İstanbul 1984, s.164.
- (3) H.B.CHENERY, Alternative Strategies for Development, IBRD Working Paper, 1973, s.20.

arasında dengeli kalkınma, ithalatın ikamesi yoluyla sanayileşme ve sanayi ürünlerinde uzmanlaşma olarak dört başlık altında toplanmıştır.

Benzer şekilde NURKSE'da, Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında üç yol önermektedir(4).

- İlk sanayi ürünlerin ihracatı yoluyla gelişme
- Mamul mallar ihracatı yoluyla gelişme
- İç piyasa için üretimin arttırılması yoluyla gelişme

Sanayileşme stratejileri bir başka açıdan, Az gelişmiş ülkeleri uluslararası ekonomide, tamamlayıcı nitelikte kabul eden sanayileşme stratejisi (uzmanlaşma) ve yaygın sanayileşme stratejisi olarak ikiye ayrılmıştır(5).

Diğer bir sınıflama da, sanayileşme stratejilerinin içe ve dışa dönük strateji olarak ayrımına dayanmaktadır(6).

Birbirleriyle yakından ilişkili olan, zaman zaman da aynı anlamda kullanılan yukarıda değinilen kavramlar, gerçekte birbirlerinden farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin yaygın sanayileşme stratejisi, ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisi ve kalkınma teorile-

(4) R. NURKSE, Equilibrium and Growth in the World Economy, 1961, s.304.

(5) Erol MANİSALI, Gelişme Ekonomisi, I.Ü.İktisat Fakültesi Ya.No. 354, İstanbul, 1975, s.104.

(6) Mustafa ALTINTAŞ, İçe Yönelik Sanayileşme Politikası, A.İ.T.İ.A. Ankara, 1978, s.20.

rinden olan dengeli kalkınma teorisi birbirleriyle bağdaşmaktadır. Ancak en azından kapsam olarak birbirlerinden farklı oldukları söylenebilir(7).

Aynı şekilde ithal ikamesi yoluyla sanayileşme ile içe dönük sanayileşme de, genellikle eş anlamda kullanılan kavramlardır. İthal ikamesi, yurtiçi piyasaya yönelik politikaları içermekle birlikte "dar anlamda ve teknik düzeyde ithalat ikamesi ile içe dönük politikaları tamamen aynı saymak doğru değildir. Dar anlamda ithal ikamesi, daha önce ithal edilen malların yurt içinde üretilmeye başlanması demektir. İçe dönük sanayileşme ise, dış piyasa koşulları dikkate alınmaksızın yalnız iç talebi karşılamaya yönelik politikaları kapsar(8).

Çalışmamızda sanayileşme stratejilerinin ayrımında; kaynak dağılımına yaklaşımları esas alınmıştır. Buna göre stratejiler, karşılaştırmalı üstünlükleri, dünya ölçeğinde kaynak dağılım kriteri olarak benimseyen ve bu anlamda bir ölçütün benimsenmesini gerektirmeyen sanayileşme stratejileri olarak ayrılabilir. Bu ayrıma göre, hammadde üretiminde ihtisaslaşmadan sanayileşmeye geçiş ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi birinci grupta, ithalatın ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisi ikinci grupta yer alır.

(7) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: MANİSALI, s.111 ve SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, İstanbul, 1982, s.120.

(8) TUNCER, s.191.

II- SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Sanayileşme stratejileri ile ilgili olarak, önce kısaca hammaddeci uzmanlaşmadan sanayileşmeye geçiş konusuna değinilmiş, daha sonra ise ithalatın ikamesi yoluyla sanayileşme ve ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinin etraflıca incelenmesine çalışılmıştır.

Sanayileşme stratejilerini incelemeye geçmeden önce, sanayileşme stratejisi tercihlerinde ülke koşullarının etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu koşullar, ülkelerin doğal kaynak durumu, sermaye birikimi, eğitim ve teknik bilgi düzeyi, iç pazar büyüklüğü, döviz kaynaklarının durumu ve kalkınma politikalarındaki farklılıklar olarak sıralanabilir(9). Örneğin; ithal ikamesi yoluyla sanayileşme tercihi belli büyüklükte iç pazar gerektirirken, ülkenin iç pazar yönünden küçük ve bir yada birkaç hammaddenin üretiminde doğal tekel durumunda olması ise uzmanlaşmayı ülke için daha tercih edilir bir seçenek durumuna getirebilir.

(9) CHENERY, "Alternative...", s.22.

A- HAMMADDE ÜRETİMİNDE UZMANLAŞMA
YOLUYLA SANAYİLEŞME

Çeşitli yazarlarca "geleneysel ürün", "ilkel ürün olarak da adlandırılan hammaddeler, "dünya piyasalarına işlenmeden veya zorunlu ve asgari bir işlenme süreci sonunda sürülen, tarımsal maddeler, gıda maddeleri ve madenler" olarak tanımlanabilmektedir(10).

Hammaddeci uzmanlaşmanın temelde karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığı söylenebilir. Karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi ise büyümenin uzmanlaşma yoluyla teşvik edilmesine dayanır(11).

1. Genel Sürec

Hammaddeci uzmanlaşma yoluyla sanayileşme stratejisinde, hammadde üreticisi durumunda olan ülkelerin doğal gelişim süreçleri içinde sanayileşmeye yönelebilecekleri öngörülmektedir. Buna göre hammadde üretiminin geri bağlantıları, ileri bağlantıları ile hammadde ihracından sağlanan gelirler hammadde üretiminde uzmanlaşan bir ekonominin sanayileşme sürecine girmesinde etkili olur(12).

Ekonomide ileri-geri bağlantı mekanizması Hirschman tarafından şöyle açıklanmaktadır(13).

- (10) Korkut BORATAV, "Temel Maddeler ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen", ODTU GELİŞME DERGİSİ, 1976, Özel Sayısı, s.59.
- (11) H.B.CHENERY, "Mukayeseli Üstünlük ve Kalkınma Politikası" Çeviren: F.GÖRÜN, İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, ODTÜ, İ.İ.B.F. Ankara, 1966, s.206.
- (12) Korkut BORATAV, Kalkınma İktisadi Ders Notları, Basılmamış Ders Notları, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1979, s.18.
- (13) A.O.HIRSCHMAN, The Strategy of Economic Development New Haven: Yale University Press, New York, 1961, s.117.

Başlangıçta bir endüstrinin, kendi malına olan nihai talebin bir sonucu olarak kurulması çok doğaldır. Ancak daha sonra, bu endüstrinin ürünlerini girdi olarak kullanan bir başka endüstrinin de kurulması, yalnızca nihai talabi karşılamak üzere kurulan endüstrinin üretimini genişletmektedir. Diğer bir deyişle A endüstrisinin varlığı B endüstrisinin kuruluşunu uyarırken, B endüstrisinin kuruluşu ise A endüstrisinin yeni kapasitelerinin inşasını uyarmaktadır.

Hammadde üreticisi bir ekonomide, hammaddenin çıkarılması, zorunlu işleme sürecinden geçirilmesi için ara ve yatırım malları gerekmektedir. Ara ve yatırım malları ihtiyacı, bu malların yurtiçinde üretilmesi koşullarını yaratabilir. Aynı şekilde, hammaddelerin yurtiçi ve yurtdışı piyasalara nakledilmesi için, gerekli altyapı yatırımlarının da sanayileşme sürecini başlatma konusunda etkileri olabilir. Ayrıca hammadde üreticisi bir ekonomide, üretilen hammaddeleri işleyen sanayiler kurulması yönünde, taleplerin ortaya çıkması da beklenir.

Sözü edilen bu geri ve ileri bağlantıların, zincirleme etkilerle sanayileşme sürecini başlatacağı, hammaddeci uzmanlaşmadan sanayileşmeye geçiş stratejisinin özünü oluşturur.

İleriye ve geriye dönük bu etkilerin yanısıra, hammadde ihracatından sağlanan gelirler de tüketim malları talebini arttıracaktır. Böylece ülkede tüketim malları sanayilerinin kurulması koşulları hazırlanmış olur.

Sonuç olarak bu stratejide hammadde üreticisi bir ekonominin doğrudan doğruya piyasa süreçleri ile sanayileşmeye geçeceği öngörülmektedir.

2- Hammaddeci Uzmanlaşmadan Sanayileşmeye Geçişin Sorunları

Hammadde üretiminde uzmanlaşan bir ekonominin, doğal gelişim süreci içinde sanayileşmeye geçeceğini öngören strateji birçok güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Hammadde üretiminin ileri geri bağlantıları ile, hammadde ihracından doğan gelirin talep üzerindeki etkileri, sanayileşme koşullarını hazırlayabilir.

Geri bağlantı etkilerinin ortaya çıkması için talebin varlığı şarttır. Bağımsız bir uyarı mekanizması oluşturmayan ileri bağlantıları ise, talep baskısının sonucu olan, geri bağlantılarla ilişkilidir ve geri bağlantılara önemli ve etkili bir destekdir(14).

Ülkenin sanayileşme sürecine girmesi için, ileri ve geri bağlantıların ülke içinde kalması, gelirin yarattığı talep artışının da ülke içinden karşılanması gerekir.

Hammaddeci uzmanlaşmanın temel özelliği hammadde ihraç, mamul madde ithaline dayanmasıdır. İleri bağlantıların ülke içinde kalması, yani hammaddeleri işleyen sanayilerin yurtiçinde kurulması stratejinin özüne aykırıdır.

(14) HIRSCHMAN, The Strategy..., s. 116.

Geri bağlantıların ülke içinde kalması da son derece güçtür. Hammadde üretiminin gerektirdiği ara ve yatırım malları genellikle ithal edilir. Bu ithalatı önlemek koruma önlemlerine başvurmayı gerektirir. Koruma önlemlerinin de bu stratejiyle bağdaşmayacağı açıktır. Hammadde üretim ve ihracatında uzmanlaşmış bir ekonominin gerektirdiği altyapı yatırımlarının ise, inşaat kesimine yansımaları dışında, sanayileşmeye katkısı sınırlıdır.

İhraç gelirlerinin tüketim mallarına karşı talep yaratması konusuna gelince; ihracat kesiminde yabancı sermayenin hakim olması durumunda, kârların ülke içi tüketime yönelebilecek kısmı çok sınırlı kalabilir. Böyle bir durum sözkonusu olmasa bile, tüketim malları talebinin yurtdışından karşılanması sözkonusu olabilir. Ülke içinde kalan talep ise, daha çok hizmet kesiminde yoğunlaşır. Bu durumda ekonomi, hizmetler kesiminin önemli yer tuttuğu bir yapı kazanır.

Sonuç olarak, sanayileşmeyi uyarmabilecek geri, ileri bağlantılar ve nihai talep bağlantılarının, doğal gelişim süreci içinde, ekonominin dışa açık kanallarından ülke dışına uzanması nedeniyle, hammaddeci uzmanlaşmadan sanayileşmeye geçiş olanaklarının son derece kısıtlı kaldığı söylenebilir(15).

(15) BORATAV, Kalkınma İktisadı..., s.20.

Benzer bir bakışla, Lewis'e göre "1841 yılına kadar geriye gidecek olursak Friederich List'in de" hızını kesmek ve yönünü değiştirmek için özel teşbirler alınmadıkça piyasa kuvvetlerinin, tarımsal yapıları bir ekonominin tarım ekonomisi olarak kalmasını sağlayacak şekilde çalıştığını ısrarla belirttiğini tespit ederiz"(16).

B- İTHAL İKAMESİ YOLUYLA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

1. İthal İkamesi Kavramı

İthal ikamesi, en basit şekliyle "daha önce yurtdışından ithal edilen bir malın yurtiçinde üretilmesi" olarak tanımlanabilir(17).

Büyüyen bir ekonomide yurtiçi toplam arzda (üretim+ ithalat-ihracat) ithalat payının düşmesi durumunda ithalatın ikame edilmesi sözkonusudur. Bu durumda yerli üretim, yurtiçi talep genişlemesinden daha hızlı artıyor demektir. Tersine durumda üretim artışının görece olarak daha yavaş olması ithalatın payını arttırdığında negatif ithal ikamesinden söz edilir(18).

İthal ikamesi, ithalatın;

- toplam arza
- gelirin çeşitli birimlerine

(16) W.A.LEWIS, (Çev.Necdet SERİN) Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi, T.E.K., Ankara 1983, s.13.

(17) Uğur KORUM, Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi, Bir Değerlendirme, A.U.S.B.F.Y. No:408, Ankara, 1977, s.27.

(18) J.B.DONGERS, "Imports substitution, Export diversification and Aussenwirtschaftspolitik", In Aussenwirtschafts- und Entwicklungspolitik, Berlin-Heidelberg New York, 1981, s.31.

- toplam yurtiçi harcamalar yada tüketim harcamalarına
- Yurtiçi katma değere oranlanmasıyla ölçülmeye çalışılır(19).

İthal ikamesinin ölçülmesinde genellikle kullanılan yöntem, ithalatın, toplam arza oranındaki değişmelerin izlenmesidir. Buna göre herhangi bir dönemde gerçekleşen ithalat ile ithalatın arza oranının temel devredeki değerini t döneminde de sürdürmesi halinde sözkonusu olacak ithalat arasındaki ex-post fark ithal ikamesidir(20).

Ekonominin bütünü için ithal ikamesinin bu şekilde ölçülmesinde, yurtiçi üretimde ithal girdiler kullanılması nedeniyle, önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Ancak ithal ikamesini ölçmek üzere değişik yöntemlerde geliştirilmiştir(21).

Bir ekonomiyi ithal ikamesine götüren nedenler Hirschman'a göre; savaşların getirdiği zorunluluklar, ekonomik sorunların neden olduğu dış ödemeler dengesi güçlükleri, kalkınma planlarının yürürlüğe koyduğu

(19) C.W.GORDOR, A Preliminary Survey of Import Substitution, Research Memorandum, No.1, Williams College, 1965, Aktaran: ALTINTAŞ, s.36.

(20) KORUM, s.27.

(21) İthal ikamesini ölçme konusunda geliştirilen değişik yaklaşımlar için bkz. Cem ALPAR, "Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayini Koruyucu Dış Ticaret Politikası", A.I.T.I.A.Ya.No:74, s.37-43. ve KORUM, s.27-33.

bilinçli sanayileşme stratejileri, ya da ekonomideki gelir artışlarının uyardığı efektif talep değişimleri olabilir(22). Ödemeler bilançosu güçlükleri zorunlu olmayan sanayi dallarının kurulmasına yol açarken, bilinçli sanayileşme stratejileri zorunlu maddelerin üretilmesini sağlayacak bir sanayileşmeyi uyarır. Savaşların, ithal edilemeyen her türlü malın üretimi, gelir artışının ise zorunlu olmayan malların üretimi konusunda bir baskı yaratacağı söylenebilir(23).

Ekonomik büyümenin doğal bir sonucu olarak gelir artışlarının efektif talebi uyarılmasıyla ithalatın ikame edilmesi durumunda doğal ithal ikamesi sözkonusudur. İthal ikamesinin bu amaca yönelik bir ekonomik politikanın sonucu olarak ortaya çıkması durumunda ise uyarılmış ithal ikamesinden sözedilir(24).

İthal ikamesi ithalatı yasaklayıcı yada kısıtlayıcı dış ticaret politikası araçlarıyla teşvik edilebilir. Bu araçlar; gümrük tarifeleriyle ithalatın kısıtlanması, ithalat miktar yada değerine uygulanan kotalar ve katlı kur uygulamaları olarak sayılabilir. Bu önlemler ithala-

(22) A.O. HIRSCHMAN, "The Political Economy of Import Substituting Industrialization in Latin America", The Quarterly Journal of Economics, Vol.82, No: 1 Mart 1968, s.5.

(23) A.g.k., s.6.

(24) Zafer TUNCA, Türkiye İmalat Sanayiinde İthal İkamesi ve Gelişimin Kaynakları, I.T.U. Kütüphanesi, S.1194, İstanbul, 1981, s.5.

tın ikamesine yönelen müteşebbislerin kârlarını olumlu yönde etkiler. Diğer koşulların değişmediği varsayımıyla gelir dağılımı, korunan sanayiler lehine düzelir. Ayrıca korunan sanayilerin üretim maliyetleri, yurtdışı üretim maliyetlerinden yüksek olsa bile, iç piyasada ithalata karşı rekabet edebilirler(25).

Dış Ticaret Politikası araçları dışında, yurtiçi üreticiler, üretici açısından üretimin fiyatını arttırıcı yada girdilerin fiyatını azaltıcı nitelikte subvansiyonlarla da teşvik edilebilirler(26). Subvansiyonlar negatif vergiler olarak düşünülebilir(27).

2. İthal İkamesi Yoluyla Sanayileşme

Bir sanayileşme stratejisi olarak ithal ikamesinin temel amacı, Azgelişmiş Ülkelerin sanayileşmesi olarak saptanabilir.

Bu amaca yönelmede etkili olan faktörlerin başında, Azgelişmiş Ülkelerin hammadde üretimine karşı talebin gelir esnekliğinin düşük olması nedeniyle, bu ürünleri daha fazla üretmenin, gelişme için ümit verici bir yol olmaması gelmektedir(28).

(25) DONGERS, s.35

(26) KORUM, s.43

(27) M.CHACHOLIADES, International Trade Theory And Policy, International Student Edition, 1978, s.459.

(28) R.NURKSE, (Çev..Tunca TOSKAY) "Azgelişmiş Ekonomilerde Büyüme" İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, İ.Ü.Yay.No: 1193, İstanbul 1966, s.66.

Sanayileşmiş ülkelerin varolduğu bir dünyada sanayileşme çabasına girildiğinde sanayi kesimini dış rekabetten koruyucu ve teşvik edici uygulamaların bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Koruma; malların nispi dünya fiyatları ile iç fiyatları arasında, ikinciler aleyhine olan farklılığı bir gümrük tarifesi ile ortadan kaldırmak ve ekonomik politikanın gereklerine göre bu fiyatlar arasında ikinciler lehine bir farklılık yaratmaktır(29).

Gelişmekte olan ülkelerde sanayi kesimine koruma uygulanmasında amaçlar Myrdal tarafından şöyle açıklanmaktadır(30).

- Yeni kurulan endüstrilere üretimleri ölçüsünde yurtiçi talep yaratmak. İthal kısıtlamaları bu durumda "doğal gelişimin" ötesinde ve endüstri ürünleri için gereken talebin derhal yaratılmasının bir aracı olmaktadır.

- Ekonominin dinamik dışsal tasarrufların olumlu etkilerinden yararlanmasını sağlamak

- Gelişmekte olan ülkelerin işgücü fazlasının üretimde kullanılmasını sağlamak

(29) S.Rıdvan KARLUK, Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, E.İ.T.İ.A. Ya. No.162/104, Eskişehir, 1976, s.91-92.

(30) G.MYRDAL, Internationale Wirtschaft, Duncker-Humblot/Berlin, 1958, s.351.

- Gelişmekte olan ülkelerin yurtiçi maliyet-fi-yat yapısını sanayi kesimi lehine değiştirmek.

İthal ikameci sanayileşme modeli içinde önemli bir yeri olan ekonomik korumanın temel dayanağı, ülkede yeni kurulan sanayilerin belli bir etkinliğe ulaşmalarına kadar dış rekabetten korunmasıdır.

Yeni kurulan sanayiler, kuruluş sırasında genellikle düşük kapasitede çalışmaları, içsel ve dışsal tasarrufları gerçekleştirememiş olmaları nedeniyle yüksek maliyetlerle çalışma özelliği gösterirler(31).

İçsel tasarruflar, üretim süreci içinde öğrenme yanında, üretim ölçeğinin mevcut tesiste tam kapasiteye doğru genişlemesi sonucu artarak, emek birim itibariyle maliyetleri azaltır. Dışsal tasarruflar (dinamik ölçek tasarrufları) ise ülkedeki talep hacminde genişleme, üretim artışları ve bunun endüstrilerarası ilişkiler yoluyla gelişen ölçek genişletici etkilerdir(32).

Bir üreticinin kârının, diğer üreticilerin davranışlarından etkilenmesi durumunda dışsal tasarruflar sözkonusu olmaktadır(33). Bu durumda Meada'e(34) göre bir

(31) Çelik KURDOĞLU, Dış Ticaret ve Teknik Seçimi, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya.No: 381, Ankara, 1975, s.192.

(32) a.g.k., s.192.

(33) T.ŞCİTOVSKY, (Çev.Nuri KARACAN) "İki Dıştan İstifade Kavramı" İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1193, İstanbul 1966, s.98.

(34) a.g.k., s.101.

firmanın kârı yalnız kendi çıktı ve üretim faktörü girdilerine değil, diğer firmaların çıktı ve üretim faktörü girdilerine de bağlı olmaktadır.

Maliyetlerin zamanla düşeceği bunun için bir süre korumanın gerektiği, daha sonra ise düpya çapında rekabet olanaklarına sahip ürünleri üretebilen yeni bir yapıya sahip olacağına ilişkin "çocuk endüstri" görüşü ile birleştirilebilen bir bekleyiş, ithal ikamesi yoluyla sanayileşmenin temelini oluşturur(35).

a- Genel Süreç

İthal ikamesine dayanan sanayileşme, Hirschman'a göre (36) tüm sanayi dallarında aynı zamanda başlamayıp belli aşamalardan geçer. Nihai tüketim malları ithalatının ikamesiyle başlayan sanayileşme, ara malları ve yatırım mallarının ikamesiyle ilerler.

İthal ikamesinin aşamalar halinde ilerlemesi Hirschman tarafından, yatırımların ileri ve geri bağlantılarıyla açıklanmaktadır. Buna göre sanayileşmenin üretimin son safhasından başlaması, geriye doğru etkiler yaratarak ara ve yatırım malları sanayilerinin kurulması zorunluluğunu getirir. Nihai tüketim malları talebinin belli bir düzeye gelmesi durumunda ara ve yatırım malları sanayilerinin kurulmasını uyarmak gerekir.

(35) Melike KİP, İthalat İkamesi, Devlet Yatırım Bankası Ankara, 1975, s.144.

(36) HIRSCHMAN, The Strategy..., s.98,112,119.

Buna göre ithal ikamesinin ilk aşamasında, nihai mal üretiminde kullanılan ara ve yatırım malları ithal edilerek, nihai mal yurtiçinde üretilecektir. Nihai mal talebinin ara ve yatırım malları üretecek sanayi dallarına yatırım yapılmasını kârlı kılacak bir düzeye çıkmasıyla da bu alanlarda sanayileşme başlayacaktır.

İkamenin tüketim mallarından başlaması; bu malların üretimlerinin genellikle büyük yatırımlar gerektirmemesi, üretim teknolojisinin görece olarak basit olması ve bu mallar için geniş bir pazarın varlığıyla ilişkilendirilebilir. Bu aşamada ayrıca ülke, geleneksel ihracat ürünlerinin ihracatıyla sağladığı dövizlerle, sanayi üretiminin gerektirdiği ara ve yatırım malları ithalatı karşılayabilir. Bu koşullarda ikamenin kolayca sürdürülmesi mümkün olabilir. Bu ilk aşama ikamenin kolay aşaması olarak adlandırılmaktadır.

İlk aşamada kurulan nihai tüketim malı üreten sanayilerin üretimleri belli bir düzeye geldiğinde, bunların geriye bağ etkileri bazı ara mallarının ülke içinde üretimine geçilmesini uyarır.

İthal ikamesinin en zor aşamasını ise, yatırım mallarında ikame oluşturur.

Ara ve yatırım mallarında ikameye geçilmesi, sermayenin daha yoğun kullanıldığı, ileri teknolojili büyük ölçekli yatırımlar gerektirmektedir. Bu durum önceki aşamalara göre ithal gereklerini büyük ölçüde arttırırken, teknolojik bağımlılık ve pazar sorununu da beraberinde

getirmektedir. Bu nedenle ikame ilerledikçe, yüksek büyüme hızlarının sürdürülmesinin de güçleştiği söylenebilir.

b- Az gelişmiş Ülkelerin İthal İkamesi
Yoluyla Sanayileşme Deneyimleri

Sanayileşmiş ülkelerin büyük ölçüde ithalatlarını kısıtlayıcı önlemlere başvurdukları büyük bunalımdan sonra, dış dengesizliği ve olumsuz koşulları ortadan kaldırmayı amaçlayan, koruyucu bir sanayileşme yaklaşımı ağırlık kazanmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın daha da hız kazandırdığı bu sanayileşme yaklaşımı, kuşkusuz bu ülkelerin gelir artışına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Ancak "ithal ikamesini, sınai mal ihracıyla birleştirebilecek, iyi düşünülmüş entegre bir politikanın sağlayabileceğinden çok daha azını vermiştir"(37).

Az gelişmiş ülkelerin genellikle ortak özellikler taşıyan ithal ikamesi deneyimlerinin incelenmesi de, bilinçli bir sanayileşme stratejisi çerçevesinde yürütülecek ithal ikamesi uygulamalarının, bu ülkelerin sanayileşme çabalarına önemli katkılarda bulunabileceğini göstermektedir.

Şimdi, Az gelişmiş ülkelerin genellikle ortak özellikler taşıyan ithal ikamesi uygulamalarına ve bunların sonuçlarına değinelim.

(37) R. PRÉBISH, (Çev. Erden ÖNEY) Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru, A.U., Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ya.No: 341, Ankara, 1973, s.25-26.

I- Azgelişmiş ülkelerde ithal ikamesi uygulamaları, sanayileşme amacıyla hazırlanan bir planın sonucu olarak değil, genellikle ithalatın kısıtlanmasını zorunlu kılan dış etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır(38). İthal ikamesinin bu şekilde uygulanmasının önemli sonuçları vardır. Bunları kısaca özetleyelim.

- Ödemeler dengesi sorunlarını aşmak üzere ithalat kısıtlamaları, genellikle azgelişmiş ülke için zorunlu olmayan mallara uygulanmaktadır. Kuramsal olarak hangi nedenle olursa olsun, ithalat kısıtlamaları, ithalatı ikame edici alanlarda, yatırım fırsatlarının doğmasına yol açacaktır(39). Böylece Azgelişmiş ülkeler kaynaklarını, kendileri için zorunlu olmayan malların üretimine yöneltmiş olmaktadır.

- Ödemeler dengesi sorunları nedeniyle ithalat kısıtlamalarına gidilmesi, genellikle amacı olan döviz tasarrufunu da sağlayamamaktadır. İthal kısıtlanan malların ithalatı azalırken, bu malların üretimlerinde kullanılan ara ve yatırım malları ithalatı artmaktadır. Sonuçta ithalatın bileşimi değişmekte fakat bu durum, genellikle toplam ithalatın göreceli olarak azalması sonucunu getirmemektedir(40).

- (38) B.BALASSA (Çev.Oktay KOZLUCA), Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayiinin Korunması, İ.K.V. Yayını, Teorik Çalışmalar, No: 1977-3 İstanbul, 1977, s.14.
- (39) Ertuğrul İBRAHİMOĞLU, "Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları", Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, A.Ü., Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ya.No.:382, s.761.
- (40) C.P.KINDREBERGER, Foreign Trade and The National Economy, Greenwood Press, Publishers; U.S.A., 1975 s.205-208.

Ayrıca ithalatın bileşiminin bu şekilde tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru bir gelişim göstermesinin, ülkenin dışa bağımlılığını arttırıcı etkiler taşıdığı söylenebilir(41). Bunun dayanağı, tüketim malları ithalatını kısmanın, ara ve yatırım malları ithalatını kısmaya göre daha kolay görülmesidir. Girdi, ara malları ve yatırım malları bakımından, dışa bağımlı olarak kurulmuş sanayilerin ithal gereklerinin karşılanamaması, ekonomik faaliyetlerde bir yavaşlamaya, yatırım ve istihdam düzeyinde düşmelere yol açarak, daha önemli ekonomik ve sosyal sorunlar yaratabilir.

- Az gelişmiş ülkelerin, dış ticaret politikası gereklerinin belirlediği alanlarda ithal ikamesine yönelmelerinin önemli bir sonucu daha vardır. Bu durum ithal ikamesi yoluyla kurulan sanayilerin, birbirini besleyecek ve geliştirecek bir yapı içinde bütünleşmemiş, sektörler-arası bağlantıların kurulamamış olmasına neden olur(42).

Bu türden bir sanayi yapısının ortaya çıkmasında bir başka etken, ithal kısıtlamalarına geçilecek alanların seçimini, sermayenin çeşitli kesimlerinin de güçleri oranında etkilemesidir. Balassa'da da belirtildiği gibi, otoriteler özel ve kamu işletmelerinin kendilerine sundukları himaye talepleri hakkında uygun bir tavır almış-

(41) KORUM, s.37, ALPAR, s.86.

(42) O.A.HIRSCHMAN, "The Political Economy of Import Substituting Industrialization in Latin America," Quarterly Journal of Economics. Vol.82, Februar, 1968,

lardır. Ancak bu talepleri kabul ederken, bu teğbirle-
rin diğler endüstriler üzerinde etkilerinin ve tüm ulusal
ekonomi içinde kaynak ayırımının ne olacağını araştıрма-
mışlardır(43).

II- Az gelişmiş ülkelerin ithal ikamesi uygulamala-
rının ortak sayılabilecek bir özelliği de koruma uygu-
lamalarının ölçü ve sürelerine ilişkindir.

Amprık gözlemler, ithal ikamesi yoluyla sanayileş-
me sürecine giren ülkelerin, genellikle yüksek oranlı
koruma uyguladıklarını göstermektedir(44).

Yerli sanayilerin kurulması için zorunlu olmakla
birlikte, korumanın ekonomiye maliyeti olduğu gözden ka-
çırılmamalıdır.

Yüksek efektif oranlarla korunan sanayilerin kat-
ma değeri, dünya fiyatlarıyla katma değeri önemli ölçüde
aşar. Bu fazlalık, ortalamanın üzerindeki kârlar veya
yüksek üretim maliyetlerinden kaynaklanır. Birinci durum-
da, gelirin tüketiciden üreticiye yeniden dağılımı,
ikincisinde ise kullanılabilir kaynaklarla elde edilebile-
cek ulusal geliri azaltan, ekonomik bir maliyet sözkonu-
sudur. Bunlar genellikle "korumanın statik maliyeti"
olarak adlandırılır(45).

(43) BALASSA ... Gelişmekte Olan ..., s.15.

(44) DONGERS, s.39.

(45) B.BALASSA, The Structure of Protection in Developing Countries, U.S.A., 1971, s.74.

Korumanın statik maliyeti, işletme uluslararası rekabete , giderek daha iyi göğüs gerdikçe gerçekleşecek, gelecekteki "dinamik kârlar" olarak kabul edilebilir mi? Dış ticaret teorisinde, yeni kurulan sanayi argümanı bu soruyu şöyle cevaplamaktadır; Sanayi iyice yerleştikten sonra, korumanın maliyeti geri alınır, bir sanayii korumak gerekir(46). Daha açık bir deyişle, gelecekte getireceği dinamik kârların, sanayinin statik maliyetini karşılama durumu, koruma rasyonel olacaktır.

Burada işaret etmek istediğimiz önemli bir nokta, korumanın maliyetinin, yalnızca parasal anlamda düşünülmemesi gereğidir. Çünkü bu türden bir bakış Azgelişmiş ülkelerin sanayileşme çabalarını açıklamada yeterli olmayabilir. Dinamik kazançlarla statik maliyetlerin karşılaştırılmasında, Azgelişmiş ülkenin, o sanayi üretimini gerçekleştirmekle sağlayacağı düşünülen ek toplumsal faydanın da, gözönüne alınması gerekir. Bu konunun özellikle, yurtiçinde üretilmesi ile ithal edilmesi arasında tercihlerin nötr olmadığı, kritik mallar üreten sanayi kolları için önem kazandığı söylenebilir(47).

İthal ikamesi yolu ile sanayileşmenin temel dayanağını oluşturan, yeni kurulan sanayi argümanının iki önemli noktaya işaret ettiğini söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, korumanın maliyetinin geri alınması gereğidir. Bu

(46) BALASSA., The Structure... s.75.

(47) BORATAV, Kalkınma İktisadı, s. 21

konu daha önce değinilen korumanın uygulanacağı alanların seçimiyle ilişkilendirilebilir. Korumanın uygulanacağı alanlar seçilirken, korumanın maliyetinin, korumanın dinamik kazançlarıyla karşılaştırılması gerekir.

Yeni kurulan sanayi argümanının işaret ettiği ikinci önemli nokta, koruma'nın geçici olması gereğidir. İthal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine giren ülkelerde, koruma oranı genellikle, yeni doğan sanayii korumak için gereken koruma oranından çok daha yüksek düzeylere çıkarılmakta, korumanın kaldırılması öngörülmemekte ve devlet de işletmeler gibi korumanın süresiz olduğu varsayımından hareket etmektedir(48). Korumanın yeni kurulan sanayiler için gerekli oranın üzerinde uygulanması, korumanın statik maliyetini yükseltecektir. Daha önce değinildiği gibi, korumanın statik maliyeti, ortalamanın üzerindeki kârlar veya yüksek üretim maliyetleri olmaktadır.

Yüksek oranlı ve süreç içinde değişmeyen koruma uygulamasının, ithal ikamesi yoluyla oluşturulan sınai yapıya ilişkin önemli sonuçları vardır. Bu türden uygulamalar, ekonomik olmayan küçük işletmelerin kurulmasına neden olabilir. Kuruluş aşamasında işletmelerin en düşük maliyetle üretimi gerçekleştirecek üretim tekniklerini seçme çabasına girmelerini önleyici bir rol oynar(49).

(48) BALASSA., Gelişmekte Olan..., s.20.

(49) A.B. ATKINSON, J. STIGLITZ, "A New-View of Technological Change" EJ. Vol.LXXIX, No:315, September 1969, s.573-78.
Aktaran; R.Karlık Türkiye'nin..., s.94

Ayrıca yüksek koruma oranları, sanayinin dış rekabetle ilişkisini keserek üretimin kalitesinin yükseltilmesi, teknolojik gelişmelerin izlenmesi, verimliliğin yükseltilmesi gibi olguların üreticilerce kolayca ihmal edilmesine neden olur(50).

Ülkeiçi üretimi cazip kılan koşullar nedeniyle firmalar sınırlı bir iç pazara yönelik olarak kurulmaktadır. İç pazarın sınırlı oluşunun yanı sıra, az gelişmiş ülkelerde sermaye ve nitelikli işgücü yetersizliğinin de etkisiyle firmaların optimum ölçeklerde kurulması genellikle mümkün olamamaktadır.

Ölçek olanaklarından yararlanılamaması maliyetleri yükseltirken, diğer yandan ara ve yatırım mallarında da ikameye geçilen ekonomilerde, yüksek maliyetle üretilen bu malları girdi veya aramalı olarak kullanan kesimlerin maliyetleri daha da yükselmektedir. Maliyetleri yükseltici bir başlıca etken de çeşitli nedenlerle ortaya çıkan atıl kapasitelerdir.

Atıl kapasite sorununu yaratan etkenlerden ithal ikamesi ile doğrudan ilişkili olanı, ithalatı lisansa bağlayan ithal ikamesi politikaları sonucu, hammadde ithalinde karşılaşılan güçlüklerdir. İthal ikamesi ile doğrudan ilişkili olmayanlar ise talep tahminindeki ve planla-

madaki hatalar, hükümetin uyguladığı teşvik politikasının yanlışlığı, yetişmiş insangücü kıtlığı, ölçek ekonomilerinden yararlanmak için talebin ötesinde kurulan kapasiteler olarak sayılabilir(51).

Amprik araştırmalar, ithal ikamesi yoluyla sanayileşmiş sürecine giren ülkelerde, en yüksek koruma oranının tüketim mallarına uygulandığını göstermektedir(52).

Geniş bir tüketim malları serisine yüksek oranlı koruma uygulanırken, bu malların üretiminde kullanılan hammaddelerle, ara ve yatırım mallarının, genellikle gümrüksüz ya da çok düşük gümrüklerle ithaline izin verilmektedir. İthal ikameci sürecin başlarında uygun sayılabilecek olan bu politikaların, süreç içinde ikamenin, tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru ilerlemesini sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerekir. Çünkü üretim faktörleri daha yüksek efektif(53) oranlarla korunan üretime yöneleceklerdir(54).

(51) LITTLE, SCITOVSKY, SCOTT, Industry and Trade in Some Developing Countries, OECD, 1970, Aktaran KIP, s.136.

(52) DONGERS, s. 31.

(53) Nominal koruma oranı, gümrük vergisi ile aynı orandadır. Efektif koruma oranı ise, kısaca tarife ile koruma durumunda yaratılan katma değer, tarifelerin olmadığı durumda yaratılan katma değere olan oransal farkı olarak tanımlanabilir.

(54) W.M.CORDEN, The Theory of Protection, Oxford, 1970, s.145.

Az gelişmiş ülkelerin, tüketim mallarındaki görece maliyet dezavantajının, ara ve yatırım malları için sözkonusu olan dezavantajdan daha düşük olduğu söylenebilir. Görece maliyet dezavantajı daha düşük olan tüketim mallı sanayilerinin, yurtiçinde kurulmasını sağlamak üzere bu sanayiler yüksek oranlarla korunmaktadır. Ara ve yatırım mallarına ise, görece maliyet dezavantajlarını karşılamayacak oranda veya hiç koruma sağlamadan, yurtiçinde bu sanayi kollarının kurulmasını beklemek ithal ikamesi mantığı ile de çelişir.

Bu arada daha ileride değinileceği gibi, ithal ikameci süreç içinde, genellikle yerli paranın aşırı değerli tutulması sözkonusu olmaktadır. Bu durum da ara ve yatırım mallarında ikameye geçmek yerine, bunların ithalatını cazip kılar. Böylece ekonomi döviz darboğazlarıyla karşılaşmadığı sürece, ara ve yatırım mallarında ikameye yönelme koşulları sağlanmamış olmaktadır. Böylece, ithal ikamesi uygulamalarının, ithal bağımlılığı yüksek ve toplam sanayi üretimi içinde, tüketim malları üretiminin ağırlıkta olduğu bir sanayi yapısı ortaya çıkarması kaçınılmaz olmaktadır.

III- İthal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine giren Az gelişmiş ülkelerde ortak sayılabilecek bir özellik de, yerli paranın aşırı değerli tutulmasıdır. Bu durum, fiyatların, yurtiçi üretime yönelik üreticilerin

lehine gelişmesine neden olarak, ihracat üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır(55).

İthal ikamesi sürecinin başlarında, yerli paranın aşırı değerli tutulması, ihracata yönelik tek kesim olan tarımdan, ithalat yapan kesimlere (sanayi kesimine) kaynak aktarımı sağlar. Ancak ikame ilerledikçe bu politika sanayi kesimini de olumsuz etkilemeye başlar. Yerli paranın aşırı değerli tutulması, tarımsal malların olduğu gibi sanayi ürünlerinin ihracatını da engelleyici bir rol oynar. Sanayi kesimi ihtiyacı olan döviz kendi kazanır duruma gelmedikçe, ekonominin döviz darboğazıyla karşılaşması kaçınılmazdır. Bu politikanın aynı derecede önemli bir sonucu da ucuz döviz bulunabildiği sürece ara ve yatırım mallarının ithalini, bu malların yerli üretimden cazip kılmamasıdır. Böylece döviz tasarrufu sağlanmadığı gibi, ara ve yatırım mallarında ikameye geçmek de zorlaşmaktadır(56).

IV.- Az gelişmiş ülkelerin ithal ikamesi uygulamalarının, gelir dağılımına ilişkin olarak da önemli sonuçları vardır.

(55) B. STECHER, "İthal İkamesi ve İhracata Dayalı Sanayileşme Deneyimlerinin Eleştirisel Bir Değerlendirmesi", Sanayi Ürünleri Dışsatımının Geliştirilmesi Semineri, Ankara, 1978. s.10.

(56) Şevket PAMUK, Korkut BORATAV-Çağlar KEYDER, Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, İstanbul, 1984, s.49.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine giren ülkelerde uygulanan politikalarla, sanayi kesimine kolay birikim olanakları sağlanmaktadır. Bu uygulamalarla gelir dağılımı, ithali kısıtlanan malları üreten yerli sanayicilerle, ara ve yatırım mallarını ithal eden kesim lehine, tarım, hammadde ve ihracata dönük sanayi kesimi aleyhine olmak üzere etkilenmektedir.

Gelir dağılımında ortaya çıkan bu değişimler, tüketim ve tasarruf hacmi üzerinde etkili olabilmektedir. İthal mallarının yurtiçi üretimine geçilmesiyle, o zamana kadar sadece sınırlı sayıda ithalatçının elinde toplanan gelir bu kez sanayi kesiminde çalışan işçi, memur ve müteşebbislerden oluşan daha geniş bir kesime aktarılmış olmaktadır. Gelirin bu şekilde daha geniş bir kesime dağılmasının, tüketim harcamalarını arttırması beklenebilir. Ancak tüketim harcamaları üzerinde, sanayi kesiminde yaratılan gelirin kâr ve kâr dışı gelir olarak dağılımı etkili olacaktır. Sanayi kesiminde maliyetlerin yüksekliği ölçüsünde, katma değer içinde kâr dışı gelirlerin payı artmakta, kâr dışı gelirlerin büyük kısmı da tüketim harcamalarına yönelmektedir(57). Tüketim harcamalarının bu şekilde

(57) J.H.POWER, "Industrialization in Pakistan", Pakistan Dev.Rev. 1963, Aktaran KİP. s.96.

artışı, sanayi kesiminin genişlemesiyle de sürmektedir.

İthal ikameci süreçte, gelir dağılımı değişimleri dışında başka etkenler de tüketim harcamaları üzerinde etkili olmaktadır. Tüketim mallarının yurtdışından ithal edilmesi durumunda, döviz kıtlıkları nedeniyle ithalata konan kısıtlamalar tüketimi azaltıcı etkiler taşırken, ithal ikamesine gidilmesiyle, tüketim malları yurtiçinden sağlanabilmektedir. Bu durum tüketimi arttırıcı bir etken olmaktadır. Tüketimi arttırıcı bir başka etken ise gelişmiş ülke tüketim kalıplarının ithal edilmesidir. Nurkse tarafından da belirtildiği gibi, "daha yüksek tüketim tarzının bilinmesi veya bununla ilişkide bulunulması, muhayyileyi genişletir ve yeni istekler yaratır"(58).

Gelir dağılımı değişmelerinin önemli bir etkisi de, görece gelir payı artan kesimlerin mal ve hizmet talepleri doğrultusunda, kaynak tahsisini etkilemeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin yaygın tüketim mallarında başlayan ikamenin, dayanıklı tüketim mallarında sürdürülmesi, gelir artışı sağlayan kesimlerin, bu mallara yönelik talebinin artması ile ilişkilendirilebilir. Dayanıklı tüketim mallarında ikameye ağırlık verilmesi ise, bir yandan ithal bağımlılığını sürdürücü etkiler taşırken, bir yandan da kaynakların ara ve yatırım malları üretimi gibi, sanayileşmeyi sürükleyici alanlara yönelmesini engelleyecektir.

(58) R. NURKSE, "Az Gelişmiş Ekonomilerde...", s.69.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine giren Az gelişmiş ülkelerin, bu çerçevedeki uygulamalarının başlıcalarına ve bunların sonuçlarına değinmiş bulunuyoruz. Buraya kadar anlatılanlardan çıkarılacağı gibi, ithal ikamesi sürecindeki uygulamalar Az gelişmiş ülkelere önemli sorunlar getirmiştir.

Ancak bütün sorunlarına rağmen ithal ikamesi uygulamalarının, Az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi yönünde önemli katkılar yaptığı bir gerçektir.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine giren ülkelerin karşılaştıkları sorunlar büyük ölçüde koruyucu politika "uygulamalarıyla" ilişkili görünmektedir. İthal ikamesi çerçevesinde bu uygulamalara getirilebilecek alternatiflerin tartışmasını daha ileriye bırakarak, ihracata yönelik sanayileşme stratejisini incelemeye geçebiliriz.

C- İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Son yıllarda kalkınma teorisi tartışmaları, genellikle "yeni sanayileşen ülkeler" olarak adlandırılan ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerin sanayileşmeleri konusunda yoğunlaşmıştır. Bu ülkelerin, kişi başına gelir, sanayi kesiminin büyüklüğü ihracatlarındaki mamul maddelerin payı ve sosyal gelişme göstergeleri bakımından sanayileşmiş ülkelere yaklaşan

bir kesit gösterdiği ileri sürülmektedir. Hong-Kong, Singapur, Tayvan ve Güney Kore'nin başı çektiği ihracatta uzmanlaşan bu ülkelerin sanayileşme yaklaşımı, sanayileşme çabasında olan diğer Azgelişmiş ülkelere de örnek olarak gösterilmektedir(59).

1. İhracata Yönelik Sanayileşme Kavramı

İhracata yönelik sanayileşme, sınai yapıyı biçimlendirmede, dış talep koşullarını temel alan bir sanayileşme yaklaşımı olarak tanımlanabilir.

Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan uluslararası işbölümünü temel alan, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine göre, her ülke karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu alanlarda uzmanlaşmalı ve uluslararası ticaret serbestçe yapılmalıdır. Bu durumda dünya ölçeğinde kaynakların optimal kullanımı sağlanabilecek ve bundan bütün ülkeler kazançlı çıkacaktır. Görüldüğü gibi strateji sağlam bir mantıksal temele dayanmaktadır. Bu mantıktan hareketle ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin söz konusu olduğu üretim alanlarına yönelerek, ihracata konu olan ürünleri üretip ihraç etmeleri ve bu yolla sağladıkları döviz, karşılaştırmalı üstünlüklerinin bulunmadığı ürünlerin ithalinde kullanmaları durumunda, ülke refahını

(59) U.MENZEL, "Die Ostasiatischen Schwellenländer. Testfälle für die Entwicklungstheoretische Diskussion", in Prokla, Zeitschrift für Politische Ökonomie und Sozialistische Politik, 1985, Heft 59, 59.

en üst düzeye çıkarabilecekleri sonucuna varılabilir.

Sınai yapı sanayileşmenin başında ihracata dönük oluşturulabileceği gibi, ithal ikamesi ile sanayileşmenin belli bir aşamasından sonra da ihracata dönük sanayileşmeye geçilmektedir. Sınai yapının ihracata dönük oluşturulması tercihi yapıldığında, bu temel tercih doğrultusunda kaynak dağılımını ve kaynakların bu şekilde dağılımından beklenen, ihracat artışını gerçekleştirme amacı taşıyan iktisat politikası uygulamaları ağırlık kazanır.

Ülkenin hızlı bir şekilde dünya ekonomisine entegrasyonu amaçlandığından, yurtiçi üretimin ihraç yoğunluğu, piyasa mekanizmasının kendiliğinden gerçekleştirebileceğinden daha hızlı arttırılmak üzere ihracat teşvikleri uygulanır(60). Genel olarak bu strateji çerçevesindeki uygulamaların başlıcaları, dış ticarete korumacılığın azaltılması, dolaylı ve dolaysız ihracat teşvikleri, kamu kesiminin üretimine gerçekçi fiyat uygulaması, mali piyasa ve para piyasasındaki reformlar yapılması olarak sayılabilir(61). Bunlara ek olarak ekonomide çalışma koşulları, ücretler ve uluslararası dolaysız sermaye akımını düzenleyici önlemler de ihracat artışı

(60) DONGERS, s.33.

(61) K.WOHLMUTH, "Konditionierte externe Entwicklungsfinanzierung und Interne Strukturanpassung In Den Entwicklungsländern", 1982, s.215.

sağlayıcı yönde düzenlenir(62).

İhracata yönelik sanayileşme stratejisini incelemeye geçmeden önce, kısaca bu sanayileşme yaklaşımı çerçevesinde önemli rolü olan uluslararası ticaret teorilerine değinelim.

2. Uluslararası Ticaret Teorileri

Uluslararası ticareti açıklamak üzere A.Smith tarafından geliştirilen, Mutlak Üstünlükler Teorisi; ülkelerin, üretiminde mutlak üstünlüğe sahip oldukları, yani diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle ürettikleri malların üretiminde uzmanlaşmalarını ve bunları ihraç etmelerini, pahalıya ürettikleri malları da ithal etmelerini öngörmektedir. Buna göre, tüm malların üretiminde mutlak üstünlüğe sahip bir ülkenin dış ticarete girmesine gerek yoktur.

Daha sonra Ricardo tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre ise, bir ülke bütün malların üretiminde mutlak üstünlüğe sahipse, üstünlüğünün daha büyük olduğu yani karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malı ihraç ve üstünlüğünün az olduğu veya karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı malı ithal ederek ticaretten kazanç sağlayabilir(63).

(62) Taner BERKSOY, Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, Ankara, 1982 s.219.

(63) C.P.KINDLEBERGER, (Çev.Necdet SERİN) Uluslararası İktisat, Ankara, 1970, Cilt.1., s.23.

Uluslararası ticaretten kazanç sağlanmasının nedeni, herbir ülkenin belirli malların üretiminde sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüklerin farklı olmasıdır(64).

Uluslararası ticaret teorileri genel olarak ülkelerarası ticareti karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırmakla birlikte, karşılaştırmalı üstünlüğe esas olan maliyet farklılıklarının nedeni konusunda farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir.

Ricardo modelinde, ülkelerarasındaki maliyet farklılıkları emek verimliliğindeki farklarla açıklanmaktadır. Daha sonra geliştirilen Heckscher-Ohlin modelinde ise maliyet farklılıkları ülkelerin üretim faktörü donanımlarının farklı olmasıyla açıklanır. Buna göre her ülkede üretim fonksiyonu özdeştir ve ülkeler göreceli olarak bol olan üretim faktörünün yoğun kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşırlar(65). Böylece bu mallar ihrac edilecek, kıt ve pahalı olan üretim faktörünün yoğun kullanılmasıyla üretilen mallar ise ithal edilecektir.

Daha sonraki gelişmeler, uluslararası ticaretin, teknoloji faktörünün etkilerine ağırlık verilerek açıklanması yönünde olmuştur. Bu çerçevede geliştirilen başlıca yaklaşımlar, yeni teknoloji yaklaşımı, teknolojik açık yaklaşımı ve ürün devreleri analizi olarak sayılabilir.

(64) J.ROBINSON, Reflections on the Theory of International Trade, Manchester University Press, 1973, s.4, Aktaran, KURDOĞLU, s.4.

(65) Rıdvan KARLUK, Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, E.İ.T.İ. A.Yay.No.237/158, Eskişehir, 1981, s.30.

Yeni teknoloji yaklaşımı, yeni ürünler yaratma ve maliyetleri düşürme olanağının, teknolojik gelişme hızı arttıkça büyüdüğüne dayanmaktadır(66). Buna göre ülkelerarasındaki maliyet farklılıkları, teknolojik düzey ve gelişme hızının farklı oluşuyla açıklanır.

Teknolojik açık yaklaşımı ise, teknolojik yeniliğin ortaya çıkışı ile bunun diğer ülkelere taklit edilmesi arasında geçen zaman gecikmesinin, yeniliğin ortaya çıktığı ülkeye, yeniliğin uygulandığı üründe karşılaştırmalı üstünlük sağlayacağını ifade etmektedir(67).

Teknolojik açık yaklaşımının, Az gelişmiş ülkelerce sınai ürün ihraç edilmesi durumunu açıklamakta yetersiz kalması ise ürün devreleri analizinin gelişmesini getirmiştir. Ürün devreleri analizi, dış ticareti, bir ürünün bulunuşuyla, kendisinin ve teknolojisinin standart duruma gelişi arasında geçen ve her biri farklı özellikler gösteren aşamalardan hareketle açıklanmaktadır. Söz konusu aşamalar ürünün yenilik, olgunlaşma ve standartlaşma aşamaları olmaktadır. Ürün ve teknolojisinin standartlaşması durumunda üretim ve ihracat başka yörelere kaymaktadır(68). Böylece ürün devreleri analizi endüstrilerin yer değiştirmesi ve Az gelişmiş ülkelerin sınai ürün ihracatı konusunda açıklayıcı olabilmektedir.

(66) BERKSOY, s.113.

(67) M.V.POSNER, "International Trade and Technical Change", Oxford Economic Papers, Vol.13. October, Akta-

(68) BERKSOY, s.125.

Uluslararası ticaret teorilerine ilişkin bu kısa açıklamalardan sonra, teorilerin temelinde yatan karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin Az gelişmiş ülkeler için uygulanabilirliği konusuna geçebiliriz.

a- Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi
ve Az gelişmiş Ülkeler

Karşılaştırmalı üstünlük kavramı, iktisadın temel kavramlarından olan alternatif maliyet-fırsat maliyeti ile eş anlamlıdır ve yalnızca uluslararası ticaret teorisine özgü değildir. Yatırım kararlarında, optimum kaynak dağılımı sağlamak üzere kullanılan bütün ölçütlerin temelinde alternatif maliyet düşüncesi bulunmaktadır(69). Ancak karşılaştırmalı üstünlüklerin dünya ölçeğinde bir kaynak dağılım kriteri olarak uygulanması, teorisinin, ülkelerin ekonomik yapılarındaki gelişmeleri kavramaya olanak vermediği nedeniyle, büyük ölçüde sınırlı kalmaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin geliştirilerek, Az gelişmiş ülkelere uygulanır bir duruma getirilmesi konusunda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan değişikliklerin, teorisinin orijinalliğini büyük ölçüde kaybettirdiği söylenebilir(70).

(70) Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi karşısında Az gelişmiş Ülkelerin durumu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. KARIUK, Türkiye'nin..., s.73-85.

Şimdi kısaca karşılaştırmalı üstünlüklerin, Az gelişmiş ülkelerce kaynak dağılım kriteri olarak uygulanması durumunda ortaya çıkan sorunlar üzerinde duralım.

I) Kaynak Dağılımında Etkinlik Sağlama Konusunda Karşılaşılan Sorunlar

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, başlıcaları ekonomide üretim faktörleri miktarının sabit, üretim faktörlerinin ülke içinde hareketli, uluslararası hareketsiz olduğu, ticarete başlamadan önce ekonominin tam istihdamda bulunduğu ve devlet müdahalesinin bulunmadığı biçimde özetlenebilecek olan birtakım statik varsayımlara dayanmaktadır. Teori, varsayımların geçerli olduğu bir dünyada, ülkelerin hangi malları ihraç, hangi malları ithal edeceği sorusunu cevaplandırmaktadır(71).

Dolayısıyla varsayımlarının geçerli olması durumunda teorinin, ülkelerin kaynak dağılımında yol gösterici olacağı söylenebilir.

Oysa büyüme teorisi Az gelişmiş ülkelere ilişkin olarak, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin altında yatanlardan farklı olarak en az dört temel varsayımı içine alır(72).

(71) Necdet SERİN, Kalkınma ve Dış Ticaret, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ya.No.310, Ankara, 1972, s.8.

(72) H.B.CHENERY, "Comparative Advantage and Development Policy", American Economic Review(March 1961).

1. Faktör fiyatları herhangi bir kesinlikte mutlak alternatif maliyetleri yansıtmaz.

2. Üretim faktörlerinin niceliği ve niteliği zaman içerisinde önemli ölçüde değişebilir.

3. Üretim sektörlerinin birçoğunda ölçekten doğan tasarruflar önemli durumdadır.

4. Mallar arasındaki tamamlayıcılık, üretici ve tüketici taleplerinin her ikisinde de hakim durumdadır.

Bu varsayımlarla ilişkilendirilebilecek olan nedenler, Az gelişmiş ülkelerde karşılaştırmalı üstünlük alanlarının saptanmasını önemli ölçüde güçleştirmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlük alanları, malın alternatif maliyeti ile ithal fiyatının karşılaştırılması sonucu belirlenmektedir. Buna göre alternatif maliyeti ithal fiyatından yüksek olan malların yurtiçi üretimine geçilmekte, alternatif maliyeti, ithal fiyatından yüksek olan malların, yurtiçi tüketiminin ise ithalatla karşılanması yoluna gidilmektedir(73).

Böyle bir karşılaştırma, malın iç fiyatının, o malın alternatif maliyetine eşit olduğu varsayımıyla geçerli olabilir. Bir malın alternatif maliyeti, o malı üreten üretim faktörlerinin en iyi alternatif alanda elde edecekleri karşılıklar (ücret, rant, faiz, kâr) olarak tanımla-

(73) Tuncer BUEUTAY, "Mukayeseli Masraflar Teorisi Üzerine", S.B.F. Dergisi, Eylül 1966, s.38.

nabilir. Bu karşılıkların iki alternatif arasında eşitlenmeleri, ancak tam rekabet durumu geçerli olduğunda mümkün olabilir. Yani, bir malın alternatif maliyeti, ancak tam rekabet koşullarında o malın fiyatına eşit olarak kabul edilebilir. Görüldüğü gibi kullanılan yöntemin, kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklere göre dağılımını sağlaması, tam rekabet koşullarının geçerli olmasına bağlıdır. Oysa özellikle Azgelişmiş ülkelerde üretim faktörlerinin hareketsizliği ve tekelci unsurların varlığı, faktör paylarının çeşitli kullanılış alanlarında eşitlenmesine imkân vermez(74).

Chenery'e göre de genel olarak az gelişmiş olarak tanımlanan ekonomilerin en önemli özelliği, mevcut kaynakların verimli bir şekilde kullanılamamasıdır. Özet olarak bunun nedenleri, fiyat mekanizmasının yüksek bir talep seviyesinde bile tam istihdamı ve doğal kaynakların tam kullanımını sağlayacak şekilde işlememesi ve faktörlerin farklı kullanımlarında marjinal verimi eşitleme eğiliminin sınırlı bulunmasıdır. Bu durum, piyasanın yetersizliği, teknik olanaklardan yoksunluk, tamamlayıcı devlet yatırımlarının yetersizliği ve sanayici müteşebbislerin azlığı, düşük tasarruf düzeyi gibi çeşitli faktörlere bağlanabilir(75).

(74) BULUTAY, s.39.

(75) H.B. CHENERY, (Çev. Cemil ÇINAR) Endüstrilerarası İktisat O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi, Ankara 1965, s.280-289.

Sonuç olarak, üretim faktörlerinin üretim alanları arasında, maksimum hasılayı sağlayacak biçimde bir dağılım göstermediği durumlarda, uluslararası işbölümüne esas olacak üretim alanlarının sağlıklı biçimde belirlenebileceği söylenemez. Karşılaştırmalı üstünlük alanlarının sağlıklı biçimde saptanmasını, devlet müdahaleleri, çokuluslu şirket faaliyetleri ve dış piyasalardaki korumacılık da sınırlanmaktadır(76).

Karşılaştırmalı üstünlüklere göre kaynak dağılımına dayanan uluslararası işbölümünün sağlayacağı etkinlikten söz edilirken, işbölümüne gidecek ülkelerin, ülke içi kaynak kullanımında etkinlik sağladıkları veri alınmaktadır. Böylece, karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesindeki uluslararası işbölümü, kaynak kullanımında etkinlik sağlayıcı bir yaklaşım olarak önem kazanmaktadır. Bu varsayımın geçersiz olduğu ülkelerde, kaynak dağılımını karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırmanın, ülkeye yarar sağlayacak tek seçenek olduğunu düşünmek güçtür. Özellikle Az gelişmiş ülkelerde ülke içi kaynak kullanımında etkinlik sağlandığını varsaymak mümkün görünmemektedir. İşsizliğin ve eksik kapasitenin bulunduğu bir ekonomide, özel ve sosyal maliyetler arasında büyük bir fark ola-

(76) Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, İstanbul, 1985, s.33.

caktır(77). Ekonomide atıl üretim faktörlerinin kullanılmasının marjinal sosyal maliyeti sifıra çok yakındır. Ancak bu faktörlerin kullanımına geçildiğinde bunlara ücret ödenecek, bu durumda ekonomide özel maliyetler sosyal maliyetleri aşacaktır. Özel maliyetler dış piyasa fiyatlarının üzerinde bulunuyorsa, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, bu malın üretimi ülke içinde yapılmaz. Oysa bu malın topluma sosyal maliyeti sıfır veya sifıra çok yakın olduğu için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin tersine, üretilmesi sosyal hasılayı arttırabilecektir(78).

Sonuç olarak, özellikle Azgelişmiş ülkelerde, başlangıçta etkin kaynak kullanımının sağlanamamış olmasına bağlanabilecek olan nedenler, karşılaştırmalı üstünlük alanlarının sağlıklı biçimde saptanmasını güçleştirmektedir. Aynı nedenlerle karşılaştırmalı üstünlüklere göre yapılacak kaynak dağılımının, bu ülkeler için yarar sağlayacak tek seçenek olduğunu düşünmek de mümkün görünmemektedir.

(77) Azgelişmiş ülkelerde özel maliyetlerin sosyal maliyetleri yansıtmamasının nedenlerine ilişkin geniş bilgi için bkz. Erden ÖNEY, İktisadi Planlama, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya.No.406, Ankara, 1977, s.18 ve devamı.

(78) G.HABERLER, "Some Problems in the Pure Theory of International Trade" EJ.Vol.LX, No.238, June 1950, Readings In International Economics, s.215,216, Aktaran KARLUK, s.104.

II) Uluslararası Değişim Sorunları

Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan işbölümü çerçevesinde az gelişmiş ülkelerin genellikle tarımsal mallar hammaddeler ve emek yoğun malların ihracatçısı olma işlevi yüklendikleri söylenebilir. Az gelişmiş ülkelerin bu ürünlerin, gelişmiş ülkelerin ise sanayi ürünlerinin ihracatçısı olmaları, aralarındaki ticaretten kimin daha kazançlı çıktığı konusunda uzun tartışmalara neden olmuştur.

Bu konuda bazı iktisatçılar dünya nüfusunun hızla artması ve tarım kesiminde azalan verimlerin işlemeye başlaması, sanayi kesiminde ise teknik gelişmelerin daha hızlı oluşu, dolayısıyla verimlilik artışında yüksek olması sonucu ticaret hadlerinin sanayi ürünü üreticisi ülkeler aleyhine, tarımsal ürün üreticisi ülkeler lehine gelişmenin bekleneceğini savunmuşlardır. Bu yaklaşım gelişmiş ülkelerin sanayi kesiminde sağladıkları verimlilik artışlarının, fiyat düşüşleri yoluyla, uluslararası ticarete yansıtacağını varsaymaktadırlar.

Birleşmiş Milletlere ait raporlarda ve bazı iktisatçıların yazılarında ileri sürülen bir düşünceye göre ise, dış ticaret hadlerinin uzun dönemli eğilimi, tarımsal ürünler aleyhine ve sanayi ürünleri lehine bir gelişme göstermektedir(79).

(79) U.N. "Relative Prices of Exports and Imports of Underdeveloped Countries", s.7., Aktaran Necati MUMCU, Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme, İst.Üniv.İkt.Fak.Ya., İstanbul, 1969, s.105.

R.Prebich'in belirttiği gibi "Uluslararası işbölümünde, teorik bakımdan doğruluk payı varsa da, bunun gerçeklere uymayan bir varsayıma dayandığı hep unutulmuştur. Bu varsayıma göre, teknikteki ilerlemenin yararları ya fiatları düşürerek, ya gelirden bunun karşılığı bir artış yaratarak, bütün topluluğa eşit olarak dağıtılacaktır. Hammadde üreten ülkelerde bu yararlanmadan paylarını, uluslararası karşılıklı değişim yoluyla alacaklar, böylece endüstrileşmeleri gerekmeyecektir. Endüstrileşmeye giderlerse etkinliklerinin azalması, bu karşılıklı değişimde, "öteden beri varolan üstünlüklerini" yitirmeleri ile sonuçlanacaktır"(80).

Karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesindeki işbölümünün teorik olarak dünya ölçeğinde, kaynakların etkin dağılımını sağlayacağı kabul edildiğinde, hammadde üreticisi olan ülkelerin bu işbölümünden kazançlı çıkması teknikteki ilerlemenin yararlarından, uluslararası karşılıklı değişim yoluyla paylarını almalarına bağlı kalmaktadır.

3. Az gelişmiş Ülkelerin Sanayi Ürünleri İhracatının Gelişimi

Az gelişmiş ülkelerin bir bölümü, sanayi ürünleri üretim ve ihracatı açısından önemli sayılabilecek

(80) R.PREBISCH, (Çev.Bilsay Kuruç) "Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları", S.B.F.Dergisi, Mart, 1963, s.103-104.

bir gelişme göstermiştir. Bu gelişim, bir kısım Azgelişmiş Ülkenin dünya ticaretine sanayi ürünü ihracatçısı olarak katılmalarını sağlamıştır. Bilindiği gibi geleneksel işbölümü çerçevesinde Azgelişmiş Ülkelerin dünya ticaretine hammadde ihracatçısı olarak katılmaları sözkonusudur. Uluslararası işbölümünün yeni sayılabilecek bu aşamasına geçişte, çeşitli faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Bunları kısaca özetlemek gerekirse;

- Uluslararası hammadde/sanayi ürünleri ayırımına dayanan işbölümünün, hammadde üreticisi ülkelere katkısının sınırlılığı birçok çalışmada gösterilmiştir. Böylece klasik işbölümünü sürdürmenin teorik dayanakları büyük ölçüde aşınmış ve Azgelişmiş Ülkeler, ekonomik kalkınmalarını sanayileşmeyle özdeş tutar olmuşlardır. Bu durumun ekonomik alana yansımalarının ise Azgelişmiş Ülkelerin, sanayileşme amacıyla ekonomilerine müdahalelerde bulunmaları biçiminde olduğu söylenebilir.

Nitekim 1975 yılında İkinci UNIDO Konferansında kabul edilen Sınai Kalkınma ve İşbirliğine İlişkin Lima Bildiri ve Eylem Planı, Azgelişmiş Ülkelerin, tarımsal ürün ve hammadde üretimine dayalı ekonomik yapılarını, sanayileşme yoluyla değiştirme ve uluslararası işbölümü içindeki yerlerini belirleme konusunda kararlı tutumlarını ortaya koymaktadır(81).

(81) Selim İLKİN, Gürel TÜZÜN, "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Tartışmalarının Gelişmesi"; ODTÜ Gelişme Dergisi, 1976, Özel Sayısı, s.12.

- Azgelişmiş ülkelerin, ithal ikamesi uygulamalarının da sanai üretimin bir bölümünün bu ülkelere kaymasında etkili olduğu söylenebilir.

- Yeni teknolojilerin gelişmesi, gelişmiş ülkeleri teknoloji yoğun malların üretimine yöneltirken, teknoloji-si standartlaşmış sanayilerin ise Azgelişmiş ülkelere kaymasında etkili olmuştur(82).

- Azgelişmiş ülkelerin sanai ürün üretimi ve ihracatı, büyük ölçüde üretimin uluslararasılaşması süreciyle ilişkili görünmektedir. Üretici sermayenin uluslararasılaşması, üretimin yeni yörelere kaydırılabilmesini sağlayan teknolojik gelişmelerle birleşince, bir kısım sanayi kolları koşulları uygun olan azgelişmiş ülkelere aktarılabilmiştir.

Üretici sermayenin uluslararasılaşmasıyla sermayenin dünya ölçeğinde, en yüksek kârı sağlayacak biçimde yeniden dağılımı söz konusu olur. Bu durum sayısı ve etkinliği giderek artan çok uluslu şirket faaliyetleriyle ilişkilendirilebilir.

Çokuluslu şirketlerin gücü, üretim için gerekli olan değişik faktörlerin dünya ölçeğinde etkin bir şekilde birleşimini sağlayabilmelerinden kaynaklanır(83).

(82) Çağlar KEYDER, "Yeni Ekonomik Düzen ve İdeolojisi", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1976, Özel Sayı, s.31.

(83) P.N.AGARWALA, The New International Economic Order, Pergamon Policy Studies, 1983, s.108.

Bütün dünyayı faaliyet alanı olarak gören çok uluslu şirketlerin, kârlarını azamileştirmek üzere, teknoloji yoğun sanayi dallarının emek yoğun süreçlerini, bazı az gelişmiş ülkelere aktarması söz konusu olabilmektedir.

Bir yandan üretim sürecinin kısımlara bölünmesine yol açan, bir yandan da vasıfsız işgücünden faydalanılmasını sağlayan teknolojiadaki gelişmeler de, doğal kaynaklara ve işgücü piyasasındaki şartlara bağlı olarak, az gelişmiş ülkelere bir takım sanayi kollarının aktarılmasını olanaklı kılmıştır(84).

4. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

a. Genel Süreç

Neoklasik iktisatçılar, Az gelişmiş ülkelerin ihracata yönelik sanayileşmelerini, uluslararası karşılaştırmalı üstünlükler teorisi çerçevesinde, faktör donanımının belirlediği alanlarda üretime yönelmenin teşvik edilmesiyle açıklamaktadırlar. Buna göre, sermaye ve doğal kaynakları yetersiz, işgücü bol, ücretleri düşük ve yurtiçi piyasaları küçük olan ülkelerin işgücü yoğun üretimde uzmanlaşmaları önerilmektedir. Bu durumda ithal edilen hammaddelerin ve yarı işlenmiş ürünlerin, işgücü yoğun işleme sürecinden geçirilmesi, ülkeye düşük parça başı ücretlerden kaynaklanan uluslararası rekabet gücü kazandıracaktır(85).

(84) E.OTEZIA, J.FONTANALS, F.PORTA, S.SCHKOLNIK, "The World Economy And Prospects For A NIEO", The Structure of the World Economy and Prospects for a New International Economic Order, Pergamon Policy Studies, 1982, s.42-43.

(85) MENZEL, s.10.

Bu konuda bir başka yaklaşım ise Sanayileşmiş ülkelerdeki ücret maliyetlerinin yüksekliği ve çevre sorunları nedeniyle, işgücü yoğun ve özellikle çevreye zarar veren işleme süreçlerinin reexport için Azgelişmiş ülkelere aktarıldığı biçimindedir. Bu süreçlerin uluslararası alanda fayda maksimizasyonuna giden çok uluslu şirketlerce taşınması sözkonusudur. Genellikle işgücü yoğun üretim, eskiden plantasyonlarda olduğu gibi yurtiçi piyasalarla entegre olmayan serbest üretim bölgelerinde gerçekleştirilmektedir(86).

Bu çerçevede Azgelişmiş ülkelerde yeni endüstriyel süreçlerin ortaya çıkışı, emeğin dünya ölçeğindeki yeni bölüşüm biçimi ile açıklanmaktadır(87).

Genel olarak ihracata yönelik sanayileşme sürecini açıklayan teoriler, ucuz işgücü, ihracat kökenlilik, sermaye ithali ve çok uluslu şirketlerin etkileri olarak sayılabilecek noktalardan hareket etmektedirler(88). Sermaye ithalatı, düşük ücret düzeyi sayesinde ihracat endüstrilerinde sağlanacak yüksek kazançlar, başlangıçta ihracat endüstrilerinin finansmanını sağlayan kaynaklar olmaktadır. Bunların yanısıra tarım ürünleri fiyatlarının sistemli olarak düşük tutulması ve böylece tarım kes-

(86) MENZEL, s.11.

(87) OTEZIA-FONTANALS-PORTA-SCHOLNIK, s.42.

(88) MENZEL, s.11.

minin dolaylı olarak vergilendirilmesi de aynı endüstrilerin finansmanı için kaynak yaratma amacına yöneliktir(89).

Uluslararası rekabet gücü temelde işgücü maliyetlerinin düşüklüğüne dayandırıldığından, ücret düzeyinin düşük tutulmasının bu strateji çerçevesinde zorunlu olduğu söylenebilir. Keynes'yen bakış açısıyla düşük ücret düzeyi efektif talebi etkileyecek, yeterli alım gücünün oluşmaması ise iç pazarın gelişme olanaklarını sınırlandıracaktır. Bu koşullarda iç pazar ancak yetersiz ve çarpık gelişebilir(90).

Aynı şekilde tarım kesiminde düşük fiyatlandırmanın da bu kesimin gelişmesini ve iç pazarın genişlemesini engelleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

Ayrıca belli bölgelerde, özellikle serbest üretim bölgelerinde gerçekleşen kısmi sanayileşmenin, Az gelişmiş ülke ekonomisine entegrasyonunu sağlayacak bir sürecin olmayışı(91) da bu stratejinin uzun dönemli gelişme dinamiğini sınırlandırıcı bir faktördür.

Ekonomik sektörler arasında entegrasyonun ve anahtar üretim sektörlerinin eksikliğine bağlı olarak bu

(89) a.g.m., s.22.

(90) H.U.LUTHER, (Çev.Erol Özbek) Güney Kore Bir Model Olabilir mi?, Belge Ya.No: 26, İstanbul, 1984, s.156-157.

(91) A.E.CALGAGNO-G.MARTNER, "International Trade and the NIEO" International Trade, Industrialization and the New International Economic Order, Pergamon Press, 1981, s.13.

stratejinin Azgelişmiş ülkelerde yapısal deformasyonlara yol açtığı ve Azgelişmiş ülkelerin Gelişmiş ülkelere olan bağımlılığını arttırdığı da ileri sürülmektedir(92).

b) Azgelişmiş Ülkelerin İhracata Yönelik Sanayileşme Deneyimleri

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin ithal ikamesi kadar yaygın bir uygulama alanı bulduğu söylenemez. Dünya piyasalarına sanayi ürünü ihraç eden Azgelişmiş ülkeler, tüm Azgelişmiş ülkelerin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Sanayi ürünü ihracatında başarıya ulaşmış Azgelişmiş ülkeler iki grupta toplanabilir. Birinci grupta Hong-Kong, Taiwan, Güney Kore Singapur gibi genellikle küçük nüfuslu Doğu Asya ülkeleri yer alır. Bu ülkeler ithal ikamesinin erken aşamalarından başlayarak emek yoğun dallarda ihtisaslaşmışlardır.

Sanayi ürünleri ihracatını belli bir düzeye çıkarabilen Azgelişmiş ülkelerin ikinci grubunu ise, Brezilya, Meksika gibi büyük nüfuslu sayılabilecek ülkeler oluşturur. İthal ikamesi yoluyla, sanayileşme sürecine giren ve uzun bir süre bu stratejiyi uygulayan bu ülkelerin sanayileşmelerini kendi iç pazarları üzerine kurdukları söylenebilir. İç pazarlarının büyüklüğü, bu ülkelerin

ölçek olanaklarından yararlanmalarında ve sanayi ürünü ihracatına yönelmelerinde etkili olmuştur(93).

Az gelişmiş ülkelerin mamul ve yarı mamul ihracatları, genellikle yoğun işleme sürecinden geçirilen ve üretimi çok uluslu şirketlerin kontrolünde bulunan ürünlerden oluşmaktadır(94).

Mamul malların dışında uluslararası ticarete konu olan tarımsal ürünler ve hammaddeler ticaretinin de çok uluslu şirketlerin kontrolü altında olduğu söylenebilir. Petrol, muz, pirinç, kauçuk ihracatının % 70-75'i, kalayın % 75-80'i, kakao, tütün, buğday, pamuk, süt, orman ürünleri bakırın % 85-90'ı, demir çelik cevheri ve boksit ihracatının % 90-95'i Ç.U.Ş.lerin kontrolündedir(95).

Bu nedenle Az gelişmiş ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme deneyimlerini üretimin uluslararasılaşması sürecinden, dolayısıyla Ç.U.Ş. faaliyetlerinden ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir.

Çokuluslu şirketler açısından belli üretim süreçlerinin Az gelişmiş ülkelere aktarılması, bu ülkelerde dünya piyasasına yönelik kârlı bir üretimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli koşulların varlığı halinde anlamlıdır.

(93) Bu bölümde daha ziyade birinci grupta yer alan ülkeler üzerinde durulmuştur.

(94) CAICAGNO-MARTNER ., s.13.

(95) SEE UNCTAD, Marketing and Distribution of Tobacco Document TD/BC-1/205) (Geneva, September 1978)p.xii.

Bu koşulların başında işgücünün bol ve ucuz olması gereği gelmektedir. Bunun dışında sınaı üretim için gerekli altyapının varlığı ile uluslararası ticaret ve ödemelere getirilen kısıtlama ve yasakların kaldırılmış olması gerekir. Yani mal ve sermayenin hiğbir engelle karşılaşmadan dolaşımına ilişkin ticaret, döviz ve vergi politikası koşulları sağlanmış olmalıdır. Ayrıca ülkenin gerek gümrük ve vergi, gerekse döviz alanında bağışıklık ve kolaylıklar getirmesi gereklidir(96).

Yukarıda sayılan koşulların yanısıra, ülkede yatırım risklerini azaltmak üzere gerekli olan politik istikrarın sağlanmış olması gereği de önemlidir. Nitekim gelişmiş ülkeler, özel yabancı yatırımlarının bir güven ortamı içinde gerçekleştirilmesi konusunda girişimlerde bulunmaktadır(97).

İşsizlik sorunlarını çözme ve döviz kazanma amacıyla Azgelişmiş ülkeler yukarıda değinilen koşulları sağlamak üzere çeşitli düzenlemelere gitmektedirler. Bu çerçevedeki uygulamalardan biri de Azgelişmiş ülkelerin serbest ticaret ve serbest üretim bölgeleri kurmalarındır.

Azgelişmiş ülkelerdeki işgücünün, ihracata yönelik sanayi üretiminde kullanılması koşullarını yaratan serbest bölge uygulamalarına, 1960 lı yılların ortalarında

(96) F.FROBEL-J.HEINRICH-S-O.KREYE, Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler, Belge Ya, No:15, İstanbul, 1982 s.83-86-148.

(97) S.ARRIOALA, " Acces to Supplies and the Strategy of the Industrialized Countries", International Trade Industrialization and the N.I.E.O. Pergamon Press, 1981, s.197.

ortalarında başlanmış, 1970 li yılların ortasında serbest bölgeler sayı ve etkinlik bakımından belli bir düzeye ulaşmıştır(98).

Serbest üretim bölgelerine; yatırım mallarının, yedek parçaların, hammadde, yarı mamul ve imalatı geliştirilecek ürünlerin genellikle gümrüksüz, harçsız, kontenjansız ithaline izin verilmektedir. Bütün serbest bölgelerde yatırımları özendirmek üzere çeşitli önlemler alınmaktadır. Bunların başlıcaları(99).

- Gelir, kurumlar, satış ve belediye vergileri gibi vergilerde indirimler, yada tam bağışıklıkların sağlanması.

- Yatırımların, özellikle tercihli kredi tahsisi ve düşük faizli yatırım kredileri yoluyla desteklenmesi. Ayrıca bölgede enerji, su kullanımı, ulaşım hizmetleri ve fabrika binalarının kiralarında v.b. indirimler sağlanması.

- Yatırımları özendirmek üzere, bölgede çalışan işgücünün politik ve sosyal haklarına çeşitli kısıtlamalar getirilmesi. Bunlar arasında asgari ücret yükümlülüğünün kaldırılması, ülkedeki ulusal iş yasalarının bölgede geçersiz olması, sendikal etkinliklerin sınırlandırılması,

(98) FRÖBEL-HEINRICHS-KREYE, s.102.

(99) A.g.k., s.104-105.

- Yabancı girişimlere sınırsız yerleşme ve sermaye transferine olanak tanınması ve bunun garanti edilmesi,

Serbest üretim bölgelerinde yatırımcıları bağlayan yükümlülük ise bölgede üretilen, imalatı geliştirilen ya da montajı yapılan ürünlerin ihraç edilmesi gereği olmaktadır. Zaman zaman yatırımın hacmi ve üretimin yapısına ilişkin bazı yükümlülüklerle de rastlanmaktadır(100).

Az gelişmiş ülkelerin ihracata yönelik sanayileşme çerçevesindeki bu düzenlemeleri ile genel olarak üç temel hedefi gerçekleştirme amacı taşıdıkları söylenebilir(101).

- İşsizlik sorunlarını çözmek ve işgücününün eğitimi-
ni sağlamak
- Ülkeye döviz kazandırmak
- Modern teknolojiyi benimsemek

İstihdam konusuna ilişkin olarak yapılan bir araştırmaya göre, serbest üretim bölgelerinde ve dünya pazarına yönelik sanayilerde istihdam yapısı olağanüstü düzeyde tek yanlıdır, çalışanların büyük kısmını 16-30 yaş arası kadınlar oluşturmaktadır(102).

Bu niteliklere sahip olanların dışındakiler için işsizlik sorun olmaya devam eder. Ayrıca yabancı yatırımcıların, koşullara bağlı olarak yatırım bölgelerini değiştir-

(100) a.g. k., s.103.

(101) UNCTAD, "Processing Free Zones in Developing Countries: Implications for Trade and Industrialization Policies", 2/211, 18 January 1983, s.10. ve FROBEL, s.32-149.

(102) FROBEL-HEINRICH-S-KREYE, s.150.

meleri de istihdam düzeyinde önemli istikrarsızlıklar yaratabilir.

İşgücünün eğitimi konusuna gelince, daha önce değinildiği gibi, karmaşık üretim süreçlerinin basit işlemlere indirgenebilmesiyle, işçiler kısa sürede bu basit işlemleri yerine getirecek beceriyi kazanabilmektedirler. Böylece işgücünün nitelikli hale getirilmesi gerekmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin döviz kazanma konusunda ise, serbest bölgelerin katkısının sınırlı olduğu söylenebilir. Yabancı sermaye yatırımlarının parasal değeri genellikle düşüktür. Bu durum serbest üretim bölgesindeki endüstriyel faaliyetlerin büyük ölçüde basit tekniklerle yürütülebilmesi, bu nedenle büyük sermaye yatırımları gerektirmemesinden kaynaklanır(103).

İşçi ücretleri ve çeşitli vergiler yoluyla sağlanan dövizlerin de sınırlı kalacağı söylenebilir. Çünkü hem ücretlerin hem de çeşitli vergilerin, yabancı yatırımcıları çekebilmek için düşük tutulması gerekmektedir.

Serbest üretim bölgelerinde, genellikle montaj tipi üretim işlemlerinin yapılması, ileri teknoloji gerektiren

(103) Engin ERDOĞAN, Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi, An.U.Ya.No:110, Eskişehir, 1985, s.52.

üretim aşamalarının ise şirket merkezinde kalması ve serbest üretim bölgelerinin Azgelişmiş ülke ekonomisine entegre olmayışı gibi nedenlerle Azgelişmiş ülkelerin modern teknolojiye ulaşma ve bunu geliştirme olanakları da kısıtlı kalmaktadır(104).

Bütün bunlar gözönünde tutularak Azgelişmiş ülkelerin özellikle çok uluslu şirketlerle ilişkilerinde kendi yararlarına birtakım önlemler almaları gerekir.

Bu çerçevede alınabilecek başlıca önlemler; çok uluslu şirket faaliyetlerinin Azgelişmiş ülkenin kalkınma planlarına gerçekleştirme yönünde düzenlenmesine çalışmak, kârların transferine ilişkin düzenlemeler yapmak ve Azgelişmiş ülkelere avantajlı şartlarda yönetim bilgisinin teknoloji transferinin ve mali yardımın gelişini sağlamaya çalışmak olarak sıralanabilir(105).

III- SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

İthal ikamesi yoluyla ve ihracata yönelik sanayileşme stratejileri ile stratejiler çerçevesinde karşılaşılan sorunları incelemiş bulunuyoruz. Bu bölümde sanayileşme stratejileri ile ilgili genel bir değerlendirmeye gidilmesi amaçlanmıştır. Önce sanayileşme kavramının stratejiler çerçevesindeki farklı anlamı vurgulanmış, daha sonra ise stratejilerin birbirlerine alternatif oluştur-

(104) UNIDO, "Export Processing Zones in Developing Countries", UNIDO/ISIC, 176, 18 August 1980, s.31-32.
 (105) AGARWALA, s.111.

maları konusu ele alınmıştır. Son olarak da ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisi çerçevesinde geliştirilebilecek alternatif uygulamalara değinilmiştir.

A- İTHAL İKAMESİ VE İHRACATA YÖNELİK STRATEJİ ÇERÇEVESİNDE SANAYİLEŞME KAVRAMI

Her iki strateji çerçevesinde, sanayileşmenin temel amaç olarak benimsendiğini söyleyebiliriz. Ortak temel amaç sanayileşme olmakla birlikte stratejilerin kaynak dağılımı konusuna yaklaşımları farklıdır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi çerçevesinde karşılaştırmalı üstünlükler, dünya ölçeğinde kaynak dağılım kriteri olarak alınırken, ithal ikamesi stratejinin kaynak dağılımında bu kriteri esas aldığı söylemek güçtür. Stratejilerin kaynak dağılımı konusuna farklı yaklaşımları, oluşturulmaya çalışılan sınıai yapıya ilişkin amaçların farklı olmasıyla ilişkilidir. İthal ikameci strateji uygulamasıyla gelişmiş ülkelerdekine benzer bir sınıai yapıya ulaşmanın amaçlandığı söylenebilir. İhracata yönelik stratejinin ise, gelişmiş ülke sanayi yapısını veri olarak, uluslararası işbölümü çerçevesinde, bunu tamamlayıcı bir sanayi yapısı oluşturmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

İhracata yönelik stratejinin sanayileşmeye verdiği anlam, dünya işbölümü çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelere düşen ölçüde ve alanlardaki sanayi dallarıyla sınırlıdır. Bu çerçevede Az gelişmiş ülkelere düşen sanayiler

kuramsal olarak öngörülebilir. Bunlar maliyet bakımından daha az dezavantajlı olunan tarıma ve işgücünün yoğun kullanımına dayalı sanayi kollarıdır.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşmenin ise sanayileşmeyi daha geniş kapsamda ele aldığı söylenebilir. Bu strateji çerçevesinde daha önce belirtildiği gibi gelişmiş ülkelerdekine benzer bir sınai yapı oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu amacın Az gelişmiş ülkelerin uzun dönemde kendi kendilerine yeterli olma anlamında, bir ekonomik bağımsızlık sağlama düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Oluşturulmaya çalışılan sınai yapıya ilişkin farklı amaçları ile ilişkili olarak kaynak dağılımı konusuna farklı yaklaşımları stratejileri tanımlayan temel unsur olmaktadır. Bu durumda iki strateji arasındaki temel ayrımın genellikle düşünüldüğü gibi birinin döviz tasarruf etmeyi, diğerinin ise döviz kazanmayı amaçlaması olduğunu düşünmek anlamlı görünmemektedir. Bununla ilişkili olarak, ihracata yönelik strateji çerçevesinde ağırlık kazanan ihracatın teşviki uygulamaları ile ihracata yönelik sanayileşme stratejisi arasında da bir ayrım yapılmalıdır.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisi çerçevesinde de ihracatın teşviki uygulamalarına gidilebilir. Bu durumun sanayileşme stratejisinin değiştirilmesi anlamına gelmeyeceği söylenebilir. Stratejinin değiştirilmesi, kaynak dağılımı konusuna temel yaklaşımın değiştirilmesi anlamında düşünülmelidir.

B- İTHAL İKAMESİ YOLUYLA SANAYİLEŞMENİN

ALTERNATİFİ OLARAK İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisinin uzun dönemde Az gelişmiş ülkelerin kendi kendilerine yeterli olmalarını amaçladığına yukarıda değinmiştik. Ancak uygulama sonuçları ile bu temel amaç önemli ölçüde gelişmektedir.

İthal ikamesi stratejinin amacı ile uygulama sonuçları arasında beliren ve somut olarak ekonomiye döviz bunalımları şeklinde yansıyan bu gelişki, ekonomik kararların döviz kazanma amacına yönelik olarak düzenlenmesinin, son derece cazip bir alternatif politika olarak sunulmasında etkili olmuştur.

Stratejilerin sanayileşme kavramına farklı yaklaşımları temel amaçları arasında da bir farklılık yaratmaktadır. İthal ikamesi sanayileşmenin, gelişmiş ülkelere benzer bir yapıya ulaşmayı, dolayısıyla yapısal bir değişimi amaçladığı söylenebilir. İhracata yönelik sanayileşmenin bu ölçüde bir yapısal değişimi öngördüğünü söylemek güçtür.

Amaçları arasındaki bu temel ayırmadan hareket edildiğinde, iki stratejinin birbirinin alternatifi olarak düşünülmesi mümkün görünmemektedir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin ithal ikamesini izleyen bir süreç olduğu, dolayısıyla bu iki stratejinin birbirlerinin alternatifi olarak değil, sa-

nayileşme sürecinin, birbirini tamamlayıcı aşamaları olarak düşünülmesi gerektiği yolunda görüşler de vardır. İki stratejinin birbirini tamamlayıcı aşamalar olarak düşünülmesi de pek olanaklı görünmemektedir. Teorik olarak ithal ikamesi yoluyla girilen sanayileşme sürecini tamamlayıcı aşama, ithal ikamesi mantığı çerçevesinde ihracatçı sektörlerin geliştirilmesi olabilir. Burada sözkonusu edilen ihracatçı sektörler, ithal ikamesi yoluyla kurulan sanayilerden, üretim süreci içinde içsel ve dışsal tasarruflar sağlayabilen ve ülke iç pazarının sağladığı ölçek olanaklarını kullanarak, dış piyasalarda rekabet edebilecek duruma gelebilen sektörlerdir. Bu sektörlerin gerektiğinde ihracat teşvikleriyle desteklenmesi de ithal ikamesi mantığına aykırı bir uygulama olarak düşünülmemelidir.

Yukarıda değinilen durumun ihracata yönelik sanayileşme stratejisinden ayrıldığı konu, kaynak dağılımının temelde ihracat yapma amacına öncelik verilerek düzenlenmesini gerektirmemesidir. Gerçekten kaynak dağılımının temelde, ülkede optimal bir büyüme gerçekleştirmek üzere düzenlenmesi ve bu optimal büyümenin gerektirdiği döviz girdilerini sağlamak üzere de ihracata yönelebilecek endüstrilerin teşvikine kaynak ayrılması, ithal ikamesi mantığı çerçevesinde görülebilen bir uygulamadır. Çünkü burada ihracat, ekonomik kararlara esas alınan ana amaç değil, temel amacı gerçekleştirmede bir araç olarak düşünülebilmektedir. Oysa ihracata yönelik strateji çerçeve-

sinde kaynak tahsisine yön veren temel ölçüt ihracat yapabilirlik olmaktadır. Bu çerçevede kuramsal olarak veri sanayileşme düzeyinde, dış rekabet gücü kazanmış veya kısa sürede kazanabilecek olan sanayi kolları dışındakilere kaynak ayrılmasına gerek görülmemektedir. Bu nedenle sınıai yapının döviz kazanma amacına yönelik oluşturulması, dolayısıyla ülkenin karşılaştırmalı üstünlük sağlayabildiği sınırlı sayıda sanayi kolunda üretime yönelerek, bunların dışındaki üretim alanlarını dışlaması, uzun dönemde ülke ekonomisini, önemli güçlüklerle karşılaştırabilir. Karşılaşılan sorunların çözümünün temelde ülke dışı faktörler tarafından belirlenmesi, bu strateji çerçevesinde karşılaşılan sorunların çözümü konusunda, ülkenin etkili olabileceği alanıda son derece daraltacaktır.

Gerçekten stratejinin kendi ölçütlerine göre son derece başarılı sayılabileceği durumlarda bile, ülkedeki üretim yapısının tamamen dış dünya koşullarına bağlanması yaratacağı sakıncalar önemlidir. Çünkü ihracata yönelik kurulan sanayilerin maliyetleri, dolayısıyla ihracat fiyatları ne kadar düşük olursa olsun, yapacakları ihracat ithalatçı ülkelerin talebine bağlı kalmaktadır.

Bütün sorunlarına rağmen, Az gelişmiş ülkelerin ithal ikamesi yoluyla; sanayileşme konusunda önemli adımlar attığı bir gerçektir. Strateji çerçevesinde karşılaşılan sorunların çözümüne çalışmak yerine, sanayileşmeyi birkaç ihracatçı sektörle sınırlı bir kapsama indirgemenin, en azından ithal ikameci stratejinin, "uzun dönemde kendi ken-

dine yeterli bir ekonomik yapı oluşturma¹¹ biçiminde beliren nihai amacından vazgeçme anlamına geldiği söylenebilir.

İthal ikamesi mantığının iyi kavranması, sorunlarının ve bu sorunları yaratan etkenlerin açıklığa kavuşturularak, çözüm için gerekli politikaların oluşturulması çabalarını, sorunların sanayileşmenin kapsamının daraltılarak çözülmeye çalışılmasından daha sağlıklı bir yol olarak gördüğümüzü belirtmeliyiz.

C- İTHAL İKAMESİ ÇERÇEVESİNDE

ALTERNATİF UYGULAMALAR

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine giren ülkelerin yaşadıkları bunalımların nedenleri konusunda, farklı çözümler geliştirilmiştir. Neoklasik iktisatçılar genelde, ithal ikameci sürecin bunalımlarından devlet müdahalelerini sorumlu tutma eğilimindedirler. Yapısalcı görüş çerçevesinde ise, bunalımların ekonomide "rasgele" gelişen bir ithal ikamesi sürecinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu görüşte, bilinçli bir sanayileşme sürecinin, aynı bunalımlarla karşılaşmayabileceği savunulmaktadır. Görüldüğü gibi her iki görüş de ithal ikameci sürecin bunalımlarından uygulayıcı, yani hükümetle özdeşleştirilen devleti sorumlu tutmaktadır(106).

(106) Galip YALMAN, "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları: Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneimleri Üzerine Gözlemler", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s.91.

Devletin ithal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecinde üstlendiği önemli rol, bunalımların da, bunların çözümünün de devlete bağlanmasının temel nedenidir. Gerçekten, ithal ikamesi sürecini başlatma ve sürdürmenin gerektirdiği iktisat politikaları devletçe oluşturulmakta ve uygulanan politikalar da ülkelerin ekonomik yapılarını biçimlendirme konusunda etkili olmaktadır.

Devletin bilinçli bir sanayileşme stratejisi çerçevesinde oluşturup uygulayacağı politikalarla, ithal ikameci sürece, düzenleyici ve doğrudan yatırımcı olarak katılması, sürecin gelişim biçimi üzerinde ve dolayısıyla bunalımların aşılması yönünde etkiler yaratabilir. Örneğin ithal ikamesi sürecinde yaratılan rantların oluşum ve akışına devlet müdahalesi; gelir dağılımındaki bozulmayı önleyici ve kaynakların temel sanayilere, kritik mallara yönelmesini sağlayıcı bir rol oynayabilir. Sanayileşmede ölçek sorununu çözme konusunda da devletçi bir ithal ikamesi etkili olabilir. Sınırlı bir iç piyasanın küçük ölçekli ve geri teknolojili, çok sayıda sanayi işletmeleri arasında bölünmesi veya tek bir özel firmaya bırakılarak, tekelci bozuklukların göze alınması yerine, devletin büyük ölçekli yatırımları tekelci rantlar ve teknoloji sorunlarını aynı anda çözebilir(107).

(107) BORATAV, Kalkınma İktisadı..., s.27.

Devletçe iktisat politikalarının oluşturulması sürecinde pek çok iç ve dış etken rol oynamaktadır. Bu nedenle bu tür bir yaklaşımın en önemli kısıtı, önerilen politikaların oluşturulması ve süreç içinde gerekli politikalar demetine geçişin taşıdığı güçlüklerdir. Aşağıda ithal ikamesi çerçevesinde önerilen alternatif uygulamalar, sözüedilen bu güçlüklerin aşılabileceği varsayımına dayanmaktadır.

1- İkamenin Bilinçli Bir Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Yürütülmesi

Ithal ikamesinin bilinçli bir sanayileşme stratejisi çerçevesinde yürütülmesinin; bu yolla girilen sanayileşme çabalarının başarısı için ön koşul olduğu söylenebilir. Böyle olduğunda, üretim alanlarının, daha açık bir deyişle ithal ikamesi mantığı içinde, koruma ve teşviklerin uygulanacağı alanların seçiminde, ekonominin uzun dönemli sanayileşme hedefleri öncelik alabilir. İkamenin bu çerçevede yürütülmesi, devletin sanayileşme sürecine, bu yönde oluşturacağı politikalarla katılmasıyla mümkündür.

Ülkenin uzun dönemli sanayileşme stratejisi açısından, büyük önem taşıyan üretim alanları seçiminin, her zaman bilinçli bir üretim ve yatırım planı çerçevesinde yürütüldüğü söylenemez. Daha önce de değinildiği gibi, genellikle ödemeler dengesi sorunlarına aşmak üzere

ithal kısıtlamalarına gidilmesi ve Az gelişmiş ülkeler için lüks sayılabilecek malların ithalinin kısıtlanması, ülke kaynaklarının, sanayileşmeyi sürükleyici niteliği olmayan bu alanlara yönelmesine neden olmaktadır. Ülkenin döviz tasarrufu amacıyla lüks ithalatı kısıtlaması durumunda, bu malların ülke içinde üretilmesini önleyecek bir takım önlemlerle, kaynakların bu alanlara yönelmesi engellenebilir. "İthal kısıtlamalarına uyan iç kısıtlamalar birlikte yürütülmezse uzun süre ithal edilmeyecek olan mallar veya onların yerine ikame olunacak malları üreten endüstrilere yatırım yapılması için, özel bir teşvik ortaya çıkmış olacaktır. İç pazar böyle endüstrilerin kurulmasına yeterli olursa, teşvik etkili olabilir. Fakat bu teşvik esas olarak ithali kısıtlanmış olan lüks ve yarı lüks mallar için sözkonusu olduğundan, sonuç kıt olan ve çok zahmetle oluşturulan sermaye arzının, bu gibi gerekli olmayan kullanımlara kaymasıdır"(108).

Kaynakların yöneleceği alanların, sanayileşme sürecinde büyük önem taşıdığı söylenebilir. Yatırım alanları seçiminde, genellikle gözönünde tutulan öncelik kriteri şunlardır(109).

(108) NURKSE, "Az gelişmiş Ekonomilerde...", s.61.

(109) B.M. Uzmanlar Kurulu Raporu (Çev.Necdet SERİN)
Sınai Kalkınma Programlarının Formüle Edilmesi
A.U.S.B.F. Ya.No: 174-156, Ankara 1964, s.154.

- Döviz fayda katsayısı fazla olan sanayiler
- İllerdeki kalkınma masraflarının, ithalatla ilgili kısmını azaltıcı etkileri olan yatırım malları sanayileri
- Yurtiçinde bulunan hammaddeleri kullanan sanayiler
- Zorunlu ihtiyaçları karşılayan tüketim malları sanayileri
- Yatırım birimi başına milli gelire yaptığı katkı en fazla olan sanayiler.

Genel bir kalkınma planı çerçevesinde, izlenen stratejiye uygun olarak ve pazar genişliği, döviz durumu vb. gibi ülke koşullarının dikkate alınmasıyla, yukarıdaki kriterlerden bir veya birkaçına öncelik verilebilir. Böylece hangi sektörlerle, ne ölçüde yatırım yapılacağı saptanabilir.

2. İthal İkamesi Yoluyla Oluşturulan Sınai Yapı Sorunlarının Çözümüne Çalışılması

İthal ikamesi sürecinde sınai yapı, koruyucu ve bu kesime kaynak aktarımı sağlayan politikalarla biçimlenmektedir. Dolayısıyla bu yolla oluşturulan sınai yapının sorunları da bu uygulamalarla ilişkili görünmektedir. Sınai yapıdaki, koruma politikaları ile ilişkilendirilebilecek sorunlar, büyük ölçüde, koruma ve teşviklerin uygulanacağı alanların seçimi ile koruma ve teşviklerin, ölçü ve sürelerinden kaynaklanmaktadır.

Koruma ve teşvik sağlanacak alanların, bilinçli bir sanayileşme stratejisi çerçevesinde seçimi gereğine daha önce değinmiştik. Koruma politikaları tüketim mallarından sonra, ikamenin ara ve yatırım mallarında sürdürülmesini destekleyecek yönde oluşturulmalıdır. Böyle yapıldığında ithal ikameci sanayileşmenin, ilk ve kolay aşamadan sonra, büyümeye engel teşkil eden bir yapı kazanması önlenabilir.

Sınai yapı sorunlarının aşılmasında, önemli yararlar sağlayacak bir konu da koruma ve teşviklerin, ölçü ve sürelerine ilişkin düzenlemelerdir.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme sürecine girildiğinde, uygulanan koruma ve teşvikler, ülke sanayi kesiminin dış rekabetle ilişkisini kesmemeli, ekonominin rekabetçi olguların olumlu etkilerinden yararlanmasını engelleyecek ve sanayi kesiminde aşırı rantların oluşumuna olanak verecek düzeylere çıkarılmamalıdır. Sanayi kesimine sağlanacak koruma ve teşviklerin, Az gelişmiş ülkelerin, görece maliyet dezavantajlarını karşılayacak kadar ve zaman içinde değişen ölçülerde uygulanması gerekir. Böyle olduğunda, sanayi kesiminde verimlilik artırıcı, kaliteyi yükseltici maliyet düşürücü olguların izlenmesi sağlanabilir. Üretimin devamlı korunacağı yolunda bir inanç, üretim tekniği seçiminde en ucuz maliyetleri gerçekleştirecek tekniğin seçimini engelleyebileceği gibi, sanayi dalının maliyetlerini zamanla düşürebileceği halde, korumanın verdiği rahatlık içinde, ge-

rekli tedbirleri almasını önleyebilir(110). Ya da maliyetler reel olarak azaldığı halde, aşırı kâr sağlanması sözkonusu olur.

Belirtilmesi gereken bir konu da kota tipi korumacılığın, tarife tipi korumacılıkla karşılaştırıldığında, fiyat mekanizmasını ortadan kaldıracı etkiler taşıdığıdır. İç pazarın genişlemesi ölçüsünde, kotanın koruyucu etkisinin arttığı dikkate alınmalıdır(111).

Sonuç olarak, koruma ve teşvik uygulamalarının, gereken endüstrilere, gereken ölçüde ve süreç içinde değişen oranlarda uygulanması, sanayi kesiminin daha sağlıklı bir yapı kazanmasını sağlamanın yolu olarak görülmektedir.

Bu arada, ikame politikasının her ülkenin kendi iç piyasasında uygulanması yerine, ülkelerarası gruplaşmalar içinde uygulanması da uzmanlaşmanın ve rekabetin kazançlarıyla büyük ölçekli üretimin avantajlarından yararlanılmasını sağlayabilir(112).

3. Dış Ekonomik Dengelerin Dikkate Alınması

Sanayileşme, ithal gereklerinde zorunlu artışlar yaratan, dinamik bir süreçtir. Sanayileşmede temel yaklaşım olarak ithal ikamesinin benimsenmesinin ise,

(110) KARLUK, Ekonomik Birleşmeler..., s.124.

(111) STECHER, s.9.

(112) PREBISH, Kalkınma..., s.32.

Alın
girişlerde

döviz tasarrufu sağlamanın bir yolu olarak düşünülmesi mümkün görünmemektedir. Bu yolla girilen sanayileşme süreci, ekonominin ithal gereklerini arttırıcı ve ihracatı caydırıcı yönde kuvvetli etkiler taşımaktadır.

İthal ikameci süreçle ilişkilendirilebilecek olan ödemeler dengesi sorunlarının temelinde, bu yolla oluşturulan sınaî yapının büyümesi oranında ihracat artışı gerçekleştirilemeyişinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum ithal ikameci sürecin değinilen bütün sorunlarıyla ilişkili görünmekte ve karşılıklı etkileşimleri nedeniyle de ağırlaşmaktadır.

Ödemeler dengesi sorunlarının çözümü, sanayi kesiminin ihtiyacı olan dövizî kendi kazanır duruma gelmesine bağlıdır. Bu çözümün ise sınaî yapının taşıdığı sorunların aşılmasını gerektirdiği açıktır.

Ayrıca, ülkenin, kaynaklarını rasyonel kullanma ve ithal gereklerini azaltma, ihracat gelirlerini arttırma çabalarına girmesi gerekir.

İthal gereklerinin azaltılması, girdileri yurtiçinden sağlanabilecek üretim alanlarına öncelik verilmesiyle mümkün olabilir. Ara ve yatırım mallarında ikameye gidilmesi kısa dönemde ithal gereklerini arttırırsa da, uzun dönemde bu malların ülke içinden sağlanabilmesiyle, ekonominin döviz ihtiyacının azaltılması mümkün olabilmektedir.

İthal ikameci süreç içinde, ülke ihracat gelirlerini artırmanın ise önemli güçlüklerin aşılmasını gerektirdiği açıktır. İthal ikamesi mantığının, genellikle düşünülenin tersine, dinamik ihracat sektörleri yaratılması amacıyla çelişmediği daha önce de belirtilmiştir. İthal ikamesi yoluyla sanayileşmenin temelinde bu yolla kurulan sanayilerin, belli bir süre sonra içsel ölçek ekonomileri ve dışsal tasarrufların etkisiyle, maliyet düşüşü sağlayarak, dış rekabet gücü kazanabilecekleri yolunda bir bekleyiş yatmaktadır. Bu yolla sanayileşme sürecine giren ülkelerin, kısa sürede rekabet gücü kazanabilecekleri sanayi kollarına, rasyonel bir koruma ile etkin çalışma ortamı hazırlamaları ve gerektiğinde ihracatın teşviki uygulamalarına giderek, ihracatçı sektörler kurmaları bir zorunluluk olarak görünmektedir. Sanayileşme için gerekli yatırım malları ithalini karşılamamanın en sağlıklı yolu da budur.

İKİNCİ BÖLÜM

YAPISAL DEĞİŞME VE TÜRKİYE İÇİN ÖNGÖRÜLEN YAPISAL DEĞİŞİM

I- YAPISAL DEĞİŞME

Genel olarak yapısal değişme, yapıyı belirleyen faktörlerin uzun dönemli gelişme eğilimlerindeki bir değişimi ifade eder. Burada konumuz açısından sözkonusu olan ekonomik anlamdaki yapısal değişimdir. Önce yapısal değişim kavramı tanımlanmış, yapısal değişimi gerektiren koşullara değinilmiştir. Daha sonra yapısal değişim süreci ve bunu gerçekleştirmede önemli rolü olan faktörler incelenmiş, ilişkili olarak da değişimin maliyetine değinilmiştir.

A- YAPISAL DEĞİŞİM KAVRAMI

Ekonomik açıdan yapısal değişme, esas olarak üretimin sektörel bileşiminin değişmesi anlamına gelir. Aynı şekilde sanayinin yapısal değişimi de sanayi üretiminin bileşimindeki değişmeleri ifade eder. Bu anlamda yapısal değişimin ekonomik kalkınmanın doğal sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Bunun dışında ekonomik yapının belli bir yönde değiştirilmesi de amaçlanabilir. Bu durumda uygulanan ekonomik politikalarla yapının istenilen yönde değiştirilmesine çalışılır. Azgelişmiş ülkelerde, dış dengesizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla, ekonomik yapının değiştirilmesi çabaları bu çerçevede düşünülebilir. 1970'li yılların sonlarından beri Azgelişmiş ülkelerin kalkınma politikası tartışmaları içinde, bu anlamda bir yapısal değişimden giderek daha çok sözedilir olmuştur(1).

Şimdi kısaca, Azgelişmiş ülkelerde bu tür bir yapısal değişim gereğini ortaya çıkaran gelişmeleri inceleyelim.

B- YAPISAL DEĞİŞİMİ GEREKTİREN KOŞULLAR

1970'li yılların sonlarında, özellikle ikinci petrol şokundan sonra dünya ekonomisi koşullarında önemli değişimler olmuştur. Bu değişiklikler; gelişmiş ülke ekonomilerindeki ekonomik durgunluk, dış ticarete korumacılık eğilimlerinin artması ve uluslararası piyasalarda faiz oranlarının önemli ölçüde yükselmesi olarak sıralanabilir(2). Dış ekonomik dengesizlikleri kuvvetlendiren bu gelişmeler, özellikle Azgelişmiş ülkelerin, kalkınmaları için gereken dış kaynakları sağlama konusunda

(1) Yukarıda sözü edilen yapısal değişimle aynı anlamda yapısal uyum kavramı da kullanılmaktadır.

(2) IMF Jahresbericht 1982, s.25.

önemli güçlüklerle karşılaşmalarına neden olmuştur.

Bilindiği gibi Azgelişmiş ülkelerin, ödemeler bilançosu açıklarının finansmanı için başvurmak zorunda kaldıkları iki önemli kuruluş IMF ve Dünya Bankasıdır. Bu kuruluşların Azgelişmiş ülkelerin toplam ödemeler bilançosu açıklarının küçük bir kısmını finanse ettikleri söylenebilir. IMF ve Dünya Bankasının asıl önemi, bütün uluslararası finans kuruluşlarının (uluslararası bankalar, kalkınma bankaları, kalkınma fonu v.b.) kredi akımını etkilemelerinden gelmektedir.

IMF ve Dünya Bankası, ödemeler bilançosu açıklarının finansmanından önce, ülkenin iç istikrar ve yapısal uyum programı uygulaması koşulunu ileri sürmektedir(3). Özellikle son yıllarda, yapısal uyum politikası önlemlerine ağırlık verilmesi sözkonusudur. IMF dökümanlarında, dış açıkların önlenmesi için arz yönetiminin kuvvetlendirilmesinin ve yapısal gelişme hatalarına daha büyük önem verilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır(4).

Dünya ekonomisi koşullarındaki sözü edilen değişmeler de Azgelişmiş ülkelerin serbesti alanını daraltarak, uluslararası kredi koordinasyonunu sağlayan bu kuruluşların doktrinlerinin etkilerini arttırmış(5), Azge-

(3) K. WOHLMUTH, "Konditionierte externe Entwicklungsfinanzierung und interne Strukturpassung in den Entwicklungsländern", in Entwicklungsfinanzierung und Strukturpassung, Bremen, 1983, s.183.

(4) IMF Survey, November, 1982, Supplement, s.3.

(5) WOHLMUTH, s.187.

lişmiş Ülkelerde "yapısal değişim" de bu çerçevede önem kazanmıştır.

C- YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİ

IMF ve Dünya Bankasının yapısal değişim yada yapısal uyum politikalarının temeli, sanayileşme stratejisi tartışmalarında olduğu gibi içe yönelik ve dışa yönelik politika temeline dayanmaktadır.

IMF'ye göre içe yönelik politikanın özellikleri(6):

- Yabancı rekabete karşı koruma uygulanması
- İthal ikamesinin teşvik edilmesi, böylece kıt olan faktörlerin etkin dağılımının önlenmesi
- Aşırı değerli kur politikası, uygulanması
- Kamu kesimi faaliyetlerine subvansiyon uygulanması
- Negatif reel faiz hadleri uygulanması
- Fiyat kontrolleri uygulanması

Dışa yönelik politikanın özellikleri ise;

- İthalat rekabetinin bırakılması
- Döviz kurunun gerçekçi sürdürülmesi
- Kamu kesimi üretimine gerçekçi fiyat uygulanması
- Pozitif reel faiz oranları uygulanması
- İhracatı teşvik sistemi

(6) IMF, Survey, April 5, 1982, s.101.

Az gelişmiş ülkelerce, yapısal gelişme hatalarına daha büyük önem verilmesini vurgulayan IMF yaklaşımının ödemeler bilançosu dengesizliklerinin, temel olarak içsel faktörlere bağlı olduğu varsayımından hareket ettiği söylenebilir. Oysa bu konu tartışmalıdır.

Bazı iktisatçılar(7), ödemeler bilançosu dengesizliklerinin temel olarak, izlenen kalkınma stratejisi ve iktisat politikaları gibi içsel faktörlere bağlı olduğunu savunurken, bazıları(8) dengesizliğin, ülkenin özellikleri ile içsel ve dışsal koşullardan kaynaklanabileceğini belirtmektedirler. Ülkeye özgü koşullar; ülkenin büyüklüğü, gelişmişlik düzeyi ve ekonominin dışa açıklık derecesi, içsel koşullar; enflasyon, parasal genişleme, kamu kesimi açıkları, reel döviz kuru ve dışsal koşullar ise; ithal fiyatlarının yüksekliği, ticaret hadleri, reel ihracat artışı, rezerv pozisyonunda değişmeler olarak sayılabilir(9).

IMF ve Dünya Bankasının Az gelişmiş ülkelerin dış finansman gereklerini karşılama konusunda üzerinde birleştikleri koşul, kalkınma politikasının dışa yönelik düzenlenmesi gereğidir. Ancak IMF'nin kısa vadeli istikrar programı ile Dünya Bankasının daha uzun vadeli sektörel yatırım programının belli noktalarda çatışması

(7) DELL/LAWRENCE, BALASSA, BALASSA/ BARSONY/RICHARDS , in WOHLMUTH, s.188.

(8) BLACK, KHAN/KNIGHT, in Wohlmuth, s.189.

(9) WOHLMUTH, s.189.

sözkonusudur(10). Uzun vadeli yapısal değişim programı kısa vadeli istikrar programından olumsuz etkilenebilir.

IMF'nin, ödemeler bilançosunun düzeltilmesi ve enflasyon oranının düşürülmesini hedef alan kısa vadeli istikrar programı, talep politikası ve kur politikası önlemlerine dayanmaktadır. Enflasyonun nedeni olarak görülen aşırı talep artışını sınırlamak üzere para arzının, faiz oranlarının kredi hacminin kontrolü, ücretlerin sınırlandırılması gereği üzerinde durulmaktadır. Döviz kuru değişiklikleriyle ise, genellikle kurun gerçek değerine indirilmesi yani devalüasyon öngörülmektedir.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız IMF'nin kısa vadeli istikrar programının, Az gelişmiş Ülke ekonomilerinde yapısal bir değişim gerçekleştirme konusundaki etkilerine değinelim.

Etkili talep politikası önlemlerinin, ithal ikamesinden vazgeçip, ihraç malları üretim kapasitesini arttırmak için yeterli olduğu söylenemez(11). Bunun da ötesinde kısa vadeli istikrar politikasının bazı noktalarda uzun vadeli yapısal değişim politikasıyla gelişmesi sözkonusudur.

(10) A.g.m., s.216.

(11) D. SCHYDLOWSKI, "Comments on Cline", Economic Stabilization in Developing Countries, Washington, 1981, in Wohlmuth s.214.

IMF önerileri doğrultusunda sermaye işlemlerinin liberalizasyonu ve tasarruf ve yatırımları düzenlemek üzere Azgelişmiş ülkelerin mali piyasalarında bir reform başarılı olmuşsa, bu durumda kredi genişlemesi etkili bir biçimde sınırlanır ve böylece yurtiçi faiz oranı yükselir. Reel kur uygulaması nedeniyle, sermaye ithalinin maliyeti de yükselir. Bütün bunlar ihracat için üretime geçişi olumsuz etkiler, çünkü faktörlerin etkin dağılımıyla çıktının arttırılması için kredi sisteminin esnek olması teşvik edilmelidir(12).

Aynı şekilde yurtiçi kredi maliyetlerinin artması üzerine, uluslararası finans bağlantılarına giremeyen küçük ve orta büyüklükteki firmalar, informel piyasalara başvurmak zorunda kalırlar ve ekonomik durumları büyük firmalar karşısında giderek kötüleşir. Piyasada oligopolleşme kuvvetlenir. Bu eğilim, sanayi üretimi için yerli piyasayı daraltıcı politikalar nedeniyle de kuvvetlenir ve enflasyonla mücadele güçleşir. Böylece, iç ve dış piyasalar arasında fiyat rekabeti yoluyla kaynakların etkin dağılımını sağlamaya dayanan dışa yönelmenin temeli yok edilir(13). Sonuç olarak talep politikası önlemlerinin uygulanması, yapısal önlemlerin etkinliğini azaltmaktadır.

(12) WOHLMUTH, s.215.

(13) A.g.m., s.216.

Yukarıdaki çelişkiler genellikle kısa vadeli istikrar önlemleri öngören IMF ile, daha uzun vadeli yapısal değişimi öngören Dünya Bankasının politika önerileri arasında da bir çelişkiye işaret etmektedir. Dünya Bankasının yapısal uyum kredileri, esas olarak Az gelişmiş ülkelerde yapısal değişimi gerçekleştirmek ve uzun vadede bu ekonomilerin dış açıklarını karşılayacak şekilde yeniden inşasını amaçlamaktadır(14). Oysa IMF'nin kısa vadeli istikrar programı, yatırımları sınırlayarak dünya bankasının bu programını tehlikeye sokmaktadır. Aynı şekilde IMF'nin kredi sınırlaması dünya bankasının tasarruf ve yatırım politikasıyla da çelişmektedir. Bu kuruluşların özellikle yapısal ve arz politikası önlemlerinde bir koordinasyona gitmeleri gereklidir.

Arz politikası önlemleri iki grupta toplanabilir(15).

Birinci grup, faktör gelirlerinin etkinliğini yükselten bütün önlemleri içerir. Bunların başlıcaları fiyat ve döviz kuru düşürülmeleri, Dış Ticaret Dengesinin kurulması, vergi sisteminde değişiklikler, kamu kesimi yatırımlarının etkinliğinin arttırılması olarak sıralanabilir.

(14) A.W.CLAUSEN, "The World Bank and International Commercial Banks, Partners for Development", World Bank, Washington 1982, s.

(15) S.KHAN/D.KNIGHT, "Some Theoretical and Empirical Issues Relating to Economic Stabilization in Developing Countries", in: World Development, vol 10. no.9, 1982, in Wohlmuth.

İkinci grup önlemler ise, büyüme potansiyelini sürdürmeye yönelik olan; tasarruf ve yatırım politikalarının altyapı yatırımlarının, beşeri sermaye yatırımlarının ve teknolojik yeniliklerin teşviki politikalarıdır. Bunların gerçekleştirilmesi kısa vadeli istikrar önlemlerine göre daha güçtür ve daha uzun zaman gerektirir. Talep politikası önlemleri ekonomide durgunluk yaratırken, yukarıda sayılan politikaların bir kısmı yüksek yatırımlar gerektirir ve uzun vadede ödemeler bilançosunun düzeltilmesine katkıda bulunabilir(16). Özellikle bu ikinci grup politikalar için IMF ve Dünya Bankası programlarının koordine olmaması sorun yaratır.

Ayrıca birinci gruptaki politikalar arasında da çatışma sözkonusu olabilir. Örneğin kamu kesimi faaliyetlerine yüksek fiyat uygulaması birçok kesimde enflasyonu arttırabilir(17).

D- YAPISAL DEĞİŞİM KAPASİTESİ VE YAPISAL DEĞİŞİMİN MALİYETİ

Genel olarak bütün Azgelişmiş ülkelere önerilen yapısal değişimin gerçekleştirilebilmesi konusunda önem taşıyan bir nokta, ülkenin yapısal değişim kapasitesidir. Yapısal değişimin ekonomiye maliyeti de bu kapa-

(16) KHAN, KNIGHT, s.225.

(17) A.D.CROCKETT, "Stabilization Policies in Developing Countries: Some Policy Considerations", in IMF Staff Papers, Vol.28, No.1. March 1981, s.77.

siteye bağlı olarak deęiŒecektir.

Ülkenin yapısal deęiŒim kapasitesinin öncelikle geliŒmiŒlik düzeyine bağlı olduğu söylenebilir. Azge-
liŒmiŒ ÷lkelerde ise yapısal deęiŒim kapasitesini belir-
lemede, dıŒ ticaret sektörünün, finans piyasalarının ve
kamu sektörünün yapısı etkilidir(18). Œimdi kısaca bun-
ları inceliyelim.

- Uyum Kapasitesi Öncelikle dıŒ ticaret sektörü-
nün yapısı tarafından belirlenir. AzgeliŒmiŒ ÷lkelerde
ihraç malları, ithal malları ve ticarete konu olmayan
mallar arasında ikame esnekliği düşüktür. Bu durumda
talep politikası önlemleri ihraç edilebilir çıktıyı art-
tırmak yerine, yatırım üretim ve istihdam düzeyinde dü-
Œüşlere neden olarak yapısal deęiŒimin maliyetini yük-
seltebilir(19).

Birçok AzgeliŒmiŒ ÷lke için küçük ÷lke koŒulları
geçerli olduğundan, bunlar ihraç fiyatlarını kendileri
etkileyemez. Dünya ekonomisinin durgunluk eğiliminde bu
÷lkelerde yapısal deęiŒim önlemleri, ihracat arzındaki
büyümenin daha yüksek ihracat geliri sağlamasını engel-
leyebilir. Ülkede yapısal deęiŒimin maliyetinin, reel ge-
lir kaybının büyüklüğüne ve ayrıca talebi sınırlayan ön-
lemlerin etkinliğine bağlı olarak arttığını söyleyebili-
riz. Gerçekten Dünya ekonomisinin durgunluk eğiliminde

(18) WOHLMUTH, s.197.

(19) CROCKETT, s.58.

ihracat sektörü yatırımlarını arttırmaya çalışmak akılcı görünmemektedir(20).

- Yapısal değişim kapasitesi, ikinci olarak Az gelişmiş ülkelerdeki finans piyasalarınınca belirlenir. Gelişmiş ve Az gelişmiş ülkelerin finans piyasaları birbirinden farklı yapıdadır. Az gelişmiş ülkelerin finans piyasalarında para, maliye ve döviz kuru politikası gibi klasik araçlar kullanılır. Yurtiçi ve yurtdışı değerli kağıtların ikame esneklikleri düşüktür, politik ve ekonomik belirsizlikler daha fazladır, istikrarsızlık yaratan spekülasyon eğilimleri kuvvetlidir, vadeli piyasalar mevcut değildir, faiz politikasının rolü sınırlıdır, döviz piyasası sınırlıdır(21). Bütün bu faktörler Az gelişmiş ülkelerde para politikasının etkinliğini azaltır.

Para politikasının birkaç geleneksel aracı, istikrar politikasını desteklemek için yeterli olmaz. Bu şartlarda, yapısal değişim süresince büyüme kayıplarından kaçınmak için talep yönetimi politikasının çok dikkatli uygulanması gerekir(22).

(20) WOHLMUTH, s.

(21) S.W.BLACK, "Exchange Policies For Less Developed Countries in A World of Floating Rates", Seminar Paper No.53, s.22 in Wohlmuth, s.198.

(22) CROCKETT, s.61.

- Uyum kapasitesini belirlemede kamu kesiminin yapısı da etkilidir. Kamu kesimi gelirlerinin büyüklüğü ve istikrarı, vergiler üzerindeki kontrol ve ekonomide kamu kesimi faaliyetlerinin ölçüsü gibi yapısal özellikler kamu kesimi açığının büyüklüğünü belirler(23). Düşük gelişme seviyesi, devletin ekonomideki etkinliğinin büyüklüğü ve devlet gelirlerinin istikrarsız olduğu ülkelerde açığın kontrolü güçtür(24). Ülkeye ilişkin bu özelliklerin kamu harcamaları üzerindeki baskısı dikkate alınmaksızın mali hedeflerin saptanması durumunda, uyum programı başarılı olamaz. Ayrıca birçok mali sorunla karşılaşabilir.

II- TÜRKİYE İÇİN ÖNGÖRÜLEN YAPISAL DEĞİŞİM

Türkiye'de ithal ikamesi uygulamalarına 1929 yılından sonra başlandığı söylenebilir. Bu dönemde ithal ikamesinin devletçilik çerçevesinde yürütülmesi sözkonusudur. Savaş sonrasında ise tarımsal üretimin ve ihracatın teğviki ile ithalatın liberasyonu yönündeki politika uygulamalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır(25). Ancak ithalat harcamalarındaki artışın, ihracat gelirleriyle karşılanamaması yüzünden, ithalatın liberasyonu uygulamalarına

(23) T.K.MORRISON, "Structural Determinants of Government Budgetdeficits in Developing Countries", in World Developmet Vol.10, No029, 1982, s.469.

(24) A.g.k., s.470.

(25) D. AVCIOGLU, Türkiye'nin Düzeni, Ankara, 1969, s.402, Ç.KEYDER, "The Political Economy of Turkish Democracy", New Life Rewiev No: 115.

son verilmiş, 1950 li yılların başından itibaren koruyucu önlemlerin uygulanmasına geçilmiştir(26). Türkiye ekonomisine ilişkin çalışmalarda genellikle bu tarihten 1980 yılına kadar ithal ikameci politikaların uygulandığı görüşü paylaşılmaktadır.

A.Kruger'e göre; Türkiye 1950'den beri yüksek oranda kamu kesimi borçlarıyla finanse edilen, yurtiçi piyasaya dönük sanayileşme politikası izlemektedir(27). 1973 yılından sonra, kamu harcamalarının enflasyonist finansmanının genişlemesi, döviz kurunun ülke içi ve dışındaki enflasyon farkına uyumunun gecikmesi ve 1978'den sonra 2. petrol şokunun etkileriyle ödemeler bilançosu açığı GSMH'nin % 5.3 üne kadar yükselmiştir(28).

Bu koşullarda, ihtiyaç duyulan uluslararası para fonu ve OECD ülkeleri kredilerinin, Türkiye'yi ithal ikamesinden, ihracatın teşvikini amaçlayan istikrar programı uygulamasına bağımlı kıldığı söylenmektedir(29).

(26) C.ALPAR, Türkiye'nin Planlı..., s.62-62.

(27) A.KRUGER, Foreign Trade Regimes and Economic Development Turkey, Newyork, 1974.

(28) E.GERKEN, "Stabilisierung der Türkischen Wirtschaft und Internationale Hilfe", Europa Archiv Vol. 35., 1980, s.655-664. OECD Economic Surveys: Turkey Paris 1980, 1982.

(29) E.GERKEN, H.VOIGT "Abwerten oder Exporte Fördern Quantitative Analyse der Instrumente des Leistungsbilanzausgleichs am Beispiel der Türkei und Chiles", in Die Weltwirtschafts 1982, Heft/1, s.161.

Dünya Bankası raporları da 1980 den sonra yapısal uyum için kredi talep eden ülkelerin başında Türkiye, Filipinler, Fildişi Sahili, Güney Kore ve Tayland'ın geldiğini belirtmektedir(30). Dünya Bankasının yapısal uyum kredilerinin amacı, işgücü yoğun yatırımların teşviki, ihracat genişletilmesi ve rekabet yeteneğinin düzeltilmesi, üretim ve piyasa sistemi kurumlarında reformlar yapılması olarak belirlenebilir(31). Güney Kore ve Fildişi Sahili Dünya Bankasının arz kökenli ekonomik politikasını uygulamışlar; Yukarıda sayılan diğer ülkeler ise belirgin olarak Dünya Bankasının önerdiği etkili politika değişikliklerine gitmişlerdir(32).

Bu durumda, 1980 yılı başlarından beri Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaların, bir önceki bölümünün kuramsal çerçevesi içinde değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Şimdi 1980 yılı başından sonra uygulanmaya başlanan istikrar önlemleri çerçevesinde alınan kararların başlıcalarını sayalım(33).

(30) World Bank, Annual Reports, 1980-1981-1982.

(31) GERKEN-VOIGT, s.161.

(32) WOHLMUTH, s.214.

(33) T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, Ekonomik İstikrar Tedbirleri, Uygulama Neticeleri, Ya. No:DPT: 1736 Kasım 1980, s.13-18.

- Ana strateji olarak ihracatın hızla arttırılmasının benimsenmesi,
- Esnek döviz kuru uygulanması
- Enflasyonun kontrol altına alınması,
- Moneter para ve kredi politikasının titizlikle uygulanması,
- Gerçekci faiz politikası uygulanması,
- Özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi
- İstihdam arttırıcı yatırımların hızlandırılması,
- Yeni yatırımlar yerine mevcut kapasitenin tam kullanılmasına öncelik verilmesi,
- Mikro seviyede müdahaleler yerine, makro seviyede tutarlı kararlar alınarak, ekonominin doğal kanunları içinde geliştirilmesi,
- Ekonomik idarede karar bütünlüğü sağlamak üzere, çeşitli kuruluşların kurulması,
- İmalat sanayi ve ihracatta özel sektörün potansiyelinden, ve dinamizminden azami ölçüde yararlanılması
- Kamu sektörünün açık finansmanının süreç içinde tamamen ortadan kaldırılması
- KİT'lerin uygulayacağı fiyatlarda ayarlamalar yapılması
- Temel mallar kapsamının daraltılarak, subvansiyonların kaldırılması

- Fiyat kontrollerinin ve fiyat kontrol komitesinin kaldırılması olarak sıralanabilir.

Kararların incelenmesinden ve karar alıcıların çeşitli vesiyelerle açıklamalarından, 24 Ocak kararlarının hem ekonomik istikrar, hemde yapısal değişim amaçlarını taşıdığı sonucu çıkmaktadır. Önceki bölümde değindiğimiz gibi bu iki amaç çeşitli noktalarda çatışır.

Bilindiği gibi, kararların temel hedefinin enflasyonun önlenmesi ve ödemeler bilançosunun düzeltilmesi olduğu sıkça ifade edilmekte, bu hedeflere ulaşmak üzere de "moneter para ve kredi politikasının titizlikle uygulanması" gereği üzerinde durulmaktadır. Kararların ekonomide yapısal bir değişimi de amaçladığı vurgulanmakla birlikte, ekonomik istikrar sağlama amacının ön plana çıktığı söylenebilir. Gerçekten yapı değişimine yönelmede en etkili faktör olan yatırım artışı sağlama konusunun öncelikle ele alındığını söylemek güçtür. Bu konuda istihdam artışı sağlayacak yatırımların hızlandırılması ve yeni yatırımlar yerine mevcut atıl kapasitelerin tam kullanımına öncelik verilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Yukarıda değindiğimiz gibi istikrar önlemlerinin etkinliği arttıkça, yapısal değişimi sağlamanın güçleştiği söylenebilir. Yapısal değişimin gerçekleştirilmesi ayrıca ülkenin yapısal değişim kapasitesine bağlıdır ve ekonomiye maliyeti de bu kapasiteyle ilişkili olarak belirlenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL
DEĞİŞİM ÖĞELERİ

Çalışmamızın bu bölümü, köklü değişiklikler öngören, temel olarak da sanayileşme yaklaşımında bir değişikliği amaçlayan 1980 sonrası uygulamaların ekonomimiz üzerindeki etkilerinin incelenmesine ayrılmıştır.

Bilindiği gibi 24 Ocak Kararları, yada 24 Ocak istikrar önlemleri olarak anılan Ocak 1980 sonrası uygulamalar ve bunların ekonomiye etkileri yoğun tartışmalara konu olmuştur. Çalışmamızda bu tartışmalara girilmemiş genel ekonomik açıdan ve sanayi sektörü açısından gelişmeler incelenmiş, böylece verilere dayanılarak mevcut durumun ortaya konmasına çalışılmıştır.

Çalışmada daha çok Devlet İstatistik Enstitüsü verileri kullanılmıştır. Cari değerlerle alınan veriler gerçek gelişimin izlenebilmesi için, endekslenerek, sabit değerlere çevrilmiştir. Bu işlemden Hazine ve Dış Ticaret müsteşarlığının 1963=100 kabul eden toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi kullanılmıştır. Cari ve Sabit fiyatlarla gelişimi gösteren tablolar ekte sunulmuştur.

Çalışmada kullanılan grafikler ise, ekte sunulan tablolara dayanılarak ve bilgisayar kullanımıyla tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablolar ve grafikler yardımıyla ekonominin ve sanayi kesiminin genel durumu ortaya konduktan sonra; genel ekonomik açıdan ve sanayi sektörü açısından yapısal değişim öğelerinin araştırılmasına geçilmiştir.

I- EKONOMİDEKİ VE TÜRK SANAYİNDEKİ GENEL GELİŞMELER

Bu bölümde 1963-1985 yılları arasında, genel ekonomik gelişmelerin ve sanayi sektörünün gelişiminin incelenmesi amaçlanmaktadır. Karşılaştırma yapılabilmesi için genellikle 1963 yılına kadar geriye gidilmişse de, ilk iki plan dönemine ilişkin olarak dönemlerin yalnız son yıllarına ait veriler dikkate alınmıştır.

Çalışmanın bu bölümünün kapsamı büyük ölçüde bulunabilen verilerce kısıtlanmıştır(1).

(1) Özellikle son yıllara ait verilerin sağlanması mümkün olmamıştır. -Örneğin Devlet İstatistik Enstitüsünün 1987' yılı başında çıkardığı Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, imalat sanayi üretimine ilişkin olarak en son 1984 yılı değerlerini vermektedir. Bu kurumdan 1985 yılı verilerini elde etme gayretlerimiz sonuçsuz kalmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı verileri ise, yıllar arası bir karşılaştırmaya olanak vermeyecek şekilde her yılın üretim değerleri, bir başka yılın fiyatlarıyla ifade etmektedir. Bu nedenle kullanılmaları mümkün olmamıştır.

A- GENEL EKONOMİK GELİŞMELER

Bu bölümde, Gayri safi milli hasılanın dış ticaretin, ödemeler bilançosu dengelerinin, devlet borçlarının enflasyon oranının ve işçi ücretlerinin gelişimi incelenmiştir. Bu bölümün kapsamında düşünülebilecek olan toplam yatırımlar ve toplam istihdamdaki gelişmeler ise sanayi kesimi içinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

1- Gayri Safi Milli Hasılanın Gelişimi

Gayri safi milli hasıla 1950-1962 yılları arasında ortalama % 6 lık bir büyüme göstermiştir(2). 1962-1985 yılları arasında GSMH'nin gelişimi ise Ek tablo 1 de verilmiştir. Tablonun incelenmesinden çıkarılabileceği gibi 1968 yılı üretici fiyatlarıyla verilen GSMH değeri genel olarak artma eğilimindedir. Üç plan dönemindeki artış ortalama % 7 civarında gerçekleşmiştir.

Dünya Ekonomisinin durgunluk dönemine girdiği 1974 yılında, genel olarak bütün ülkelerde büyüme hızı düşerken, Türkiye'de 1977 yılına kadar oldukça yüksek büyüme hızlarının sürdürülebilmesi mümkün olmuştur. 1977'den sonra ise büyüme hızında önemli ölçüde düşme gözlenmektedir.

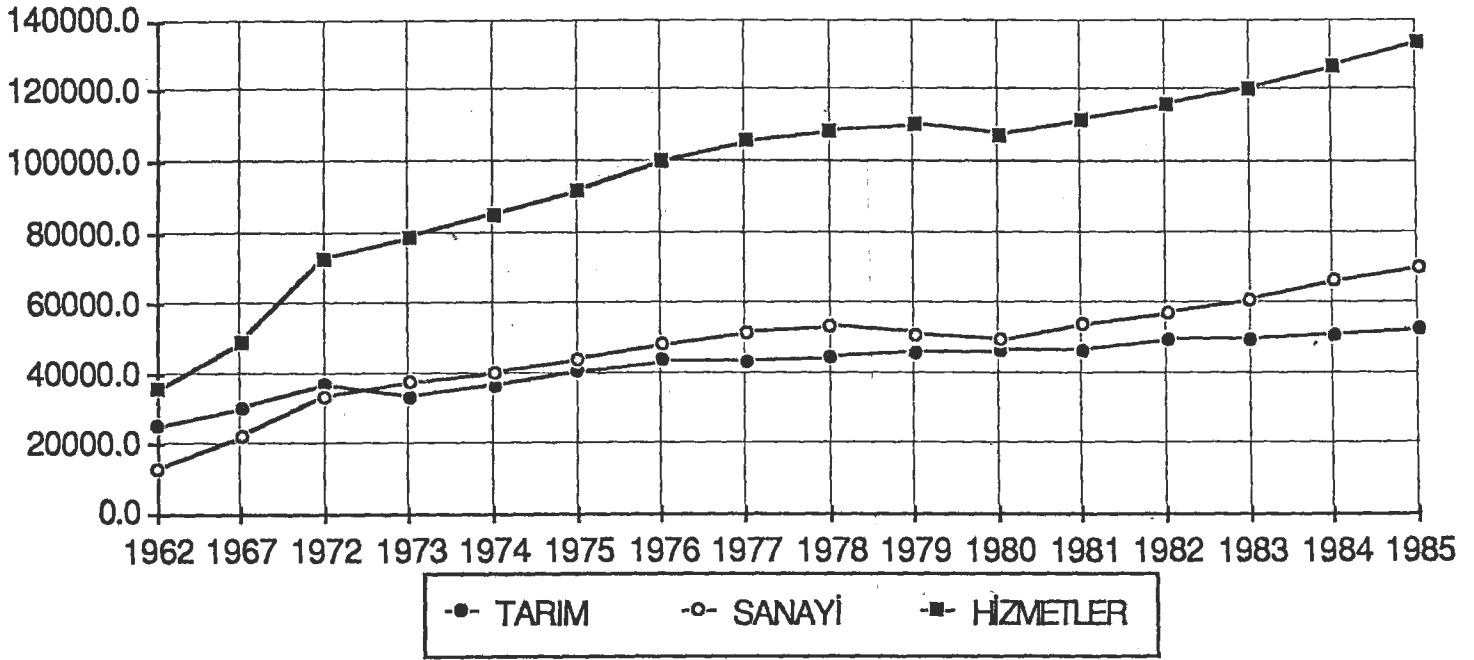
(2) D.P.T. Ekonomik İstikrar..., s.1.

GSMH değeri 1979 yılında, bir önceki yıl düzeyinde kalırken, 1980 yılında 1979 yılına göre azalma göstermiştir.

Aynı tablodan izlenebileceği gibi bu eğilim GSYİH değeri için de geçerlidir. 1962-85 yılları arasında GSYİH'nin gelişimi grafik 1 de gösterilmiştir. Buradan da görüldüğü gibi 1979 yılında tarım ve hizmetler sektörü hasılları artış gösterirken, sanayi sektörü hasıllarında bir düşüş olmuştur. Bu durumda GSYİH'nin 1979 yılında bir önceki yıla göre artmayışının, sanayi sektörü hasıllarındaki düşüşten kaynaklandığı söylenebilir. Sanayi sektörü hasıllarındaki düşme 1980 yılında da sürmüştür. Bu defa hizmetler sektörünün hasılları da düşmüş tarım sektörü hasılları ise bir önceki yıl düzeyini korumuştur. 1980 sonrasında ise her üç sektörün hasılları dolayısıyla gayri safi yurtiçi hasıla tekrar artma eğilimine girmiştir.

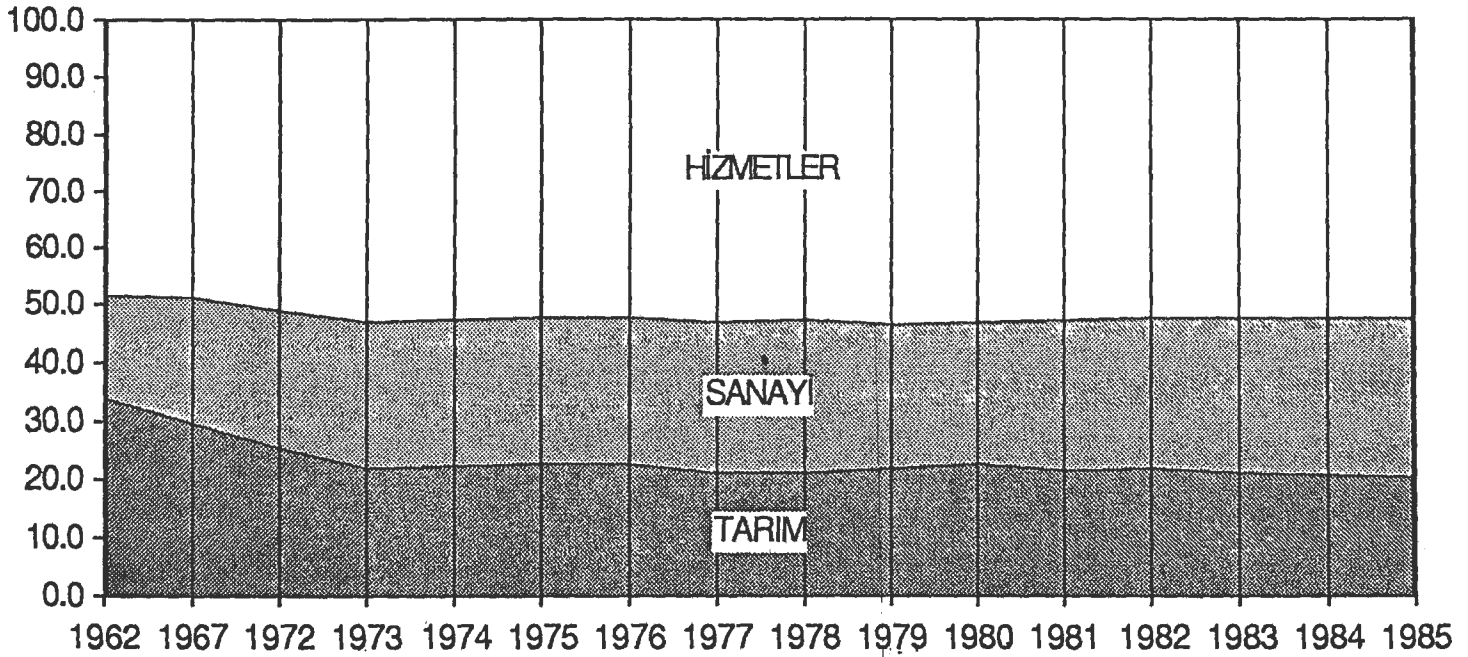
Aynı dönemde sektörlerin, GSYİH'deki yüzde paylarının gelişimi de grafik 2 de gösterilmiştir. Buna göre 1962-73 döneminde tarım sektörünün GSYİH'deki payı belirgin biçimde düşmüş, sanayi ve hizmetler sektörünün payı artış göstermiştir. 1973 yılından sonra hizmet sektörünün, yaklaşık % 50 oranındaki payını 1985 yılına kadar istikrarlı bir şekilde sürdürdüğü gözlenmektedir. GSYİH'nin yaklaşık % 50 si ise tarım ve sanayi sektörleri arasında bölüşülmüştür. 1978-80 yılları arasında tarım sektörünün payı sanayi sektörü aleyhine olmak üzere bir mik-

GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILANIN GELİŞİMİ

G r a f i k 2

GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILANIN BİLEŞİMİ

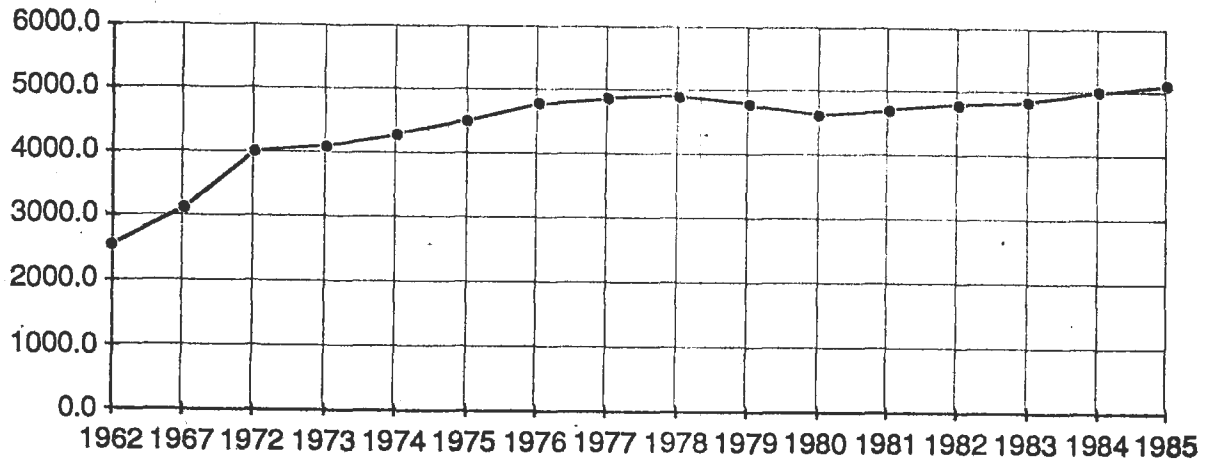

tar artmıştır. Genel olarak kalkınma planlarında GSYİH'nin bileşiminin sanayi sektörü lehine tarım sektörü aleyhine değiştirilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Ancak sanayi sektöründeki büyüme genellikle planlanan hedeflerin altında kalmıştır. Hizmetler sektörünün ise planlanan hedefleri aşan ölçüde büyüdüğü söylenebilir. Böylece ekonomi, hizmetler sektörünün aşırı büyüdüğü bir yapı kazanmıştır. 1980 sonrasında bu sektör payını korumakta, sanayi sektöründe tarım aleyhinde bir gelişme eğilimi gözlenmektedir.

Kişi başına GSMH ülkelerin gelişmişlik düzeyi karşılaştırmalarında sıkça kullanılan bir kavramdır.

G r a f i k 3

Kişi Başına GSMH

Kişi başına GSMH değerindeki gelişmelerin 1968 fiyatlarıyla gösterildiği grafik 3 den de izlenebileceği gibi, bu değerde 1962-76 yılları arasında önemli sayılabilecek artışlar olmuştur. 1977-78 yılları arasında kişi başına GSMH'nin artış hızı düşmüş, 1979 yılından sonra genel olarak tekrar artma eğilimine girmekle birlikte kişi başına GSMH, 1983 yılında ancak 1978 yılı değerine ulaşabilmektedir.

2- Dış Ticaretteki Gelişmeler

İthalat ve ihracat toplamından oluşan dış ticaret hacmi izlenen dönemde artma eğilimindedir. Dış ticaret hacmi içinde genel olarak ithalat payının daha yüksek olduğu söylenebilir.

GSMH artış hızı ile ithalat ve ihracat artış hızlarının 1967-1985 yılları arası gelişimi ek tablo 2 de gösterilmiştir. Tablonun ve buna dayanılarak çizilen 4 ve 5 nolu grafiklerin incelenmesinden çıkan sonuçları şöyle özetleyebiliriz.

- 1962-67 yılları arasında GSMH artışına oranla, dış ticaret hacminde bir daralma söz konusudur. Bu yıllar arasında hem ithalat hem de ihracat artış hızı GSMH artış hızından daha düşüktür.

- 1967-1985 yılları arasında ise GSMH'ya oranla dış ticaret hacmi artmıştır. Bu dönem üç alt döneme ayrılabilir.

1. 1967-72 yılları arası ile, 1976 ve 1982 yıllarında ithalat artış hızı GSMH artış hızından küçük ihracat artış hızı ise GSMH artış hızından yüksek olmuştur.

2. 1973-1974-78-80-81 ve 84 yılları ise, hem ithalat hemde ihracat artış hızının GSMH artış hızından yüksek olduğu yıllardır. 1973,78 ve 84 yıllarında ihracat artış hızı, ithalat artış hızından yüksek, 1974-80-81 yıllarında ise ihracat artış hızı, ithalat artış hızından düşük olmuştur.

3. 1975-77-79-83 yıllarında ise ithalat artış hızı GSMH artış hızından yüksek, ihracat artışı hızı ise GSMH artış hızından düşük olmuştur.

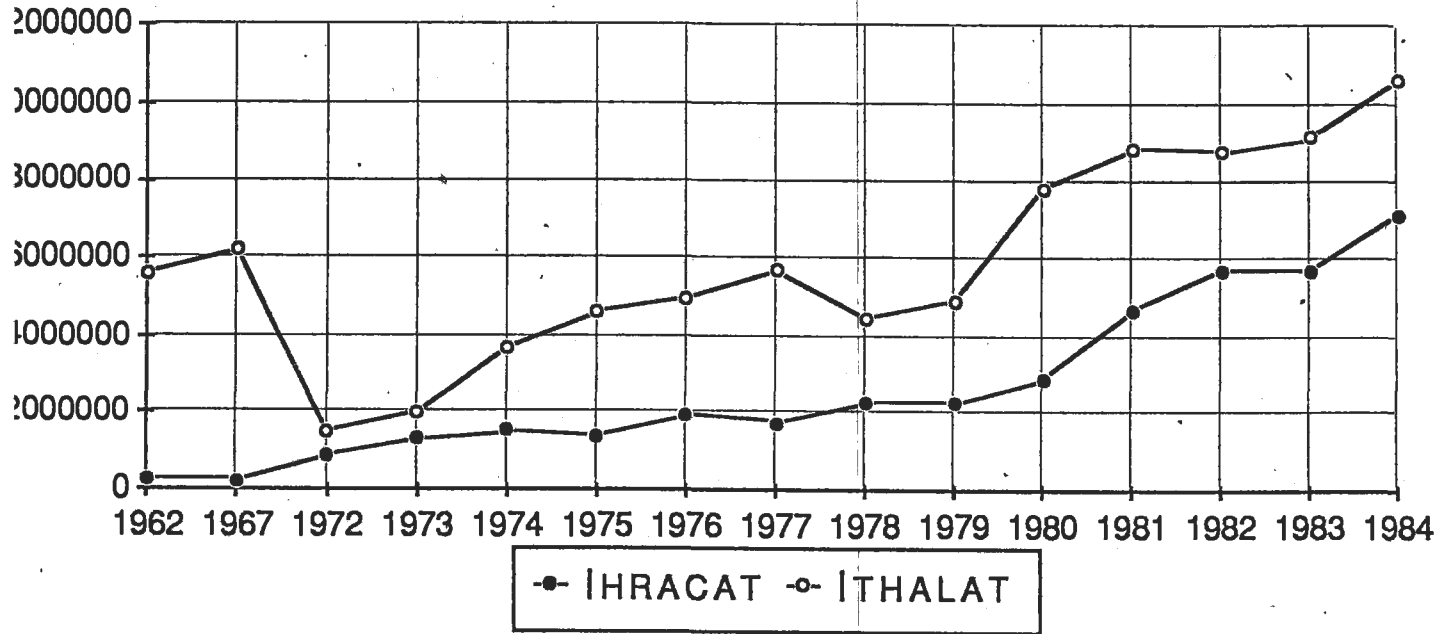
Sonuç olarak grafik 5 den izlenebileceği gibi 1967-72 yılları arası, 1976 ve 1982 yılları, GSMH'nin ithalattan daha hızlı arttığı yıllardır.

İhracatın GSMH'den daha hızlı arttığı yıllar ise yine 1967-72 arası, 74-76-78-80-81-82-84 ve 85 yıllarıdır.

Şimdi ihracatın ve ithalatın gelişimini daha yakından inceleyebiliriz.

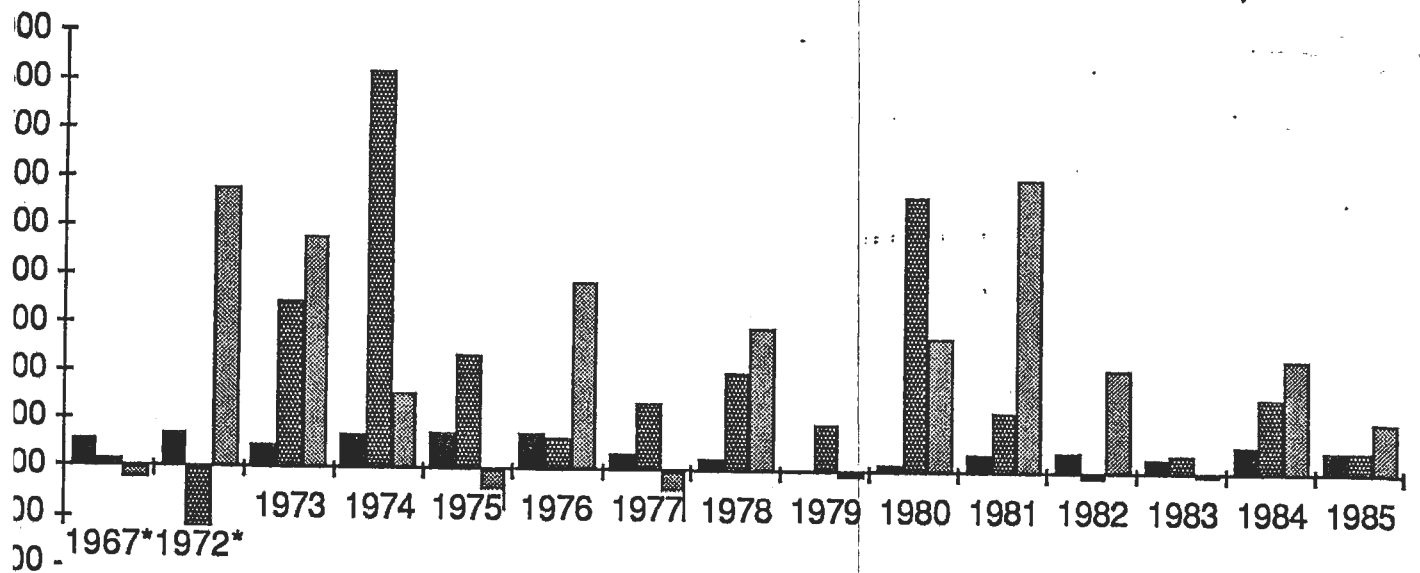
G r a f i k 4

İTHALAT VE İHRACATIN GELİŞİMİ

G r a f i k 5

GSMH - İTHALAT - İHRACAT ARTIŞ HIZLARI

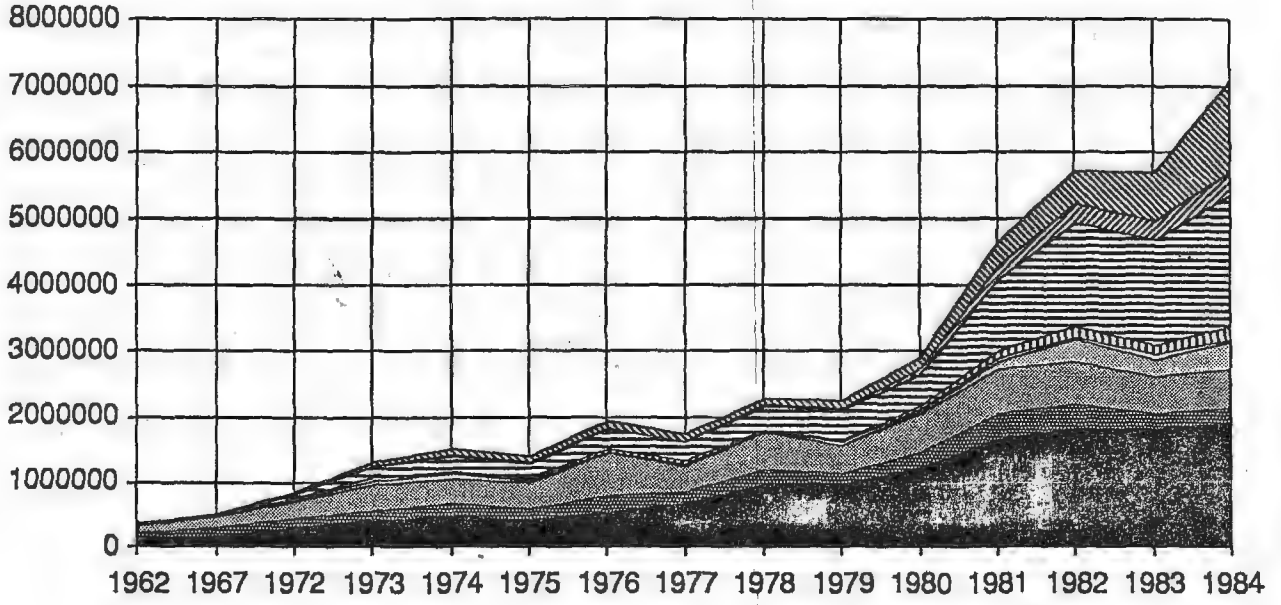
a- İhracatın Gelişimi

Toplam ihracatın 1962-1984 yılları arasında alt sektörler göre gösterdiği gelişim, Ek Tablo 3 ve grafik 6 da verilmiştir. Buradan da görüldüğü gibi birbirini izleyen yıllarda artış ve azalış gösteren toplam ihracat 1980-82 yılları arasında önceki yıllarla karşılaştırılamayacak ölçüde artmıştır. 1983 yılında toplam ihracatta bir duraklama olurken, 1984 yılı toplam ihracatı tekrar artmıştır. 1980-82 yılları arasında genel olarak bütün alt sektörlerin ihracatında bir artış söz konusudur. Ancak bu dönemde en önemli artış, mamul eşya ve mamul maddeler ihracatında olmuştur.

Toplam ihracatın gelişimi kadar ihracatın bileşimindeki gelişmeler de önemlidir. Bilindiği gibi Toplam ihracat içinde sanayi ürünleri payının artması, ihracatın bileşimi açısından olumlu bir gelişme sayılır.

Toplam ihracat içinde çeşitli alt sektörlerin yüzde paylarının gelişimi grafik 7'de gösterilmiştir. Grafiğin incelenmesinden de çıkarılacağı gibi 1962-67 döneminde, toplam ihracat içinde gıda maddeleri ve canlı hayvanlar ihracatının payı artmıştır. 1972-76 yılları arasında bu kesimin toplam ihracat içindeki payı azalarak 1976 yılında % 30 lara düşmüştür. 1976-80 arası dönemde ise tekrar artış göstermiş toplam ihracat içindeki payı % 45 lere varmıştır. 1980 sonrası ise; bu payın tekrar azalma gösterdiği bir dönem olmuştur. Gıda

İhracatın Gelişimi

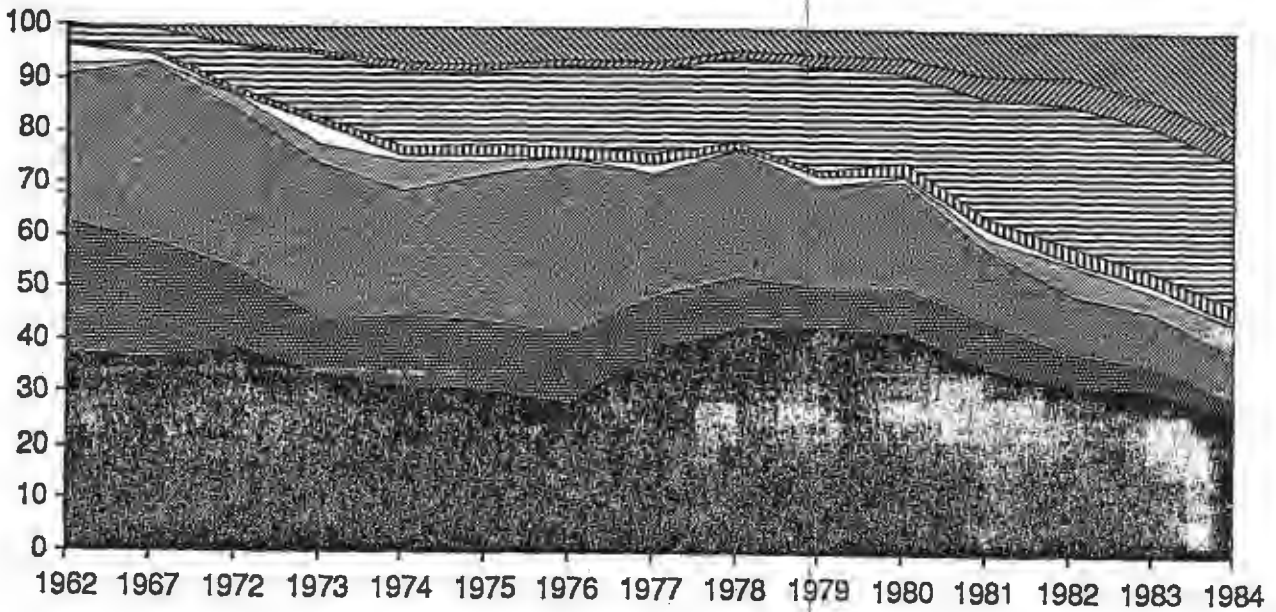

- Çeşitli Mamul Eşya
- ▨ Makinalar ve Ulaştırma Araçları
- ▩ İçerdiği İkel Maddelere Göre Sınıflanmış Mam. Mad.
- ▧ Kimyasal Ürünler
- Hayvani veya Nebati Menşeli Katı ve Sıvı Yağlar

- ▤ Madeni Yakıtlar, Yağlar ve İlgili Ürünler
- ▥ Akaryakıt Harç Yenilmeyen Maddeler
- ▦ İçki - Tütün
- Gıda Mad. ve Canlı Hayvanlar

G r a f i k 7

İhracatın Bileşimindeki Gelişmeler

maddeleri ve canlı hayvanlar ihracatının toplam ihracat içindeki payı, ancak 1983 yılında 1974 yılı düzeyine düşmüştür.

İçki ve tütün ihracatının, 1967-72 arası dönemde toplam ihracat içinde önemli bir payı varken, bu payın yıldan yıla düştüğü, grafikten görülmektedir.

Akaryakıt hariç, yenilmeyen maddeler ihracatının toplam ihracat içindeki payı da genel olarak düşme eğilimindedir. Özellikle 1980 sonrasında, bu kesimin toplam ihracattaki payının önemli ölçüde düştüğü söylenebilir.

Gıda maddeleri ve canlı hayvanlar, İçki-tütün ve Akaryakıt hariç yenilmeyen maddelerin, toplam ihracat içinde 1962 yılında % 90 civarındaki payı, 1974 yılında yaklaşık % 67'ye düşmüş, 1980'de bu pay % 70 civarında bulunurken 1980 sonrasında, % 40 ın altına inmiştir.

Kimyasal ürünler, Hayvansal veya bitkisel yağlar ile madeni yakıtlar, yağlar ve ilgili ürünler grubunun ihracat payı 1967-74 yılları arasında artmış, 1974-80 yılları arasında ise genel olarak azalma göstermiştir. 1980 sonrasında bu grubun ihracat payının artarak 1974 yılı düzeyine ulaştığı görülmektedir.

Çeşitli mamul eşya, Makinalar ve ulaştırma araçları ile mamul maddeler grubunun, toplam ihracat içinde % 5'in altında olan payı 1974 yılına kadar önemli ölçüde artarak yaklaşık % 25'e çıkmıştır. 1974-80 arasında genel olarak payını korumuş 1980 sonrasında ise bu gru-

bun payı toplam ihracatın yaklaşık % 50 sine ulaşmıştır. Görüldüğü gibi 1980 sonrasında toplam ihracat içinde % 50 lere ulaşan sanayi ürünlerinin ihracat payı asıl önemli artışı 1967-74 yılları arasında göstermiş, 6 yıllık dönemde yaklaşık 5 kat artmıştır. 1980-84 arasındaki 4 yıllık dönemde ise sanayi ürünleri ihracat payı yaklaşık iki kat artmıştır. Sözkonusu grup içinde en büyük pay mamul maddelerin payıdır. Makinalar ve ulaştırma araçlarının payı oldukça düşüktür.

1967-84 arasında ihracatın bileşimindeki gelişmeler üç alt dönem içinde incelenebilir. 1967-74 arası dönemde gıda maddeleri, canlı hayvanlar, içki-tütün ve akaryakıt hariç yenilmeyen maddelerin ihracattaki payı azalırken genel olarak sanayi ürünleri payı 1962-84 arası dönemin en büyük artışını göstermiştir. 1974-80 arası dönemde ise sanayi ürünleri payı durumunu korurken özellikle 1976 yılından sonra 1980'e kadar gıda maddeleri ve canlı hayvanlar ihracatının payı, içki-tütün ile Akaryakıt hariç yenilemeyen maddeler aleyhine olarak önemli ölçüde artmıştır. 1980-84 dönemi ise ihracatın bileşiminin, tekrar 1967-74 yılları arasındaki değişme eğilimini gösterdiği dönem olmuştur.

b. İthalatın Gelişimi

1962-84 yılları arasında toplam ithalatın alt sektörlere göre gösterdiği gelişim ek tablo 4 ve grafik 8 de verilmiştir.

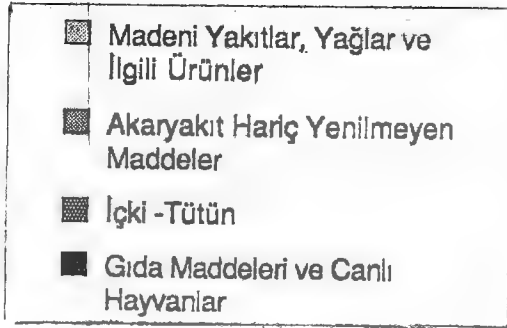
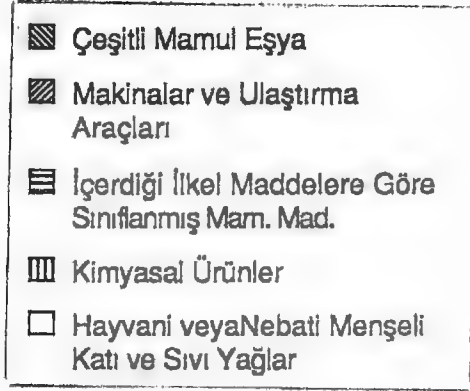
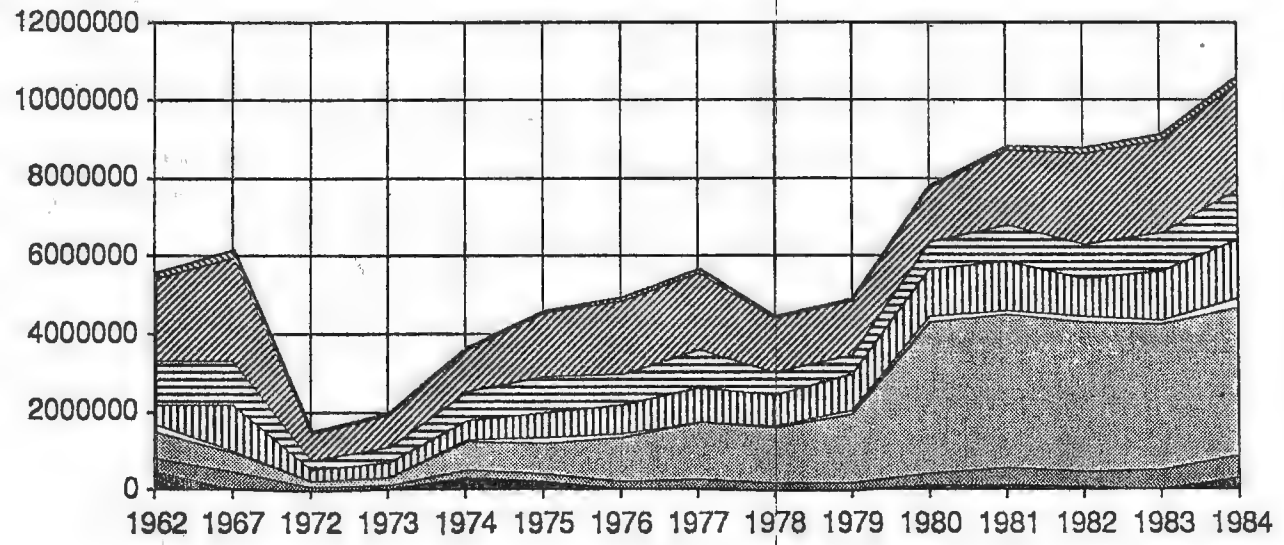
Buradan da izlenebileceği gibi toplam ithalat 1967-72 arasında ve 1978 yıllarında bir önceki yıla göre bir düşme göstermiş bunun dışında yıldan yıla değişik oranlarda ollak üzere artmıştır. İzlenen dönemde toplam ithalatta bir önceki yıla göre en önemli artışların 1974-1980 ve 1984 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir.

1972 yılında toplam ithalat, izlenen dönemin en düşük düzeyindedir. İthalatta bir önceki yıla göre % 15 oranında bir düşüşün gerçekleştiği bu yıldan bir önceki yıla göre; GSMH % 7, ihracat ise % 58 oranında artmıştır. Toplam ithalatın azalma gösterdiği 1978 yılında da bir önceki yıla göre GSMH'da % 2, ihracatta ise % 30 oranında artış olmuştur(3). 1972 yılının bu açıdan son derece olumlu bir yıl olduğunu söylemek mümkündür.

İthalat artış hızı 1973, 1974 ve 1980 yıllarında çok yüksektir. 1973 yılında ithalat artış hızı yüksek olmakla birlikte bir önceki yılın ithalatı çok düşük bir düzeyde olduğundan toplam ithalatta önemli bir artış gözlenmemektedir. 1974 yılında ithalat bir önceki yıla göre %82 oranında artmış, bu defa toplam ithalat hacmi de önemli ölçüde büyümüştür. 1980 yılında da ithalat artış hızı ve ithalat hacmi önemli ölçüde yükselmiştir.

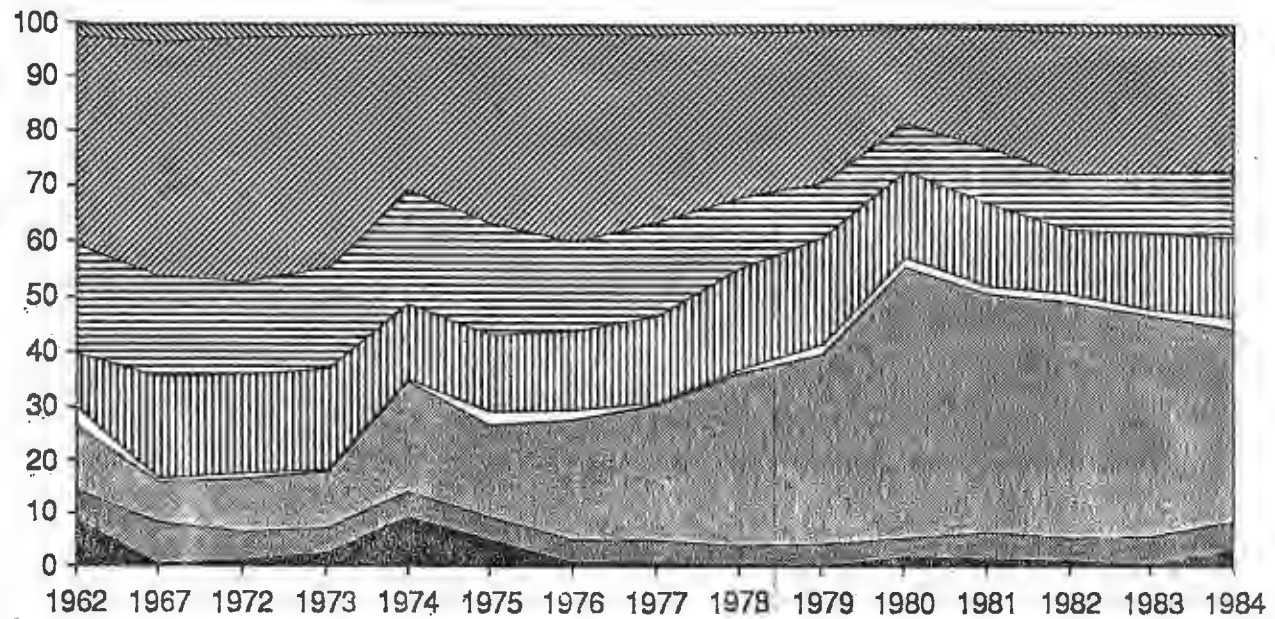
(3) Artış hızları ek tablo 2 den izlenebilir.

İthalatın Gelişimi

G r a f i k 9

İthalatın Bileşimindeki Gelişmeler

1974 ve 1980 yıllarında ithalattaki büyük artışların, petrol fiyatlarındaki artışla ilişkili olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

İthalatın gelişimi alt sektörlerle göre incelendiğinde ise 1972-77 arası dönemde makineler ve ulaştırma araçları ithalatıyla, petrol ithalatının arttığı görülmektedir. 1978 yılında toplam ithalattaki azalma makineler ve ulaştırma araçları ithalatı ile mamul maddeler ithalatında azalmanın sonucudur. 1980 yılında ise petrol ithalatına ayrılan kaynakların büyük ölçüde artması yine makineler ve ulaştırma araçları ithalatı ile mamul maddeler ithalatına ayrılan kaynakların önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. 1980 sonrasında petrol ithalatına ayrılan kaynakların az çok sabit kalacağı söylenebilir.

İthalatın bileşimindeki değişimlerin gösterildiği grafik 9 un izlenmesiyle ithalatın bileşiminde, 1974 ve 1980 yıllarında önemli değişimler olduğu görülmektedir. Her iki yılda da toplam ithalat içinde petrol ithalatının payında önemli bir sıçrama olmuştur ve petrolün payındaki bu artış, genel olarak makineler ve ulaştırma araçlarının ithalat payında bir azalmaya yol açmıştır.

3. Ödemeler Bilançosu Dengelerindeki Gelişmeler

Bir ülkenin dış dünya ile ekonomik ilişkilerinin sonuçları, toplu olarak Ödemeler bilançosundan izlenebilir. Mal ve hizmet ticaretinin etkileri, Ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında, ülkeye dışarıya

giriş çıkışları da sermaye hareketleri hesabında yer alır. Ödemeler bilançosunun genel dengesi de bu iki temel hesap tarafından belirlenir.

İncelenen dönemde mal ticareti işlemlerinin sonucunu gösteren dış ticaret dengesi, ölçüsü değişmekle birlikte sürekli açık vermektedir.

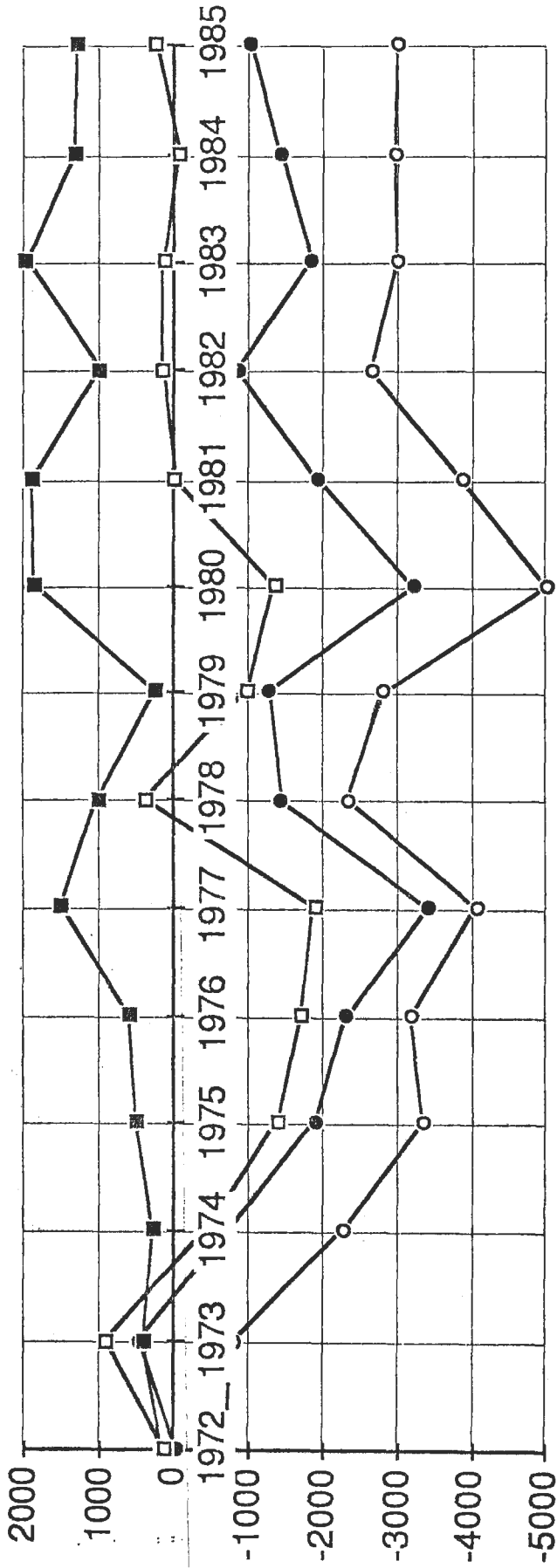
Dış ticaret açığı üzerinde, ülkeye bağlı koşullar, uygulanan ekonomik politikalar olduğu kadar ülke dışındaki bazı koşullar da etkili olabilmektedir. Petrol fiyatları artışının ve dünya ticaret hacmindeki daralma eğiliminin, bu anlamda etkili olan faktörlerin başında geldiği söylenebilir. Petrol fiyatındaki yükselmelerin bir yandan petrol ithalatına yapılan harcamaları arttırıcı, bir yandan da gelişmiş ülkelerin ihraç mallarında fiyat artışlarına neden olarak, toplam ithalat harcamalarını arttırıcı etkiler taşıdığı söylenebilir.

Ödemeler Bilançosu dengelerindeki gelişmelerin gösterildiği ek tablo 5 ve grafik 10'dan da izlenebileceği gibi, 1973'den sonra hızla artmaya başlayan dış ticaret açığı 1980 yılında önemli boyutlara varmıştır.

İthalatın gelişimine ilişkin grafiklerden de görüldüğü gibi 1974 yılında toplam ithalat harcamaları içinde petrol ithalatının payı bir önceki yıla göre önemli ölçüde artmıştır. Aynı şekilde 1980 yılında da petrole ayrılan kaynakların payında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Buradan dış ticaret açıklarında, petrol fiya-

G r a f i k 10

ÖDEMELER DENGESİNİN GELİŞİMİ

●- CARI İŞL. DENG. ○- Dış Tic. Deng. ■- SERİM HAR. DENG. □- GENEL DENG.

tındaki yükselmelerin etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

1980 sonrası uygulamaların temel hedeflerinden birinin ihracat artışı sağlamak olduğu bilinmektedir. Uygulamaların bu konuda başarılı olduğu genellikle tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Ancak ihracat başarısının gerisindeki durum, tahlil edilmesi ve tartışılması gereken bir konudur.

Bu konuyu incelemeyi daha ileriye bırakarak 1980 sonrası dış ticaret açığının gelişimini izleyelim. 1982 yılına kadar önemli ölçüde azalan dış ticaret açığı 1983 yılında yeniden bir artış göstermiş ve bu yıldan sonra durumunu korumuştur. 1985 yılı dış ticaret açığı 1979 yılı düzeyinden biraz fazladır. İhracattaki artışa rağmen dış ticaret açığının bu düzeylerde olması, ithalattaki artışlarla ilişkilendirilebilir. Gerçekten kararlarla ithalatın süreç içinde liberalizasyonuna gidileceği belirtilmektedir(4).

Cari işlemler ve sermaye hareketleri dengesindeki gelişmeler de aynı grafikten izlenebilir. 1973 yılında fazla veren cari işlemler hesabı, daha sonraki yıllarda dış ticaret dengesine benzer bir gelişme göstermiştir. Genel olarak hizmet ticaretinin (görünmeyen kalemler) fazla vermesi sonucu cari işlemler açığı, dış ti-

(4) D.P.T., Ekonomik İstikrar..., s.3.

caret açığından daha küçük olmaktadır(5). İncelenen dönemde en büyük cari işlemler açığı 1977 yılında gerçekleşmiştir. 1978 yılında cari işlemler açığı önemli ölçüde azalmış, 1979 yılında da azalmaya devam etmiştir. 1980 sonrasında, 1983 yılına kadar, cari işlemler açığı dış ticaret açığı ile aynı yönde değişmiş, 1984 ve 1985 yıllarında dış ticaret açığı durumunu korurken, cari işlemler açığı azalmıştır. Ancak 1985 yılında cari işlemler açığı, ülkenin önemli ödemeler güçlükleriyle karşılaştığı 1979 yılı düzeyindedir.

Sermaye hareketlerine gelince, izlenen dönemde yabancı kaynak girişinin, en fazla olduğu yıllar 1980-1981 ve 1983, en düşük olduğu yıllar ise 1974-1979 yıllarıdır. 1979 yılı ileride, dış borç ödemeleri ile ilgili grafikten de izlenebileceği gibi dış borç ve ana para ödemelerinin önceki yıllara oranla büyük ölçüde artış gösterdiği bir yıldır.

Ödemeler Bilançosu genel dengesi en büyük açığını 1977 yılında vermiştir. 1980 öncesinde 1973 ve 78 yılları genel denge açısından fazla verilen yıllardır. 1980 sonrasında ise cari işlemler açığının büyük ölçüde yabancı kaynaklarla kapatılarak, genel dengenin sağlandığı grafik 10 dan izlenebilir. Örneğin, 1983 yılı cari iş-

(5) Bilindiği gibi cari işlemler açığı, dış ticaret ve görünmeyen işlemler açığının toplamından oluşmaktadır. Görünmeyen işlemlerin en büyük kalemi ise işçi dövizleridir.

lemler açığı, 1979 yılındaki açıktan oldukça fazladır. Buna rağmen 1979'da genel denge önemli ölçüde açık verirken, 1983 yılında dış kaynak sağlanması genel dengenin açık vermesini önlemiştir.

4-Dış ve İç Borçların Gelişimi

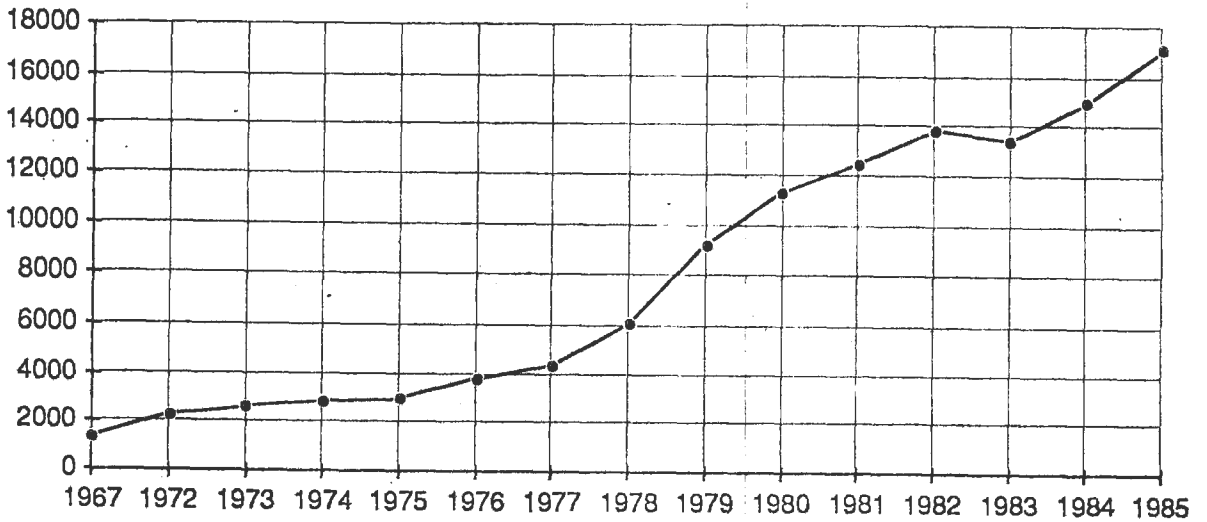
Dış borçlar temel olarak dış kaynak ihtiyacını karşılama amacıyla başvurulmuş kaynaklardır. Dış borçlar, dövizle ödenecek dış borçlar ve TL ile ödenecek dış borçlar ayrımına göre incelenmiştir.

İç borçlar ise kamu harçmalarının finansmanında ülke içi kaynaklara başvurulmasını ifade eder.

Ek tablo 3'da ve buna dayanılarak çizilen grafiklerde dış borçlarımız çeşitli açılardan incelenmiştir.

G r a f i k 11

DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ

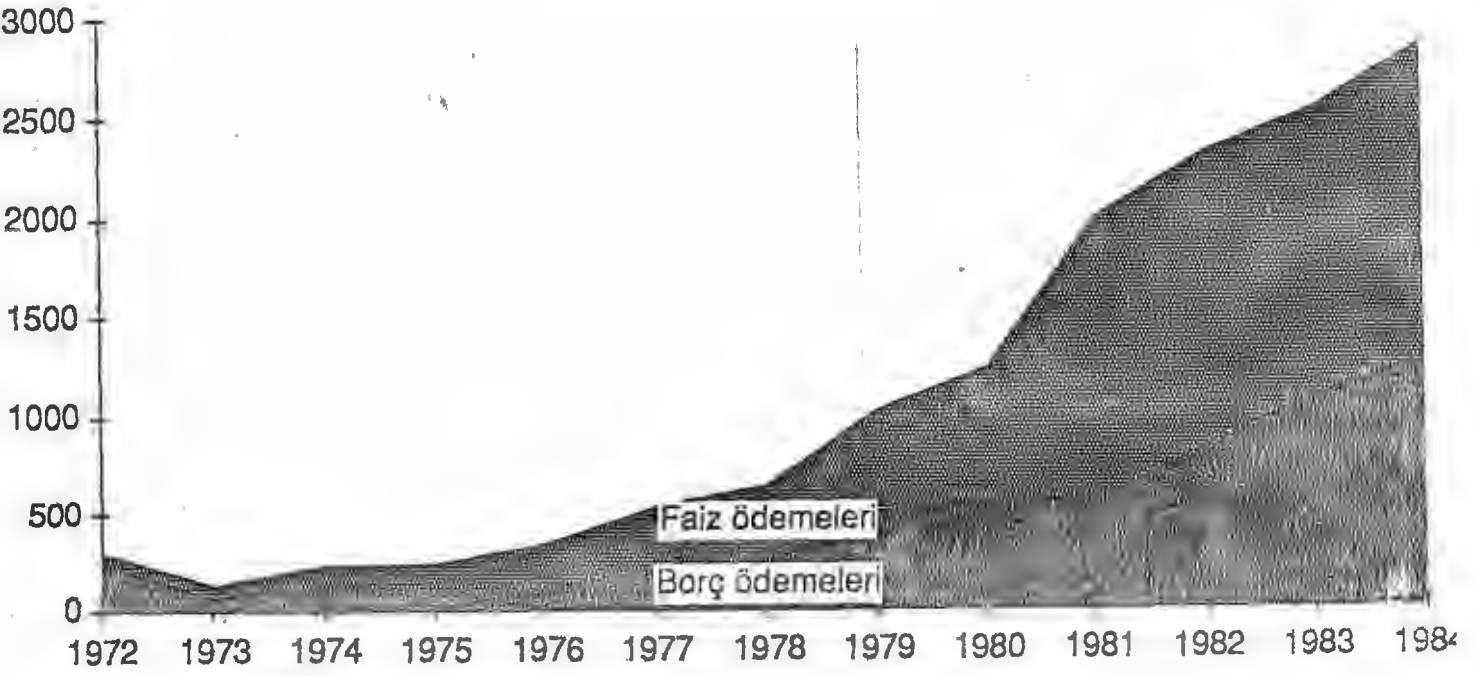
Dövizle ödenecek dış borçlarımızın gelişiminin gösterildiği grafik 11 den izlenebileceği gibi 1975 yılından sonra dış borçların artış hızı yükselmiştir. Özellikle 1978-82 yılları arasında önemli ölçüde artan dış borçlar 1983 yılında bir önceki yıla göre bir miktar azalmışsada bu yıldan sonra tekrar hızla artmıştır.

Dış borç ve dış borç faizi ödemelerinin de yıldan yıla artış gösterdiği, özellikle de 1979 ve 1981 yıllarında büyük ölçüde arttığı grafik 12 den izlenebilir. 1975 yılından sonra dış borç faiz ödemelerinin, ana para ödemelerinden daha fazla olduğu da aynı grafikten görülmektedir. Özellikle 1980 yılından sonra dış borç faiz ödemeleri, ana para ödemelerini önemli ölçüde aşmıştır.

Dış borç ve faiz ödemelerinin, toplam dış borçlar içindeki payının gelişimi ise grafik 13 de gösterilmiştir. Buradan görüleceği gibi, izlenen dönemde toplam dış borçlara oranla ana para ödemelerinin en yüksek olduğu yıl 1972 yılıdır. Bu yıl aynı zamanda faiz ödemelerinin ana para ödemelerine oranla en düşük olduğu yıldır. 1976 yılına kadar, ana para ödemeleri sabit kalırken, faiz ödemeleri artmış, 1976 dan sonra ise hem ana para hem de faiz ödemeleri önemli artışlar göstermiştir. Bu açıdan 1981 yılındaki durum oldukça ilginçtir. Çünkü bu yılda, yapılan toplam ödemeler içinde ana para ödemelerinin payı azalırken, faiz ödemelerinin payı önemli ölçüde artmış ve toplam ödemelerin yaklaşık üçte

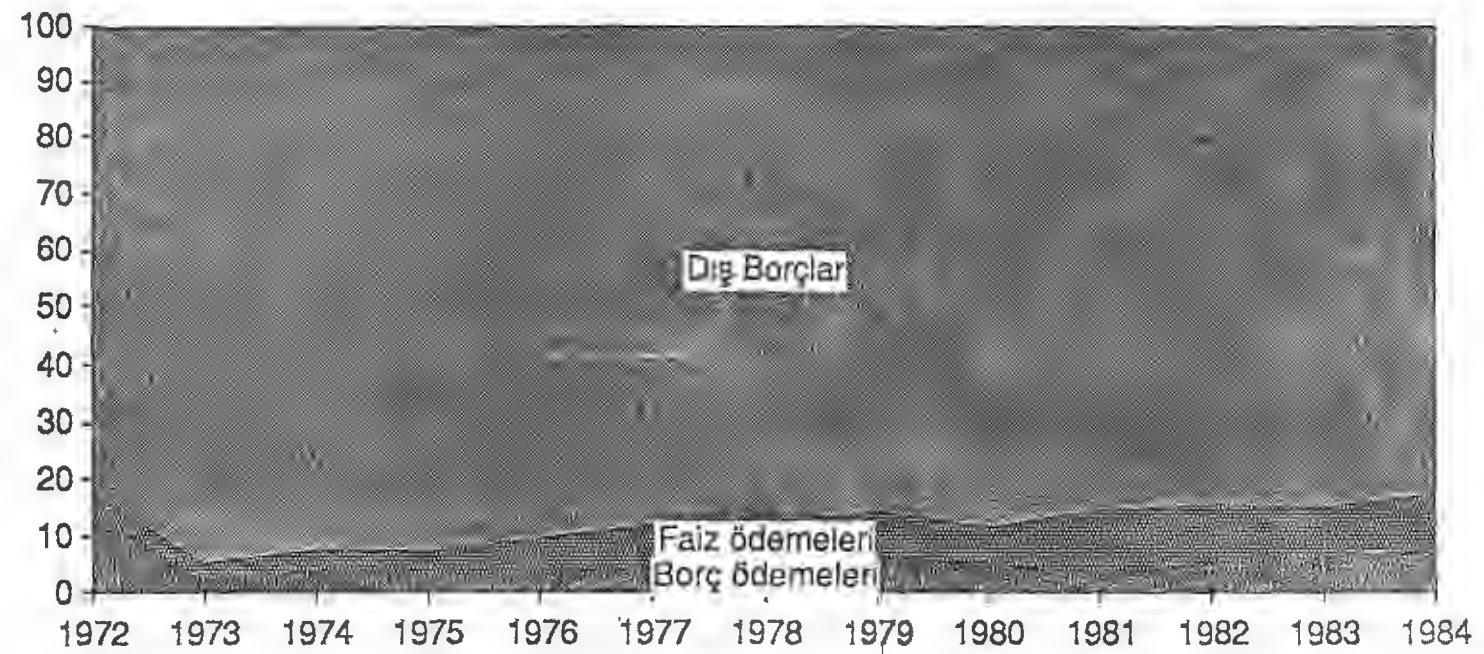
G r a f i k 12

DIŐBORÇ VE FAİZ ÖDEMELERİ

G r a f i k 13

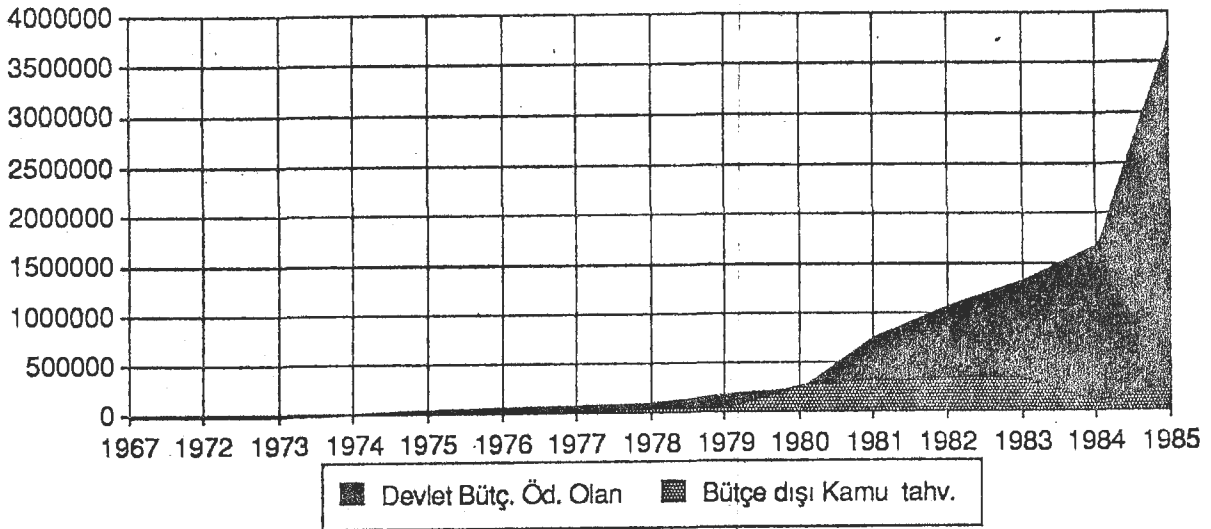
DIŐBORÇLAR VE DIŐBORÇ ÖDEMELERİ

ikisi faiz ödemeleri için yapılmıştır. 1981-84 yılları arasında toplam borçlara oranla dış borç ödemelerinin payı artış göstermiştir. Ancak 1984 yılında dövizle ödenecek toplam dış borçlar içinde ana para ödemelerinin payı yaklaşık 1979 yılı düzeyinde kalırken, aynı yıl faiz ödemeleri 1979 yılı faiz ödemelerine göre çok yüksek olmuştur. Buraya kadar söylenenlerden, kabaca 1975 yılından sonra, önceki yıllara oranla daha olumsuz koşullarda borçlanıldığı, bu olumsuzluğun ise 1980 sonrası daha çok arttığı sonucu çıkarılabilir.

G r a f i k 14

İÇ BORÇLARIN GELİŞİMİ

Türk lirası ile ödenecek dış borçlar da ilgili tablodan izlenebileceği gibi 1978 yılından sonra artış göstermiştir.

İç borçların gelişimi ise yukarıda grafik 14 den izlenebilir. Buradan 1980 yılından sonra devletin iç borçlarında çok büyük artışlar olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi 1980 sonrasında sıkı para politikası uygulaması amaçlanmıştır. Bu nedenle kamu harcamalarının karşılanmasında emisyonla gitmek yerine iç borçlanmanın tercih edilmesinin bu artışla etkili olduğu söylenebilir.

1980 yılında iç borçların tamamına yakın bölümü bütçe dışı kamu tahvillerinden oluşurken, bu yıldan sonra devlet bütçesinden ödenecek iç borçlar çok hızlı artmış, böylece iç borçların bileşimi de tamamen değişmiştir.

5- Enflasyon Oranının Gelişimi

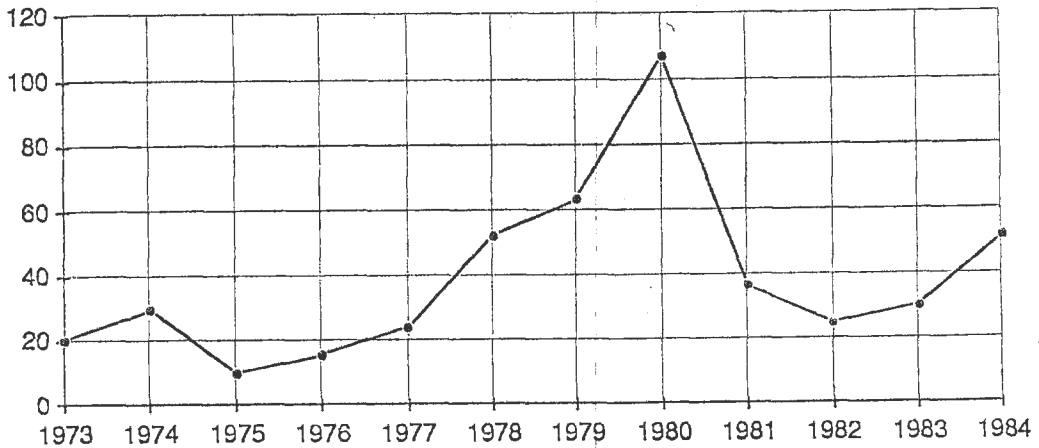
İstikrar önlemlerinin temel hedeflerinden biri de enflasyonu önlemektir.

Enflasyon oranının, toptan eşya fiyatları genel endeksindeki artışlara dayanılarak hesaplandığı ek tablo 7'den ve grafik 15 den izlenebileceği gibi 1978 ve 1980 yıllarında, fiyat artışları önemli boyutlara ulaşmıştır.

İzlenen dönemde enflasyon oranı yalnızca 1975, 1981 ve 1982 de bir önceki yıla göre düşürülebilmektedir. Enflasyon artış hızının bir önceki yıla göre düşme gösterdiği bir yıl da 1979 yılıdır. 1979 yılında enflasyon oranı artmakla birlikte bir önceki yılın artış hızına oranla daha düşük bir artış hızı göstermektedir. 1982 yılında enflasyon oranı 1980 sonrasında en düşük seviyesindedir.

G r a f i k 15

ENFLASYON ORANININ GELİŞİMİ

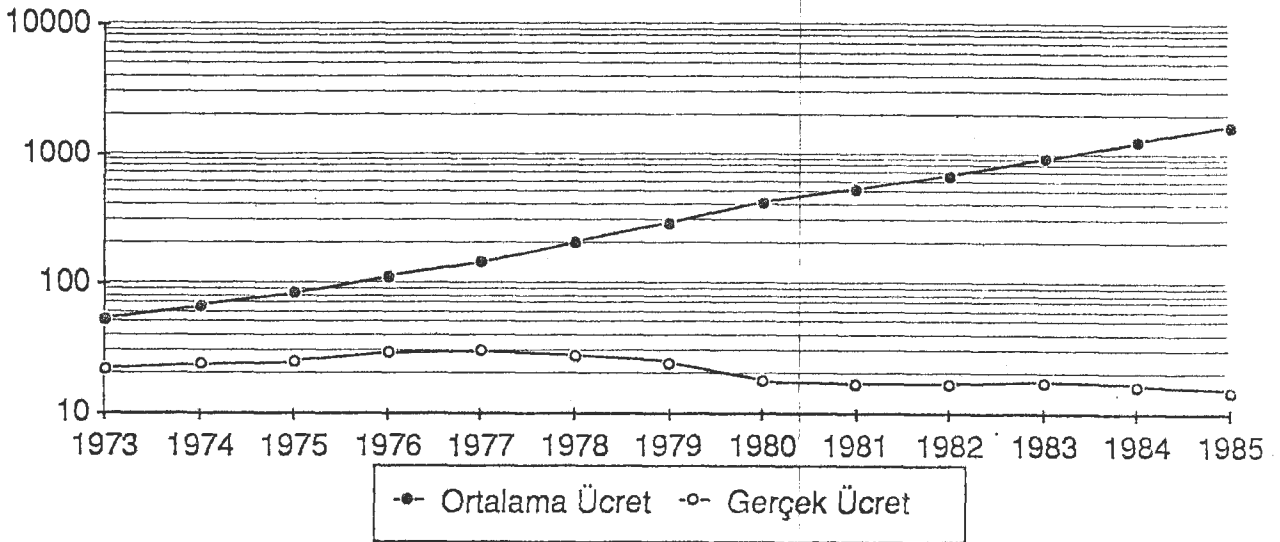
Bu yılın enflasyon oranı 1977 yılı enflasyon oranının biraz üzerindedir. Bu yıldan sonra tekrar artmaya başlayan enflasyon oranı, 1984 yılında 1978 yılı enflasyon oranına yaklaşmıştır.

6- Ortalama Ücretlerin Gelişimi

Sosyal Sigortalar Kurumu verilerine dayanan ortalama günlük ücretlerin cari ve gerçek değerlerle gelişimi ek tablo 8'de ve, logaritmik olarak çizilen grafik 16 da gösterilmiştir.

Grafikten izlenebileceği gibi cari rakamlarla ortalama ücretler sürekli artmıştır. Gerçek ücretler ise genel olarak 1977 yılına kadar değişik hızlarla da olsa artma eğilimi göstermektedir. 1977 yılından sonra ise ortalama ücretler azalma eğilimine girmiş, özellikle 1980 ve 1985 yıllarında, bir önceki yıla oranla önemli ölçüde azalmıştır. 1980 yılında ortalama gerçek ücretlerin 1973 yılı düzeyinin oldukça altında kaldığı grafikten görülmektedir.

G r a f i k 16
İŞÇİ ÜCRETLERİNİN GELİŞİMİ

B- SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Sanayi sektörü; bir maddenin şeklinin, vasfının bileşim ve niteliğinin değiştirilmesi suretiyle işlenmesi, imal edilmesi veya üretilmesi faaliyetlerinde bulunur(6).

Sanayi sektörü, kalkınma planlarındaki genel sınıflandırmada madencilik, imalat ve enerji alt sektörlerini kapsamaktadır. Dar anlamda sanayi sektörü ise, sanayi üretiminin çok büyük bir kısmını sağlayan imalat sanayi için kullanılır. Çalışmamızda kapsamı belirtilmek koşuluyla sanayi sektörü her iki anlamda da kullanılmıştır.

İmalat sanayi "gerektirdiği teknolojik seviye, tüketim-aramalı, yatırım mali üretmesi, emek-yoğun ya da kapital-yoğun teknolojiyle çalışması yanında, ithalat-ihracat oranları ve tüketim esneklikleri itibarıyla birbirinden çok farklı bir takım alt-üretim kesimlerinden oluşmaktadır. Çeşitli nedenlerle bu alt-kesimlerin imalat sanayi bütünü içindeki payları, gelişme süreci içinde değişmekte, bir kısmı daha yavaş arttığı için nispi payı azalan faaliyetler olarak gözükmektedir. Diğer bir değişle gelişme bu anlamda imalat sanayiinde yapısal değişmeyi de bir arada getirmektedir"(7).

Çalışmamız bu anlamda bir yapısal değişimin yanısıra, daha önce açıklandığı gibi, amaçlanan yönde yapısal bir değişimin öğelerini araştırmaya yöneliktir.

(6) 156 sayılı gider vergisi kanunu
 (7) Gülten KAZGAN, "İmalat Sanayiinde Yapısal Değişme", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri Cilt I İstanbul Üniversitesi Ya.No. 1682 İktisat Fakültesi No:298. İktibadi Gelişme Ens.No:20, İstanbul 1971, s.369.

Bu amaçla, önce kısaca planlı dönemin başında sanayi sektörünün genel durumuna değinilmiş, daha sonra da sanayimizdeki 1963-1985 Dönemindeki gelişim etrafında incelenmiştir.

1 - Planlı Dönemin Başında Sanayi Sektörünün Genel Görünümü

Planlı dönemin başında sanayi sektörü toplam GSMH içinde % 15 oranında bir paya sahiptir. Aşağıdaki tabloda üretim faaliyet kollarına göre GSMH'nin bileşimi verilmiştir.

TABLO: 1

Üretim Faaliyet Kollarına Göre GSMH'nin Bileşimi (Cari Üretim Faktörleri Fiyatlarıyla)

<u>Yıl</u>	<u>Tarım</u>	<u>Sanayi</u>	<u>Hizmetler</u>	<u>Toplam</u>
1960	41.3	14.8	43.9	100.0
1961	38.8	15.5	45.7	100.0
1962	39.7	15.2	45.1	100.0
1963	40.0	15.1	44.9	100.0

KAYNAK: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı- 1968.

Milli Gelirdeki % 15 oranı; imalat Sanayi, madencilik ve enerji alt gruplarının toplam üretim payıdır. Aynı dönemde bu alt grupların sanayi üretimindeki payları ise aşağıda gösterilmiştir.

TABLO: 2

1962 Yılı Sanayi Sektörünün
Bileşimi

<u>Sektörler</u>	<u>Yüzde Dağılım</u>
Madencilik	3.1
İmalat Sanayi	94.4
Enerji	2.5
Sanayi Sektörü	100.0

KAYNAK: ÜBYKP s.13.

Görüldüğü gibi sanayi sektörü üretimini tamamına yakın kısmını imalat sanayi üretimi oluşturmaktadır. Aynı dönemde imalat sanayi üretimin bileşimi ise aşağıdaki gibidir.

TABLO : 3

1962 Yılı İmalat Sanayi Üretiminin
Bileşimi

<u>Üretim</u>	<u>Yüzde Dağılım</u>
Tüketim Malları	62.3
Ara Malları	27.8
Yatırım Malları (X)	9.9

KAYNAK: ÜBYKP s.13.

(X) Yatırım malları; madeni esya makina imalat, tarım alet ve makinaları, elektrik makinaları ve elektronik, taşıt imalat sanayilerinin ürünlerinden oluşmakta olup, bir ölçüde dayanıklı tüketim mallarını da kapsamaktadır.

Tablodan görüleceği gibi imalat sanayi üretimi içinde, tüketim malları üretiminin payı oldukça yüksek, dayanıklı tüketim mallarının bir kısmını da kapsadığı halde yatırım malları üretim payı ise çok düşüktür.

Planlı dönemin başında sanayi kesimine yapılan yatırımların toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı ve bu yatırımların sanayinin alt sektörlerine dağılımı tabloda gösterilmiştir.

TABLO: 4

TOPLAM SABİT SERMAYE YATIRIMLARI İÇİNDE
SANAYİ SEKTÖRÜNÜN PAYI

(1963)	(Cari Fiyatlarla-Milyon ₺)	
Sektörler	Sektör Yatırımları	Toplam Yatırımlardaki % Pay
Madencilik	680,8	% 4.1
İmalat Sanayi	3.943.9	% 23.6
Enerji	734.1	% 4.4
SANAYİ	5.358.8	%32.1

KAYNAK: ÜBYKP s.36-38, Tablo 30-31 den derlenmiştir.

Tablodan izlenebileceği gibi 1963 yılında sanayi sektörü yatırımları 5.358.8 milyon ₺ olarak gerçekleşmiştir. Sanayiye yapılan yatırımlar, aynı yıl 16.688.3 milyon ₺ olarak gerçekleşen toplam sabit sermaye yatırımlarının % 32'sini oluşturmaktadır.

Planlı dönemin başında istihdamın sektörel dağılımı da aşağıda tablo halinde verilmiştir.

TABLO : 5

SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI

<u>Sektörler</u>	<u>1962</u>	<u>% Pay</u>
Tarım	9.220	77.1
Sanayi	995	8.3
Hizmetler	1.660	13.9
<u>Bilinmeyen</u>	<u>80</u>	<u>0.7</u>
TOPLAM İSTİHDAM	11.955	100.0

KAYNAK: ÜBYKP s.78

Görüldüğü gibi sanayi kesiminin toplam istihdam içindeki payı son derece düşüktür.

Plan dönemi başında toplam ihracat gerçekleşmeleri aşağıda gösterilmiştir.

TABLO : 6

İHRACAT GERÇEKLEŞMELERİ

(1963)

(Milyon Dolar)

Tarım ve Hayvancılık Ürünleri	291.9
Madencilik Ürünleri	10.9
<u>Sanayi Ürünleri</u>	<u>65.3</u>

KAYNAK: ÜBYKP, s.56.

Görüldüğü gibi sanayi ürünleri ihracatı oldukça düşük bir düzeydedir. İhracatın büyük bölümü ise tarım ve hayvancılık ürünlerinin ihracatı oluşturmaktadır.

Aynı yıla ait ithalat gerçekleştirmeleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TABLO : 7

İTHALAT GERÇEKLEŞMELERİ

(1963)	(Milyon Dolar)
Yatırım Malları	256.0
Hammaddeler	327.4
Tüketim Malları	104.2
<u>TOPLAM</u>	<u>687.6</u>

KAYNAK: ÜBYKP, s.57.

Görüldüğü gibi ithalat içinde en büyük payı hammadde ithalatı almaktadır. Bunu yatırım malları ithalatı izlemekte ve tüketim malları ithalatı ise toplam ithalatın yaklaşık % 15 ini oluşturmaktadır.

2. 1963-1985 Döneminde Sanayi Sektörünün Gelişimi

Sanayi sektöründe 1963-85 dönemindeki gelişmelerin incelendiği bu bölümde sektörün üretimi, yatırımları ve istihdamı incelenmiştir. Sanayi sektörü dar anlamda düşünülmüş ve, sanayi üretiminin çok büyük bölümünü sağlayan imalat sanayi ele alınmıştır. Üretim; imalat sanayi alt sektörleri düzeyinde incelenirken yatırımlar ve istihdam için ise bu ayırmda veri bulunamadığından, bu konular imalat sanayi genelinde ele alınmıştır.

İmalat sanayi alt sektörlerinin, ana üretim kesimlerine dağılımı, Devlet Planlama Teşkilatı'nın ayrımı esas alınarak tarafımızca yapılmıştır. Buna göre imalat sanayi alt sektörleri; Tüketim malları, ara malları ve yatırım malları ana sektörlerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Ancak bu konuda kesin bir ayırım yapmanın güçlüğü ortadadır. Bu nedenle bu ayırım; genellikle tüketim malları, genellikle ara malları ve genellikle yatırım malları üreten sektörler olarak düşünülmeli gerekir.

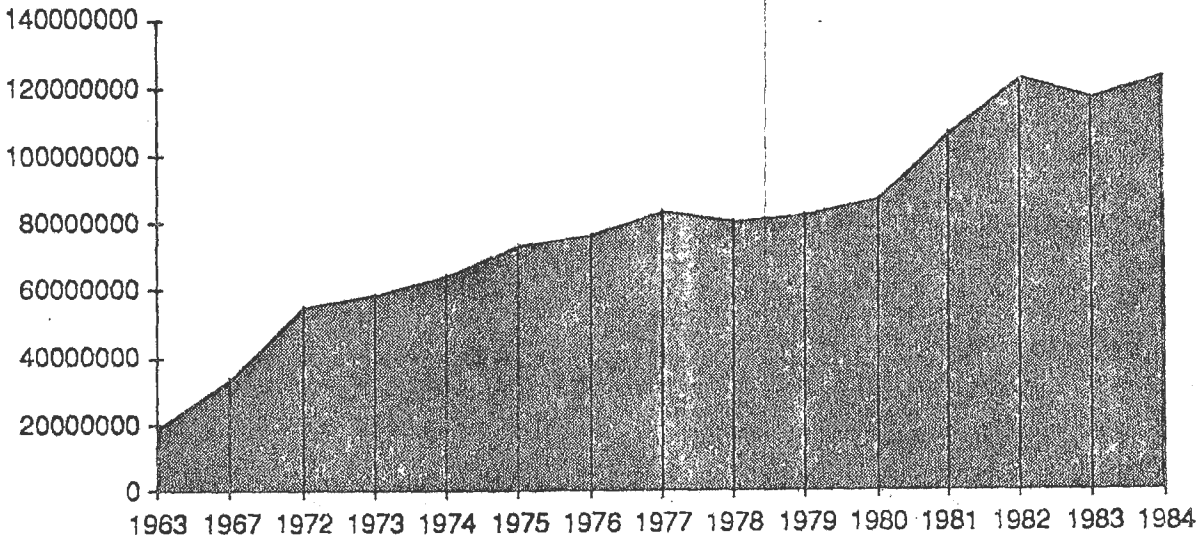
a. Sanayi Sektörü Üretiminin Gelişimi

İmalat sanayi üretim değerlerinin cari fiyatlarla gelişimi ek tablo 9, sabit fiyatlarla gelişimi ise Ek tablo 10 da gösterilmiştir. İmalat sanayi üretimi ile bu üretimin ana sektörlerle ve alt sektörlerle göre gelişimini gösteren grafikler ise ek tablo 10'a dayanılarak çizilmiştir.

İmalat sanayi üretimindeki gelişmelerin gösterildiği grafik 17 den de izlenebileceği gibi genel olarak imalat sanayi üretimi yıldan yıla değişik oranlarda olmak üzere büyüme eğilimindedir. 1978 ve 1983 yılları, imalat sanayi üretiminin bir önceki yıla oranla azalma gösterdiği yıllar olmuştur. 1978 yılında İmalat sanayi üretiminin düşmesi, grafik 18 den görüldüğü gibi, Tüketim malları ve Yatırım Malları Sanayilerinin üretimlerindeki düşüşten kaynaklanmaktadır. Bu yıl yatırım malları sanayi üretimi artma eğilimini sürdürmüştür. 1983 yılında imalat sanayi üretiminin bir önceki yıla göre düşüşü ise büyük ölçüde ara malları sanayi üretimindeki düşmeye bağlanabilir. İmalat sanayi üretiminin bir önceki yıla oranla 1981 yılında önemli bir artış sağlandığı grafikten izlenmektedir.

G r a f i k 17

İMALAT SANAYİ ÜRETİMİ

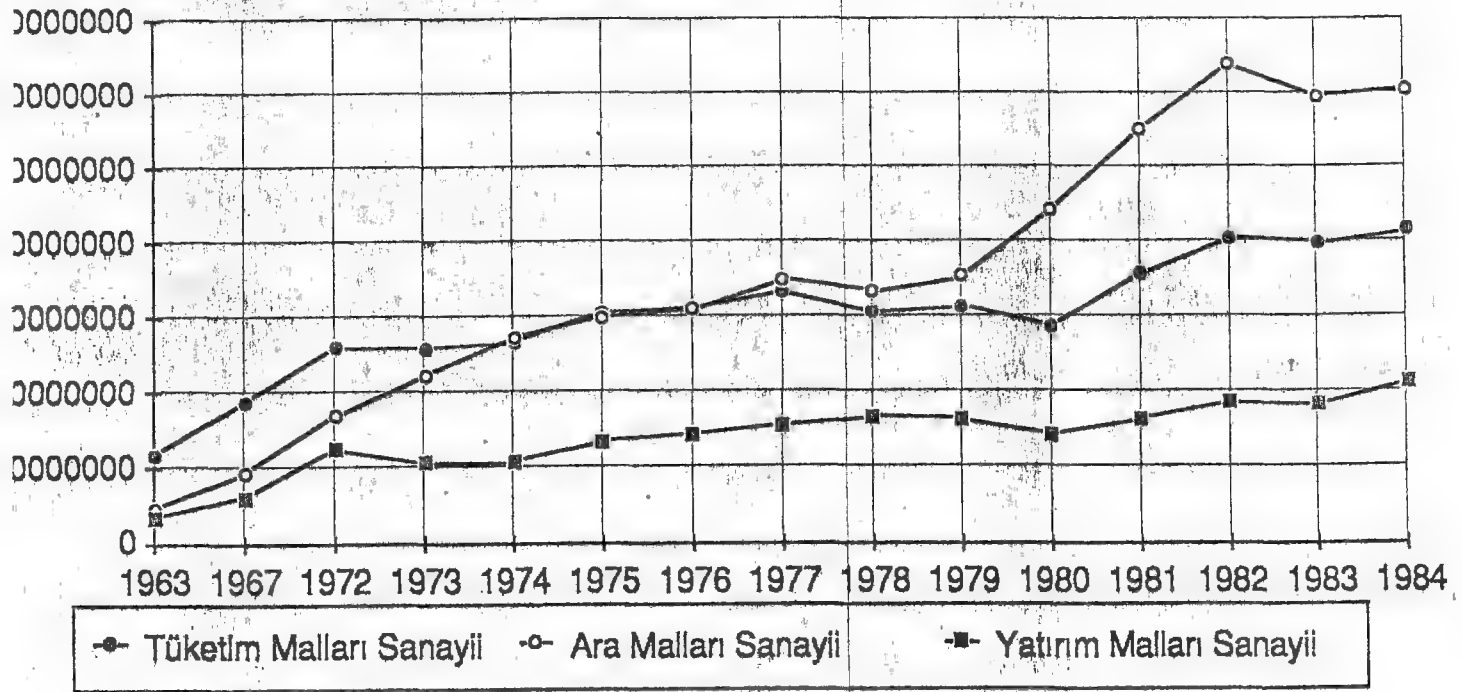
1982 yılı da imalat sanayi üretiminin önemli ölçüde arttığı bir yıl olmuştur. 1981 ve 1982 yıllarında imalat sanayiinin üç ana sektörünün üretimi de artmış ancak Ara malları sektörünün üretim artışı daha hızlı olmuştur.

İmalat sanayi üretiminin, ana sektörlerle göre bileşimindeki gelişmeler grafik 19'da verilmiştir. Buradan da çıkarılabileceği gibi, İmalat Sanayi üretiminin bileşimi açısından gelişmeler üç ana dönemde incelenebilir. 1963-1972 yılları arasında Tüketim malları sanayiinin üretim payı azalırken ara malları sanayi üretimi yaklaşık aynı düzeyde kalmış yatırım malları sanayiinin payı ise artış göstermiştir. Bu dönem imalat sanayi üretiminin bileşimi açısından olumlu değişimlere işaret etmektedir.

1972-79 yılları arasında, tüketim malları üretim payındaki azalmanın ve ara malları üretim payındaki artış sürmüştür. Ancak yatırım malları üretim payı 1973-74 yılları arasında önemli ölçüde düşmüş, 1974 yılından sonra ise 1979 yılına kadar tekrar artış göstermiştir. 1979-84 arası dönemde ise ara malları sanayiinin payı artarken, 1980 yılında tüketim malları sanayi ve yatırım malları sanayilerinin payı önemli düşüşler göstermiştir. 1980 yılından sonra tüketim malları payı toplam sanayi üretiminin yaklaşık üçte biri oranında sabit kalırken, yatırım malları sanayiinin payı 1983 yılına kadar düşmeye devam etmiştir. 1984 yılında küçük bir artış göstermekle birlik-

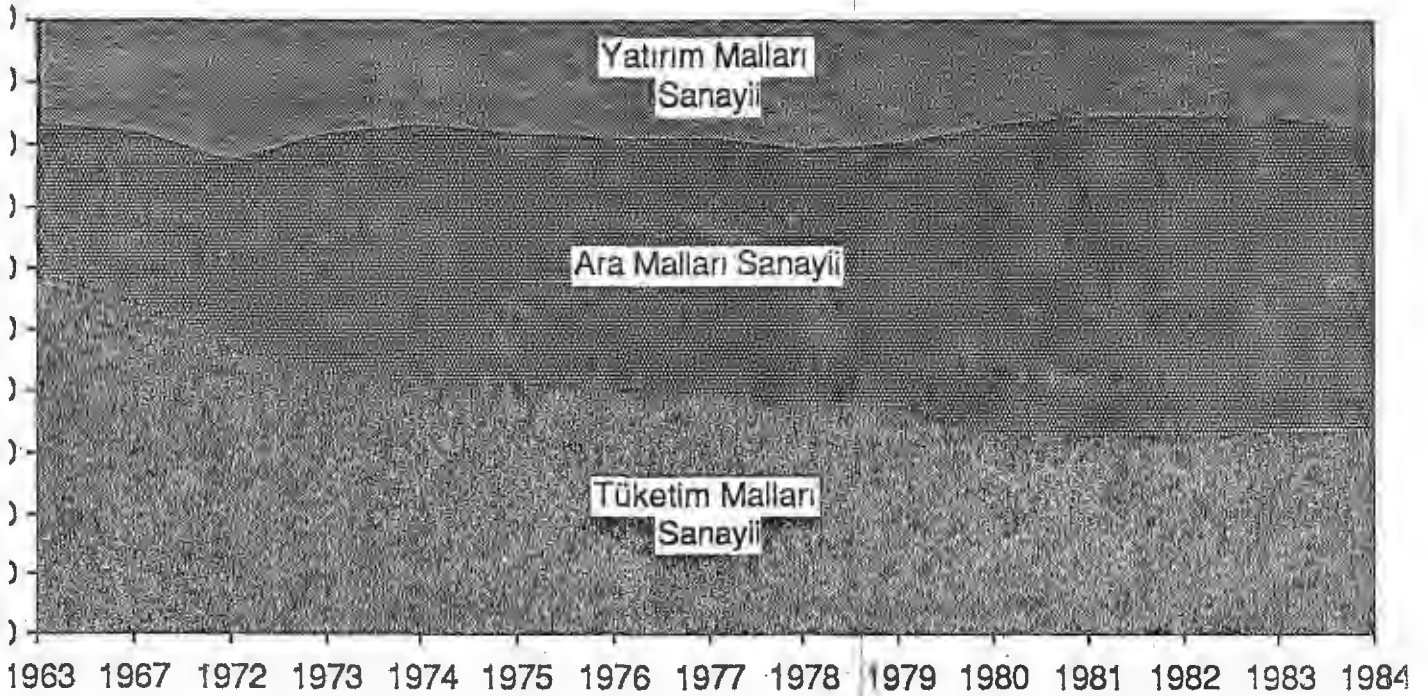
G r a f i k 18

İmalat Sanayiinin Gelişimi

G r a f i k 19

İMALAT SANAYİİ ANA SEKTÖRLERİNİN GELİŞİMİ

te, yatırım malları sanayinin toplam üretim içindeki payı henüz 1978 yılındaki düzeyine gelememiştir. 1972 yılı düzeyinin ise oldukça altındadır.

İncelenen dönem boyunca imalat sanayi üretimi içinde ara malları sanayinin payı artmış, genel olarak tüketim malları sanayinin payı ise azalmıştır. Bu durum ithal ikamesinin tüketim mallarından ara mallarına doğru ilerlemesiyle, ilişkilendirilebilir. Yatırım mallarında ise 1984 yılında 1972 yılı düzeyine dahi gelinememiştir.

Yatırım malları üretim payının 1984 yılında, 1972 yılı düzeyine gelememiş olması düşündürüçüdür. Bilindiği gibi toplam üretim içinde yatırım malları payının artışı, sanayileşme konusunda sağlanan başarının bir göstergesi olarak kabul edilir. 1972 yılına kadar toplam üretim içinde yatırım malları üretiminin payı artmıştır. 1972'de yatırım malları sanayinin toplam imalat sanayi üretimi içinde % 22,5 civarında bir payı vardır. 1979 yılında bu oran % 20'ye düşerken 1984 yılında ise % 17,3'e düşmüştür(8).

Şimdi kısaca imalat sanayi ana sektörleri üretimindeki gelişmelerin incelenmesine geçebiliriz.

(8) Ek Tablo 10'a dayanılarak hesaplanmıştır

I. Tüketim Malları Sanayiinde Gelişmeler

Tüketim malları sanayiinin başlıca alt sektörlerinin gelişimi grafik 20 de gösterilmiştir. En büyük alt sektör gıda sektörüdür. Bunu dokuma sanayi izlemekte, daha sonra ise sırasıyla tütün, içki ve giyim sanayi gelmektedir.

1963-72 yılları arasında tüketim malları sanayiinin üretiminin genel olarak arttığı, 1972-74 yılları arasında durumunu koruduğu görülmektedir. Bu yıldan sonra içki sanayiinin dışındaki alt sektörlerin üretim değerlerinin yıldan yıla önemli değişimler gösterdiği söylenebilir. 1978-80 ve 1983 yılları tüketim malları sanayi toplam üretiminde bir önceki yıla göre azalmanın görüldüğü yıllardır. Bu kesimin üretiminde önemli artışların ise 1975-77-81 ve 82 yıllarında olduğu görülmektedir.

1978 yılındaki üretim düşüşünün, tütün ve gıda sanayi sektörleri üretimindeki düşüşten kaynaklandığı söylenebilir. Tüketim malları sanayi üretiminin 1980 yılındaki düşüşü ise dokuma, tütün ve giyim sanayi üretimindeki düşüşle ilişkilidir.

1975 yılındaki üretim artışı gıda ve dokuma, 1977 yılındaki artış gıda ve tütün, 1981-82 yıllarındaki artış ise gıda, dokuma ve tütün sanayi üretimlerindeki artışla açıklanabilir.

Grafik 20 den deizlenebileceği gibi 1978 ve 1983 yıllarında gıda sanayi üretiminde belirgin bir düşme, 1975 ve 1981 yıllarında ise önemli sayılabilecek artışlar olmuştur.

Dokuma sanayi üretimi 1975 yılına kadar gıda sektörü üretimi ile aynı yönde gelişirken bu yıldan sonra 1980 yılına kadar ters yönlü bir ilişki içinde gelişmiştir. 1981-82 yıllarında dokuma sanayi üretiminde de bir artış görülmektedir.

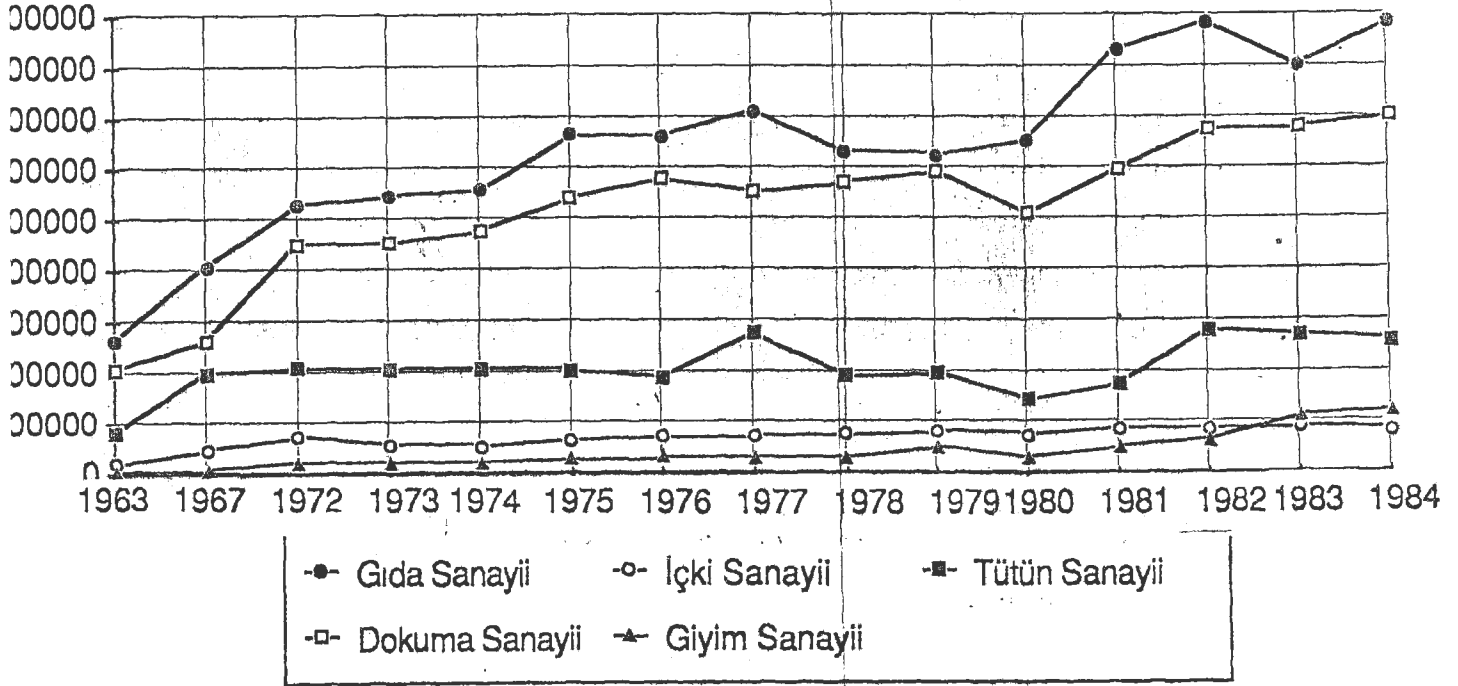
Tütün sanayi üretimi 1967-1979 yılları arasında 1977 yılındaki üretim artışı dışında aşağı yukarı durumunu korumuştur. 1980 yılında uzun yıllar sürdürülen üretim düzeyinin oldukça altına düşen tütün sanayi üretimi, 1981 yılında önceki yılların düzeyine yaklaşmış, 1982 yılında ise artış göstermiştir.

İçki sanayi üretimi ise 1973 yılında bir miktar azalırken, 1975 yılında eski düzeyine ulaşmış ve 1984 yılına kadar istikrarlı bir şekilde üretimini küçük artışlarla sürdürmüştür.

1973 yılından sonra artmaya başlayan giyim sanayi üretimi 1979 yılında bir artış izleyen yılda da bir azalma göstermiştir. 1980 yılından sonra tekrar artmaya başlayan giyim sanayi üretiminde 1983 yılında önemli sayılabilecek bir artış gözlenmektedir.

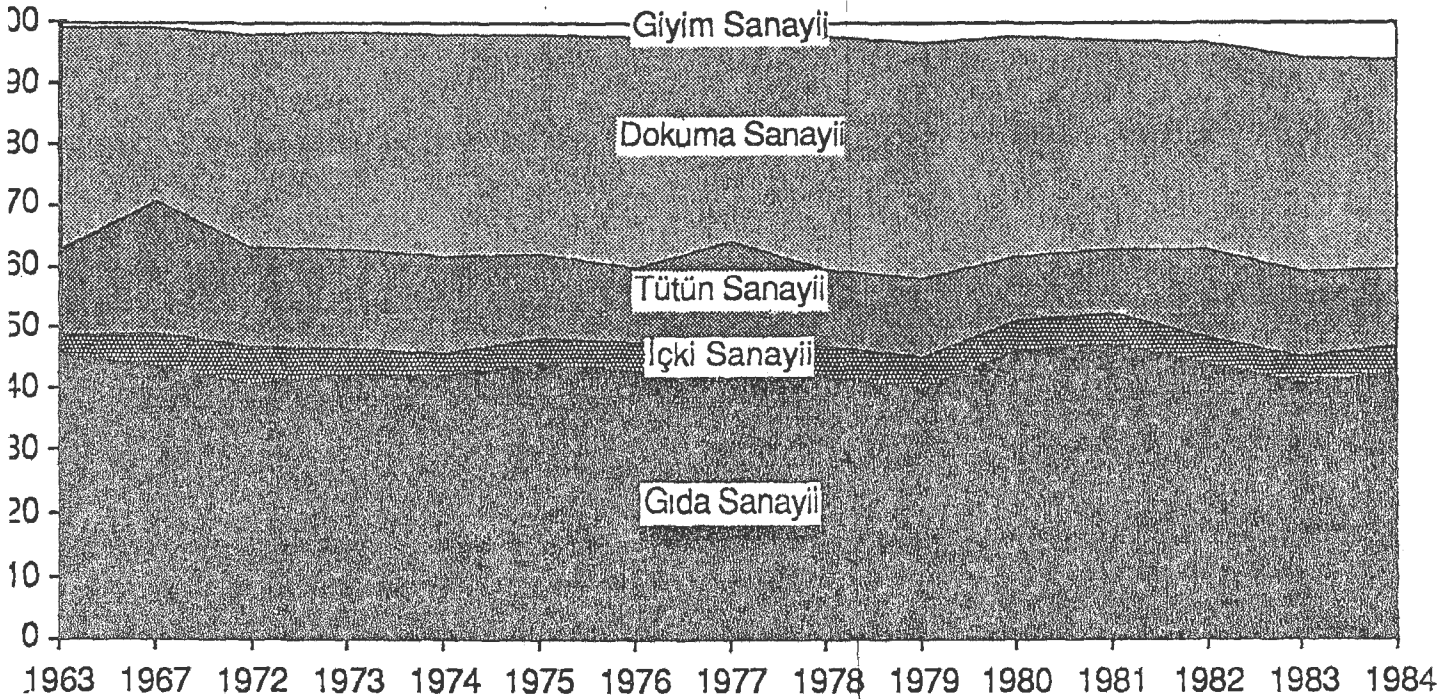
G r a f i k 20

Tüketim Malları Sanayinin Gelişimi

G r a f i k 21

Tüketim Malları Sanayinin Bileşimi

Tüketim malları sanayiinin alt sektörlerinin, toplam üretim içindeki yüzde paylarında gelişmeler, grafik 21 de gösterilmiştir. Grafiğin izlenmesiyle, tüketim malları sanayiinin bileşimi açısından 1963-1984 yılı arasında önemli bir değişme görülmediği anlaşılmaktadır. Bu yıllar arasında sektörlerin değişen üretim artış ve azalışları, yüzde paylarını etkilemişse de, 1984 yılı tüketim malları sanayinin bileşimi 1963 yılındaki bileşimiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Tek fark, tütün sanayi payının azalmasına karşılık, giyim sanayinin payında belli bir artış olmasıdır.

II. Ara Malları Sanayiinin Gelişimi

Ara malları sanayi sektörünün, başlıca alt sektörlerine göre gelişimi grafik 22 de gösterilmiştir.

Ara malları sanayi üretimi; artış hızı değişmekle birlikte genel olarak artma eğilimindedir. Grafikten görüldüğü gibi 1979-82 arası dönemde büyük bir artış göstermiştir. Bu üretim artışının petrol rafinerileri sektörünün üretimindeki artıştan kaynaklandığı söylenebilir.

Ara malları sektörü üretiminin bir önceki yıla göre azalma gösterdiği yıllar ise 1978 ve 1983 yılları olmuştur. Her iki yılda da üretim azalışı yine petrol rafinerileri sanayiinin üretiminin azalışına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ara malları sanayinin diğer alt sektörlerinin üretimi ise izlenen dönemde genel olarak istikrarlı bir artış göstermiştir.

Ara malları sanayiinin en büyük alt sektörü petrol rafinerileri sanayiidir. Bu sektörün 1975-78 yılları arasında düşen üretimi 1979 yılında bir miktar artmış, 1979-82 yılları arasında ise çok büyük artış göstermiştir. 1983 yılında bir miktar azalan bu kesimin üretimi yine de ara malları sanayi üretimi içindeki büyük ağırlığını korumaktadır. Ara malları sanayiinin ikinci büyük sektörü Demir-Çelik metal ana sanayi sektörüdür. Bunu Ana kimya sanayi ve kimyasal ürünler sanayi izlemektedir. Daha sonra taş ve toprağa dayalı sanayi son olarak da Diğer metaller ana sanayi gelmektedir(9). Sayılan bu sektörler toplam olarak ara malları sanayi üretiminin yüzde civarında bir kısmını oluşturmaktadır.

Grafik 23 de Ara malları sanayiinin başlıca alt sektörleri üretim paylarının gelişimi gösterilmiştir. Buradan da izlenebileceği gibi 1979 yılında Ara malları sanayi üretiminin bileşimi önemli ölçüde değişmiştir.

1979 yılına kadar ara malları sanayi alt sektörlerinden Ana kimya ve kimyasal ürünler sektörünün üretim payı artış göstermiştir. Aynı yıllarda Diğer metaller ana sanayi ile taş ve toprağa dayalı sanayi üretim paylarının da da küçük oranlı artışlar olmuştur. 1979 yılına kadar petrol rafinerileri üretiminin, ara malları

(9) Ara Malları Sanayiinin diğer alt sektörleri Ek Tablo 10 dan izlenebilir.

sanayi üretimi içindeki payı azalırken demir çelik metal ana sanayinin payı artmıştır. 1979 yılından sonra ise petrol rafinerileri üretiminin payı 1982 yılına kadar önemli ölçüde artmıştır. Bu artış diğer bütün alt sektörlerin paylarında bir azalmaya neden olurken, payı en çok azalan alt sektör ise demir çelik metal ana sanayi sektörü olmuştur.

III. Yatırım Malları Sanayiinde Gelişmeler

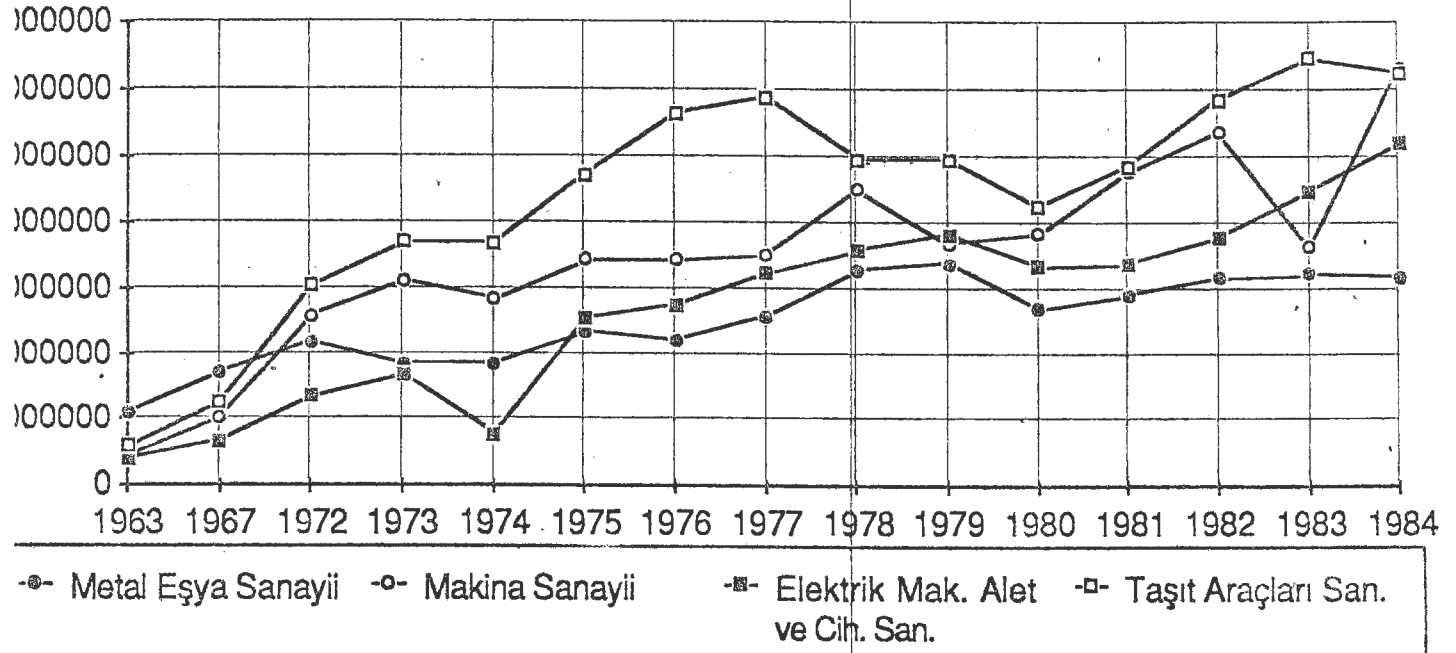
Yatırım malları sanayinin toplam ve alt sektörlerle göre üretiminin gelişimi grafik 24'de gösterilmiştir. Yatırım malları sanayinin en büyük alt sektörünü taşıt araçları sanayii oluşturmaktadır. Bunu makina sanayi izlemekte, daha sonra ise elektrik makinaları, alet ve cihazları sanayi ile metal eşya sanayi gelmektedir.

Yatırım malları sanayinin toplam üretimi, 1963-72 döneminde, özellikle 1967-72 yılları arasındaki taşıt araçları ve makina sanayi üretimindeki hızlı artışlar sonucu önemli ölçüde artmıştır. 1974-1980-83 yıllarında yatırım malları sanayinin toplam üretiminde bir önceki yıla göre önemli düşmeler, 1975 ve 1981 yıllarında ise önemli artışlar olduğu grafikten izlenmektedir.

1974 yılındaki üretim düşüşü, makina sanayi ve özellikle de elektrik makina ve aletleri sanayi üretimindeki düşmeden kaynaklanmaktadır. 1980 yılındaki düşüş ise, makina sanayi dışındaki diğer alt sektörlerin üretimlerinin düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. 1980 yılında küçük bir ar-

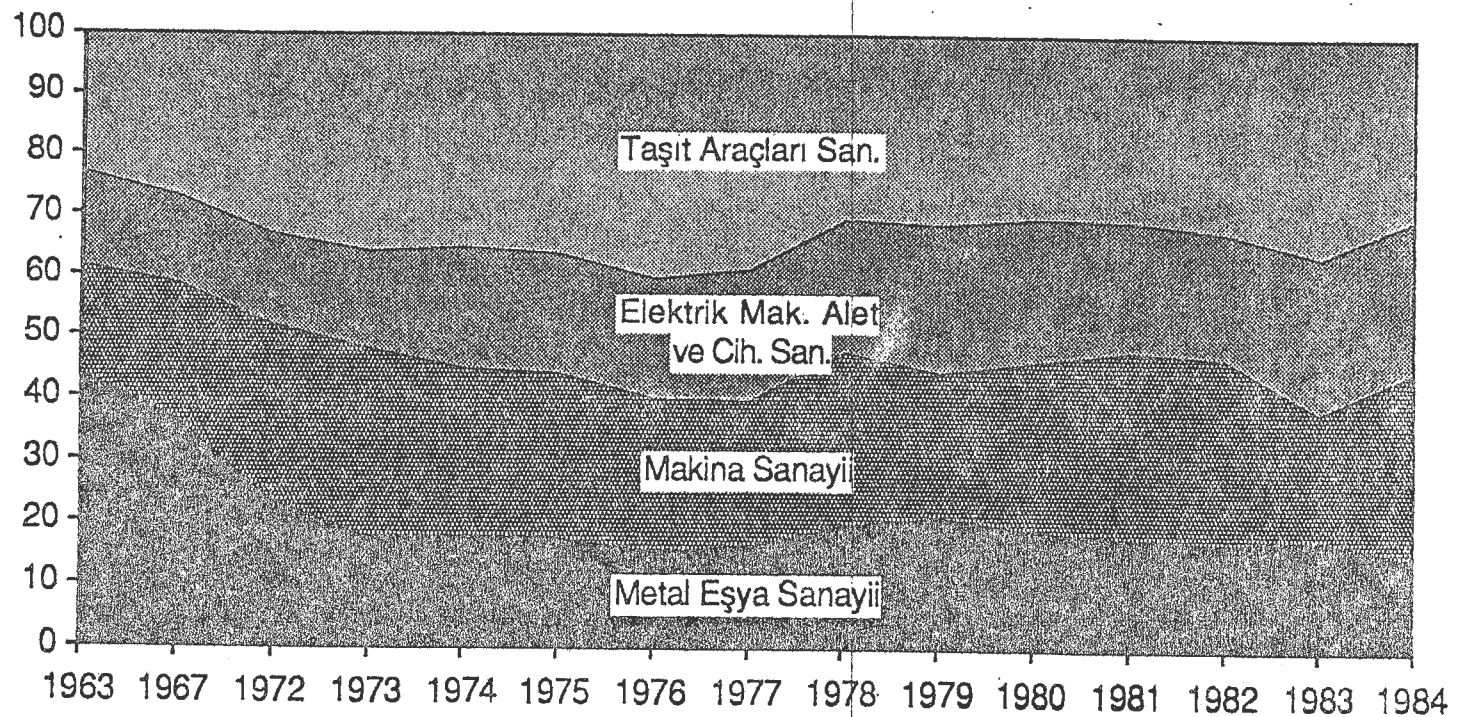
G r a f i k 24

Yatırım Malları Sanayiinin Gelişimi

G r a f i k 25

Yatırım Malları Sanayiinin Bileşimi

tiş gösteren makina sanayi üretimi bir önceki yıl önemli ölçüde düşüş göstermiştir. 1983 yılındaki toplam üretimdeki düşüş ise büyük ölçüde makina sanayi üretimindeki düşüşten kaynaklanmaktadır.

1975-78 ve 1980-82 yılları yatırım malları sanayinin toplam üretiminin arttığı dönemlerdir. 1975-78 arasında taşıt araçları sanayi üretimindeki 1978 yılı düşüşü dışında bütün alt sektörlerin üretimi artmıştır. 1981-82 yıllarında da yatırım malları sanayinin bütün alt sektörleri üretimi genel bir artış göstermiştir. Ancak 1982 yılında makina sanayi üretimi dışındaki diğer alt sektörlerin üretiminin ancak 1978 yılı düzeyine gelebildiği grafik 24'den görülmektedir.

Yatırım malları sanayi üretiminde hızlı bir artışın görüldüğü 1963-72 yılları arası, bu sektörün imalat sanayi üretimi içindeki payı da hızla artmıştır(10). 1978 yılından sonra azalmaya başlayan yatırım malları üretiminin payı 1983 yılına kadar azalmıştır.

Yatırım malları sanayinin bileşimindeki gelişmeler grafik 25 de gösterilmiştir. Buradan da görüldüğü gibi yatırım malları sanayinin bileşimi 1963-76 yılları arasında önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönemde metal eşya

(10) Grafik 19 dan izlenebilir.

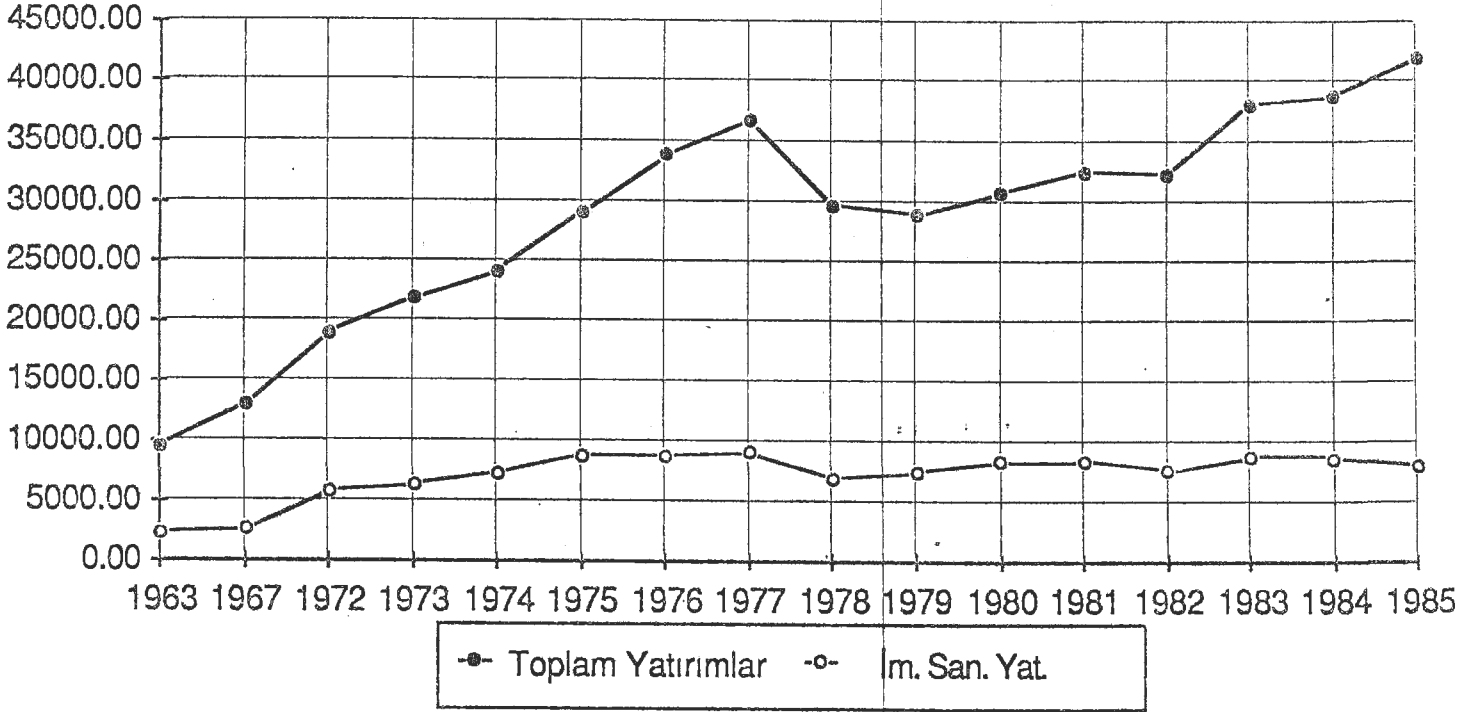
sanayinin üretim payı azalırken, taşıt araçları sanayinin payı artmıştır. 1977-78 yılları arasında bu eğilim tersine dönmüş, taşıt araçları sanayinin payı azalırken metal eşya sanayinin payı artmıştır. 1979-84 arası dönemde metal eşya sanayinin payı azalmış makina sanayi payının 1983 yılındaki düşüşü dışında genel olarak diğer alt sektörlerin payı artmıştır.

b. Sanayi Sektörü Yatırımlarındaki Gelişmeler

1963-1985 yılları arasında toplam yatırımlardaki ve imalat sanayi yatırımlarındaki gelişim, cari fiyatlarla ek tablo 11, sabit fiyatlarla ek tablo 12 de gösterilmiştir. Bu tabloya dayanılarak çizilen grafik 26 dan da görüleceği gibi toplam yatırımlar, artış hızı değişik olmakla birlikte 1977 yılına kadar sürekli artmıştır. 1978 yılında önemli ölçüde düşme gösteren toplam yatırımlar 1979'da daha küçük bir düşme ile azalma eğilimini sürdürmüştür. 1980 ve 1981 yıllarında toplam yatırımlar artış göstermiş 1982 yılında ise toplam yatırımlarda küçük bir düşme olmuştur. 1983 yılında önemli ölçüde artan toplam yatırımlar 1984 ve 1985 yıllarında da artış eğilimini sürdürmüştür. Ancak 1983 yılında yatırımlarda önemli bir artış olmasına rağmen toplam yatırımlar; ancak 1977 yılı düzeyinin biraz üstüne çıkmıştır.

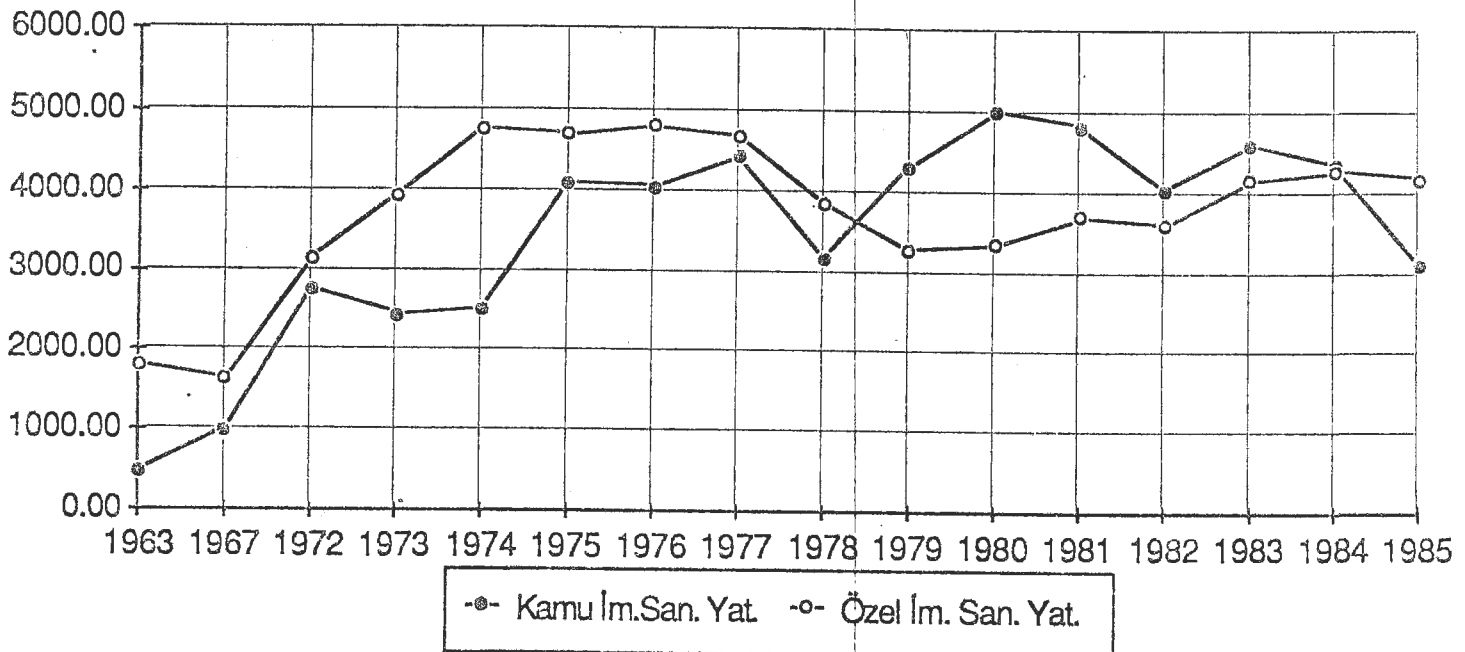
G r a f i k 26

İMALAT SANAYİ YATIRIMLARININ GELİŞİMİ

G r a f i k 27

KAMU VE ÖZEL KESİM YATIRIMLARININ GELİŞİMİ

İmalat sanayi yatırımlarının, aynı ölçüde olmamakla birlikte 1975 yılına kadar toplam yatırımlardaki artışla birlikte arttığı görülmektedir. 1975-77 yılları arasında toplam yatırımlar artmakla birlikte imalat sanayi yatırımlarında bir artış görülmemektedir. 1978 yılında toplam yatırımlardaki düşükle birlikte imalat sanayi yatırımlarında da bir düşüş olmuştur. 1979 yılında toplam yatırımlarda düşüş devam ederken imalat sanayiine yapılan yatırımlarda bir artış görülmektedir. Bu yıldan sonra 1983 yılına kadar toplam yatırımlardaki değişimlerle aynı yönde değişen imalat sanayi yatırımları, 1984-85 yıllarında toplam yatırımlardaki artışa rağmen azalma göstermiştir.

İmalat sanayi yatırımlarının kamu ve özel kesim ayrımına göre gelişimi de grafik 27'de gösterilmiştir. Grafiğin işaret ettiği ilk önemli nokta 1963-78 yılları arasında özel kesimin imalat sanayi yatırımlarının kamu kesimi imalat sanayi yatırımlarının üzerinde seyir ettiği'dir. 1979 yılından sonra ise 1983 yılına kadar kamu kesiminin yatırımları özel kesim yatırımlarından fazla olmuştur. 1984 de kamu ve özel kesim yatırımlarının imalat sanayi yatırımlarındaki payı eşitlenmiştir. 1984 yılında kamu kesimi yatırımları düşerken özel kesim yatırımları artmış, 1985 yılında ise kamu yatırımları önemli ölçüde olmak üzere, her ikisinin yatırımları da düşmüştür.

Genel olarak kamu kesimi yatırımlarında daha büyük istikrarsızlıklar görüldüğü söylenebilir. Ayrıca çoğu yıllardakamu ve özel kesim yatırımlarının aynı yönde değişmediği görülmektedir.

Özel kesim yatırımları 1974 yılına kadar yükselme, 1974-77 yılları arası duraklama gösterirken 1978 ve 1979 yıllarında önemli ölçüde düşmüştür. Daha sonra bir artış eğilimi kazanmakla birlikte özel kesimin imalat sanayi yatırımları 1985 yılında tekrar düşmüştür ve 1985 yılı yatırımları 1973 yılı düzeyinin biraz üzerinde gerçekleşmiştir.

Kamu kesimi yatırımları 1973-1978-1982 ve 1985 yıllarında bir önceki yıla göre önemli düşmeler, 1975-1979-80 yıllarında önceki yıllara oranla önemli yükselmeler göstermiştir. Kamu kesiminin imalat sanayiine yatırımları 1985 yılında, henüz 1972 yılı düzeyinin biraz üstünde yaklaşık 1978 yılı düzeyindedir.

o- Sanayi Sektörü İstihdamının Gelişimi

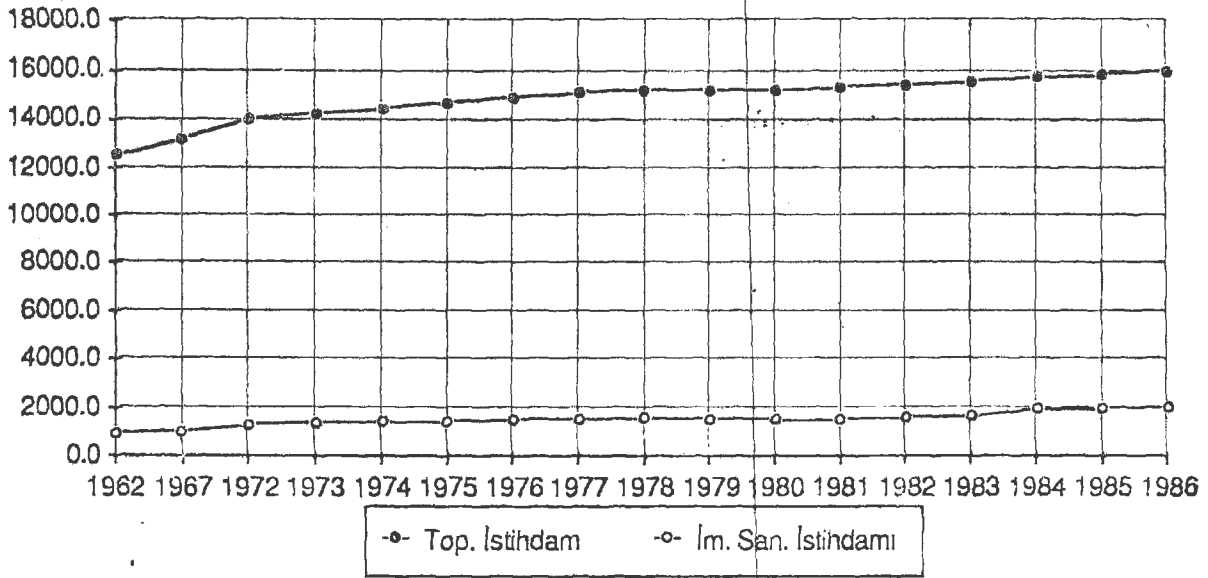
1962-1986 yılları arasında toplam istihdamın ve imalat sanayi istihdamının gelişimi grafik 28'de ve toplam istihdam içindeki imalat sanayi istihdamının payındaki gelişmeler de grafik 29 da gösterilmiştir.

İlgili grafiklerden de izlenebileceği gibi toplam istihdam 1962-72 yılları arasında her yıl oldukça istikrarlı sayılabilecek artışlar göstermiştir. 1977 yılından sonra 1981 yılına kadar aynı düzeyde kalan toplam istihdam, 1981 yılından sonra tekrar artmaya başlamıştır.

Aynı dönemde imalat sanayi istihdamı da 1962-73 yılları arasında küçük oranlı artışlar göstermiş ve bu yıllarda toplam istihdam içindeki payı da artma eğilimine girmiştir.

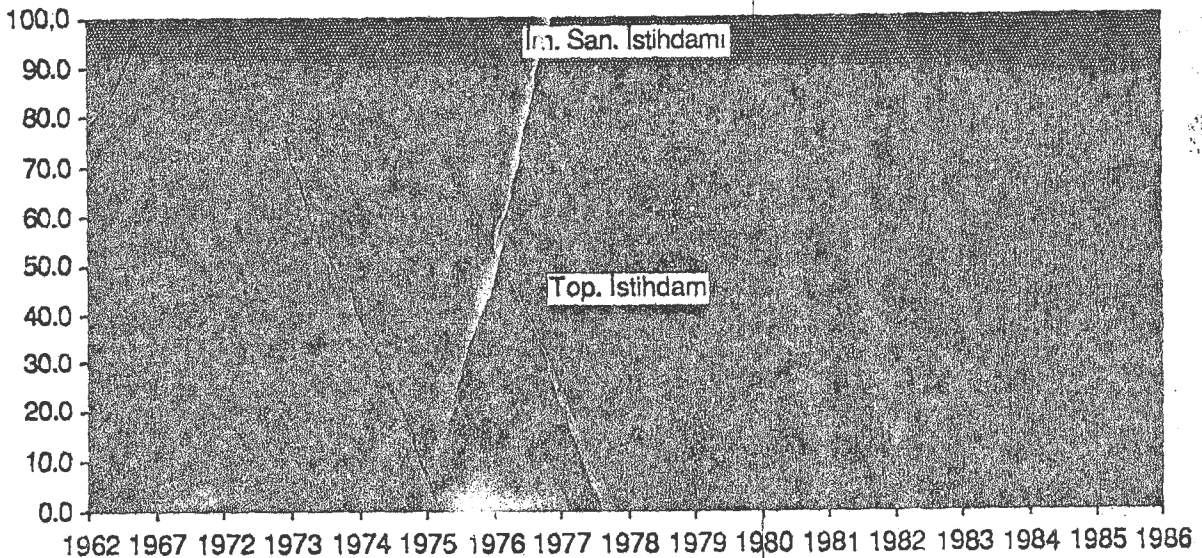
G r a f i k 28

İMALAT SANAYİ İSTİHDAMININ GELİŞİMİ

G r a f i k 29

İMALAT SANAYİ İSTİHDAMININ PAYI

1973-1983 yılları arasında imalat sanayinin toplam istihdam içindeki payı aşağı yukarı sabit kalmış 1984 yılında imalat sanayi istihdamının bir miktar artmasıyla bu yılda imalat sanayii istihdamın toplam istihdam içindeki payı küçük bir artış göstermiştir. 1985 ve 1986 yılları arasında ise imalat sanayi istihdamının toplam istihdamdaki payının aynı oranda kaldığı söylenebilir.

II- TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DEĞİŞİM ÖGELERİ

Ekonomimizde yapısal değişim eğilimlerini araştırmayı amaçlayan bu bölümde, genel olarak birinci bölümde incelenen ekonomik göstergelerin uzun dönemli gelişme eğiliminde 1980 sonrasında bir değişim olup olmadığı araştırılmıştır.

A- GENEL EKONOMİK AÇIDAN YAPISAL DEĞİŞİM ÖGELERİ

Bir önceki bölümün sistematığı içinde burada Gayri safi milli hasıla, dış ticaret, ödemeler bilançosu dengeleri, iç borçlar, enflasyon ve ortalama ücretlerin 1986 öncesi ve sonrası gelişmeleri karşılaştırılmıştır. Böylece sanayileşme yaklaşımında bir değişimin öngörüldüğü 1980 sonrasında ekonomik yapıda ne gibi değişimlere yol açtığı araştırılmıştır.

1- GSMH'nin Gelişimi Açısından Yapısal
Değişme Eğilimleri

GSMH'nin 1950-62 yılları arası, yılda ortalama % 6 oranında bir büyüme gösterdiği belirtilmişti. 1962-1979 yılları arasında GSMH'nin yıllık ortalama artış hızı % 054 olarak 1980-1985 yılları arasındaki yıllık ortalama artış hızı ile % 041 olarak hesaplanmıştır(11). Dolayısıyla 1980 öncesinde GSMH'nin, 1980 sonrasına göre yıllık ortalama artış hızının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Kişi başına GSMH'nin gelişimi de aynı sonucu destekler niteliktedir. Kişi başına GSMH değerinin 1962-1979 yılları arasındaki yıllık ortalama artış hızı % 8 olurken, 1980-1985 yılları arasındaki yıllık ortalama artış hızı % 1 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi 1980 öncesi ve sonrası arasında GSMH'nin ve kişi başına GSMH'nin gelişimi açısından en önemli fark 1980 öncesi dönemde, 1980 sonrasına göre daha yüksek büyüme hızlarının sürdürülebilmesi olacaktır.

GSYİH'nin bileşimi nde; 1973 yılından 1985 yılına kadar yıldan yıla küçük oynamalar görülmekle birlikte

(11) Ek Tablo 1 den hesaplanmıştır.

önemli sayılabilecek bir değişme olmadığı grafik 2 den çıkarılabilir. GSYİH'nin bileşiminde asıl değişimin 1962-73 yılları arasında gerçekleştiği ve tarım kesiminin payında bir düşme, sanayi kesimi payında ise bir yükselme olduğu aynı grafikten izlenmektedir.

2. Dış Ticaret Açısından Yapısal Değişme

Eğilimleri

Dış ticaret hacminin 1980 sonrasında genel olarak arttığı söylenebilir. İthalat ve ihracat hızlarının birbirleriyle ve GSMH artış hızıyla karşılaştırılması dış ticaretteki gelişmeler bölümünde yapılmıştır. 1980 sonrasında bu açıdan yeni sayılabilecek bir eğilimi yansıttığını söylemek güçtür. Daha önceki yıllarda olduğu gibi 1980 sonrasında da bazı yıllar ihracat artışı ithalat artışından ve GSMH artışından daha yüksek olurken, bazı yıllar da bunun tersi söz konusu olmuştur.

Dış ticaret açısından önemli bir konu da dış ticaret hadlerinin gelişimidir. 1960-78 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret hadleri genel olarak kötüleşmiştir. Ancak 1979 yılından sonra bu kötüleşmenin arttığı söylenebilir. (1973 = 100) olarak alındığında, dış ticaret hadleri, 1979 da 73.7, 1983 yılında ise 48.6 olmuştur.

Dış ticaret hadlerindeki kötüleşme arttıkça ve, ihracatın GSYİH'ya oranı yükseldikçe, GSMH ya oranla yıllık kayıplar da artmaktadır(12).

(12) KAZGAN, s.141.

a. İhracat Açısından Değişmeler

İhracat 1962-1979 yılları arasında yılda ortalama % 18, 1979-1985 yılları arasında ise % 24 oranında artış göstermiştir. Bu durumda ihracat açısından uzun dönemli gelişme eğiliminde bir değişme olduğu söylenebilir. Gerçekten 1980 sonrası uygulamalar ihracat artışı sağlama konusunda başarılı olmuştur. Ancak ihracat artışı ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken konular vardır.

İhracatın arttığı yıllarda önemli bir üretim artışı sağlanmadığı, tersine 1980 sonrası dönemde GSMH'nin yıllık ortalama artış hızının düştüğü ilgili bölümde belirtilmişti. Bu durumda ihracat artışını üretim artışıyla açıklamak mümkün görünmemektedir. Oysa sağlıklı olanı, ihracat artışlarının üretim artışlarına bağlı olarak ortaya çıkmasıdır. Ayrıca ihracat artışını sürdürmek için de, böyle olması zorunludur. İhracattaki artış hızının toplam yatırımlardaki artış hızı ile karşılaştırılması da aynı sonucu destekler niteliktedir. Bu karşılaştırmanın yapıldığı grafik 30 dan görüleceği gibi ihracat artış hızının yüksek olduğu yıllar, toplam yatırımların artış hızının düşük olduğu veya toplam yatırımların azaldığı yıllara raslamaktadır.

İhracat artışı, üretim artışıyla ilişkilendirilemediğine göre bu artışta etkili olabilecek diğer faktörlerin önemi artmaktadır. Döviz kuru politikaları, ihracatı

teşvik uygulamaları ve talep politikaları ihracat üzerinde etkili olan faktörlerin başlıcaları olarak sayılabilir. 1980 sonrasında izlenen kur politikasının en önemli özelliğinin yerli paranın aşırı değerlendirilmesini önlemek olduğu bilinmektedir. Bu amaçla sürekli devalüasyonlara başvurulması böylece TL'nin yabancı paralar karşısında önemli ölçüde değer kaybetmesi sözkonusu olmuştur.

1979 yılında 35.7 TL olan değeri, 1985 ortalarında 530 TL olmuştur. Döviz kuru politikalarının ihracat artışı üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu noktada ihraç mallarımıza olan talep esnekliğinin önemli bir faktör olduğu dikkate alınmalıdır. ABD dolarının TL karşısında 15 kat değer kazanmasına karşılık Türkiye ihracatının yaklaşık 3 kat artması (13) bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Ihracata verilen subvansiyonların da ihracat artışı üzerinde önemli etkileri olduğu açıktır.

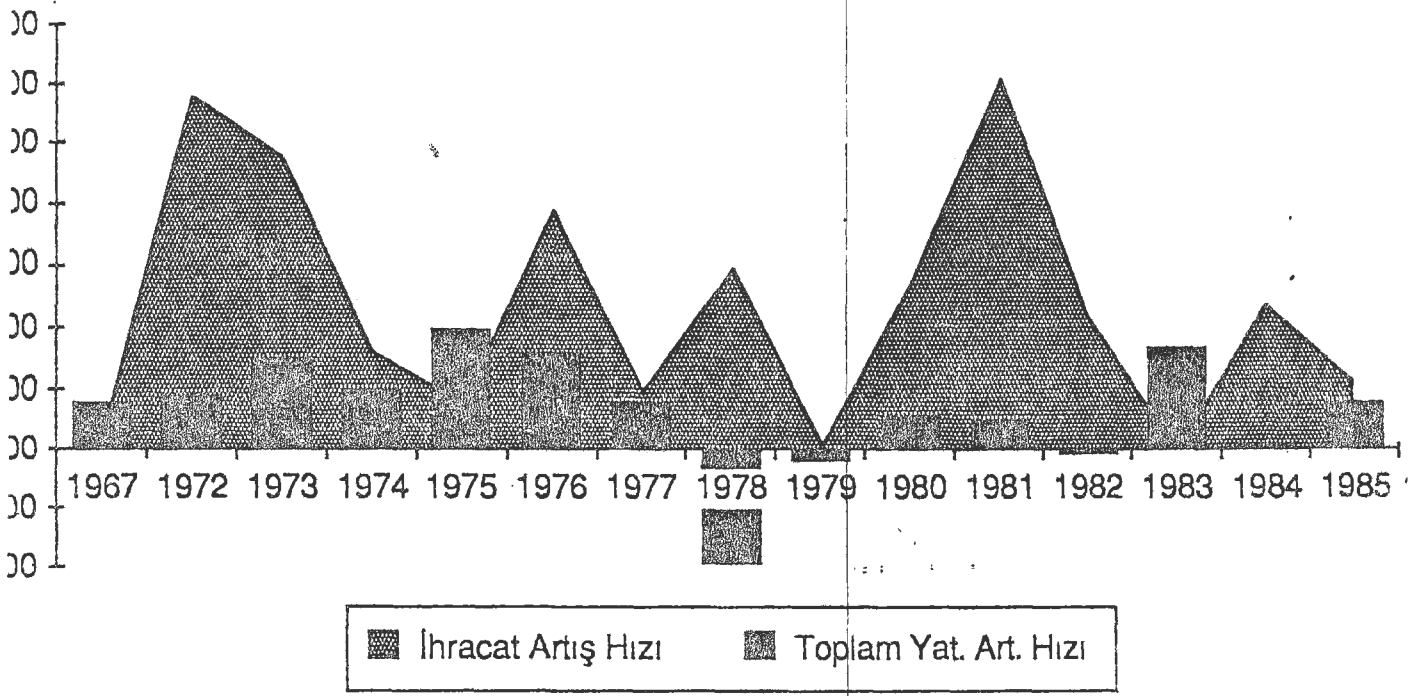
Yurtiçi talep politikalarının ihracat artışı üzerindeki etkilerikonusunda ise, ihracat artış hızı ile, gerçek ücretlerdeki artış hızının karşılaştırılması bir fikir verebilir(14).

(13) Fikret BAŞKAYA, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları: 2, Ankara, 1986, s. 71.

(14) Tüketim eğilimi yüksek kabul edilen ücretliler grubunun talebinin bir göstergesi olarak ücret düzeyi alınabilir. Ayrıca bütün sabit gelirliilerin talebi açısından benzer bir gelişme olduğu söylenebilir.

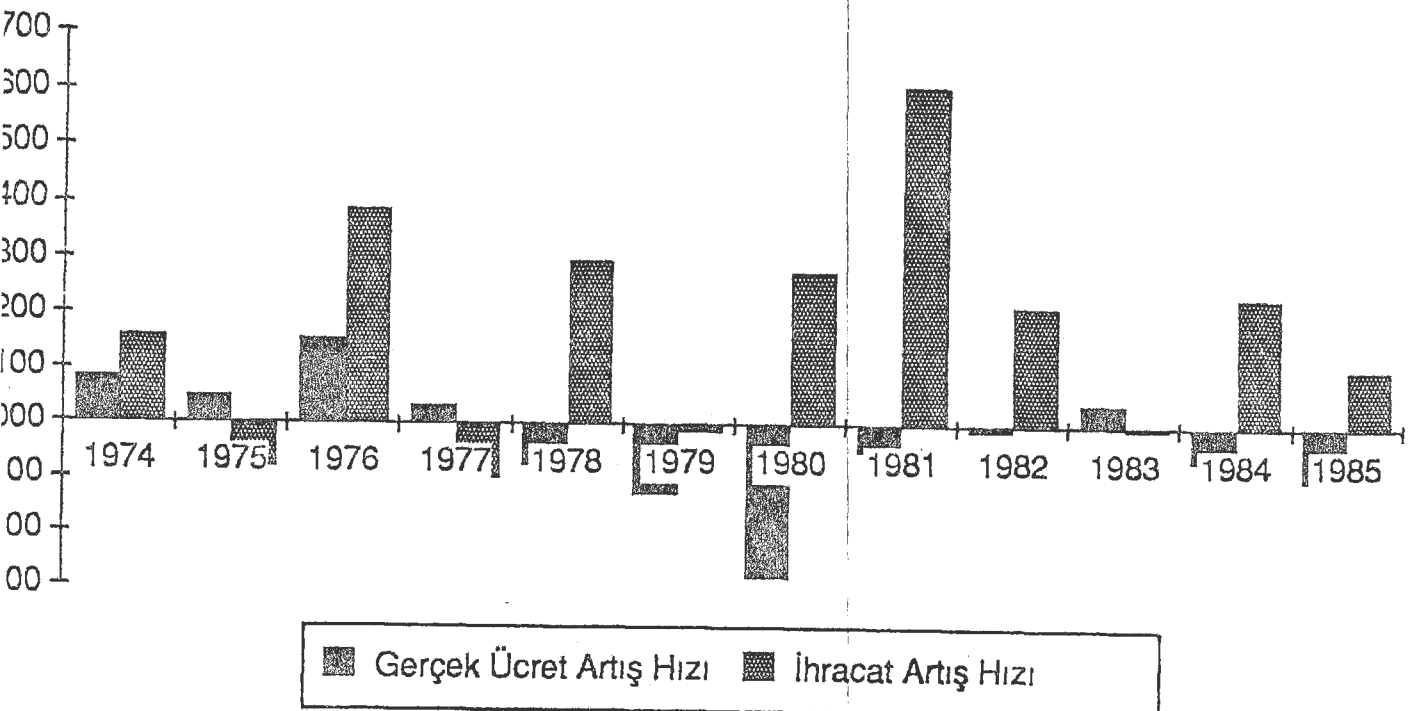
G r a f i k 30

İHRACAT ARTIŞ HIZI İLE TOPLAM YATIRIMLAR ARTIŞ HIZI İLİŞKİSİ

G r a f i k 31

Gerçek Ücret Artış Hızı İle İhracat Artış Hızı İlişkisi

Bu amaçla çizilen grafik 31'un incelenmesiyle, özellikle 1980 sonrasında gerçek ücretlerdeki azalma ile ihracattaki artış arasında bir ilişki kurulabileceği görülmektedir. 1983 yılı dışında her yıl ücretlerde hızı değişik olmakla birlikte bir azalma, ihracatta da hızı değişmekle birlikte bir artma olmuştur. 1980 öncesinde ise yalnızca 1978 yılında ihracat artışı, ücretlerde bir azalmayla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu açıdan 1983 yılı ilginçtir. 1983 yılı, 1980 sonrasında gerçek ücretlerdeki azalma eğiliminin tersine döndüğü tek yıldır. Gerçek ücretlerde bir önceki yıla göre artışın görüldüğü bu yıl, aynı zamanda ihracatın da bir önceki yıla göre azaldığı görülmektedir. Bu yıldan sonra ihracat artışları yine gerçek ücretlerdeki düşüşlerle birlikte ortaya çıkmıştır.

İhracatın bileşimi incelendiğinde ise 1980 sonrasında toplam ihracat içinde sanayi ürünleri ihracat payının arttığı görülmektedir. Bu durum ihracatın bileşimi açısından önemli bir yapısal değişime işaret etmektedir. Ancak bu konuda asıl değişimin 1967-74 yılları arasında gerçekleştirildiği söylenebilir. Çünkü toplam ihracat içinde sanayi ürünleri payının en hızlı arttığı dönem 1967-74 dönemidir.

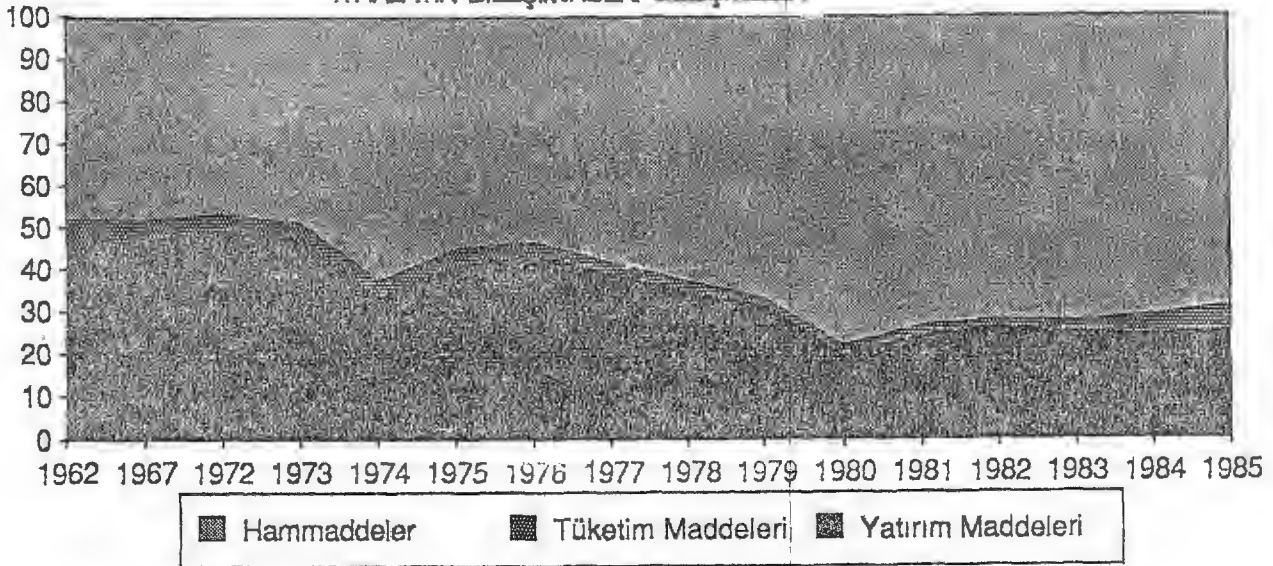
b- İthalat Açısından Değişmeler

1962-1979 yılları arasında ithalatın yıllık ortalama artış hızı % 20, 1980-1985 yılları arasında ise % 15 olarak gerçekleşmiştir. 1980 sonrasında ithalatın artış hızında bir azalma eğilimi gözlenmektedir.

1980 sonrasında ithalatın bileşimi açısından da önemli değişmeler olmuştur. Ek tablo ve buna dayanılarak çizilen grafik 32 den izlenebileceği gibi 1974 ve 1980 yıllarında ithalatın bileşimi yatırım malları aleyhine, hammaddeler lehine olmak üzere önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişimde sözkonusu yıllarda petrol fiyatlarındaki artışın etkisi olduğu söylenebilir.

G r a f i k 32

İTHALATIN BİLEŞİMİNDEKİ GELİŞMELER

1962-79 yılları arası dönemde yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı % 30 ların altına düşmemiştir. 1980 sonrasında ise bu payın % 25 civarında istikrar kazandığı grafikten görülmektedir.

Yatırım malları ithalatının yerini, aramalları ithalatının alması, istikrar programının yeni yatırımlar yerine, mevcut kapasitelerin tam kullanımına yönelme tercihi ile ilişkilendirilebilir.

İthalatın bileşimi açısından önemli sayılabilecek bir değişme de toplam ithalat içinde özellikle 1982 yılından sonra, tüketim malları ithalatının payındaki yükselmedir. 1985 yılında tüketim mallarının, toplam ithalat içindeki payının 1967 yılı düzeyine ulaştığı grafikten izlenmektedir.

Sonuç olarak ithalatın bileşimi açısından 1980 sonrası değişmelerin, toplam ithalat içinde hammadde-lerin ve tüketim maddelerinin payının artması biçiminde olduğu söylenebilir. Bu durumun ekonominin uzun dönemli gelişme perspektifi açısından olumlu bir gelişme olmadığı söylenebilir.

3- Ödemeler Bilançosu Dengeleri Açısından Yapısal Değişme Eğilimleri

Ödemeler Bilançosunun genel dengesi 1980 öncesinde 1973 ve 1978 yılları dışında genel olarak açık vermiştir. 1980 sonrasında ise ödemeler bilançosunun açık vermediği grafik 10 dan görülmektedir. Dış ticaret dengesi ve cari işlemler dengesi açısından böyle bir değişimin söz konusu olduğunu söylemek güçtür. Dış tica-

ret ve cari işlemler açıkları sürmektedir. Dış ticaret ve cari işlemler açığının 1979 yılı düzeylerine yardı-
ğı 1985 yılında, 1979 yılının tersine, genel denge faz-
la vermiştir. Bu durumun sermaye hareketlerindeki ge-
lişmelerden kaynaklandığı grafik 10 dan görülmektedir.

Bu durumda dış ödemeler bilançosu açısından en önemli değişimin, sermaye hareketleri konusunda ortaya çıktığı söylenebilir. Buna bağlı olarak genel denge sağlanmaktadır. Dış ticaret dengesi ve cari işlemler dengesi ise açık verme eğilimini sürdürmektedir.

4. Dış ve İç Borçlar Açısından Yapısal Değişme Eğilimleri

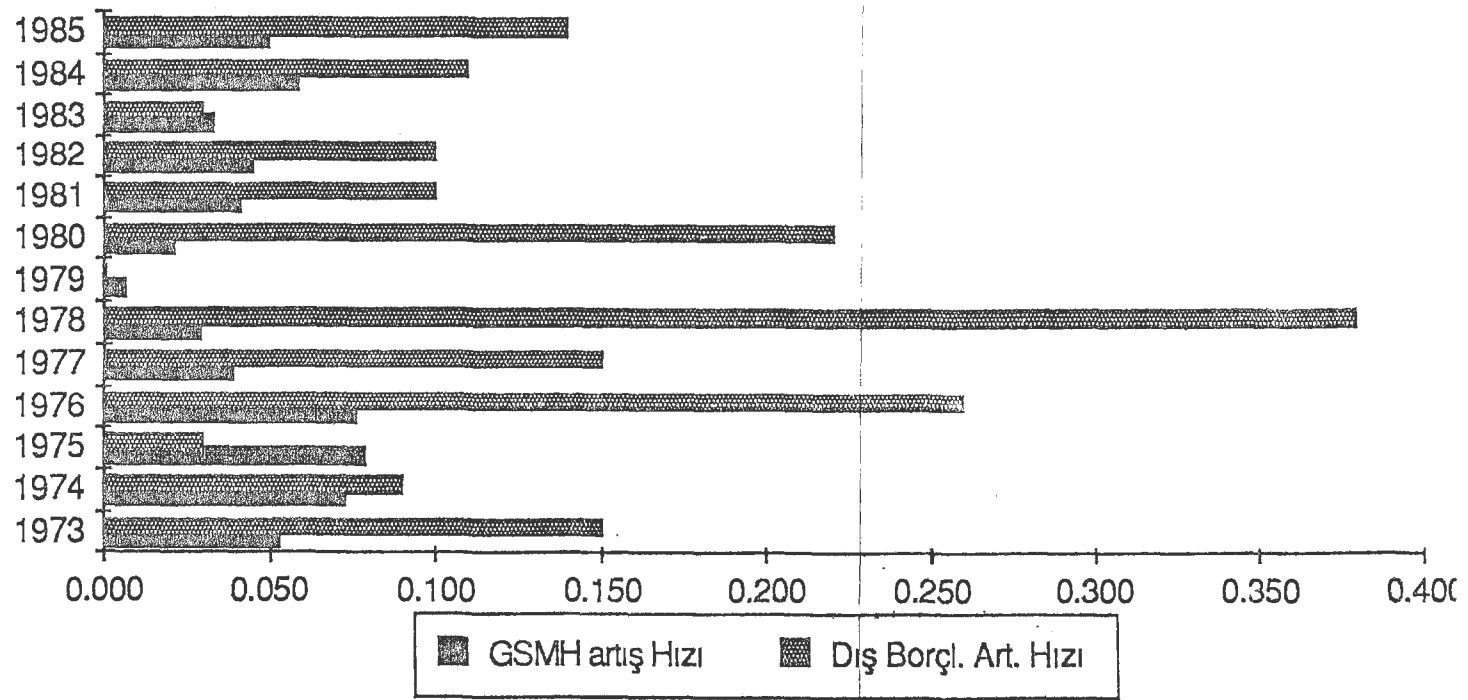
Dış borçlarımız 1975 yılından sonra hızla artmaya başlamış, 1980 sonrasında da artma eğilimini sürdürmüştür.

sinin gösterildiği grafik 33 den de izlenebileceği gibi, genel olarak dış borçlar artış hızı, GSMH artış hızından yüksektir. 1980 öncesi dönemde 1975 ve 1979 yılları bunun istisnasını teşkil etmektedir. Dış borçlar artış hızı 1980 sonrası dönemde de GSMH artış hızından yüksek olmuştur. Dış borçlar artış hızının, GSMH artış hızından düşük olduğu tek yıl 1983 yılıdır. Daha önce değinildiği gibi 1983 yılı ücretlerde bir artış eğiliminin gözleendiği, ihracat artış hızının düştüğü ve enflasyon oranının yükseldiği bir yıl olmuştur. İhracat azalırken, ithalatın artması ve önceki yıllara göre dış borç-

lar artış hızının düşmesi bu yılın 1980 sonrası dönemdeki genel eğilimler açısından da oldukça farklı özellikler taşıdığını göstermektedir.

G r a f i k 33

GSMH - DIŞ BORÇLAR ARTIŞ HIZI

Dış borçlar konusunda 1980 sonrası en önemli değişiklik ise toplam dış borçlara oranla faiz ödemeleri payının önemli ölçüde yükselmesidir.

İç borçlar konusuna gelince; iç borçların artış hızı ve bileşimi açısından önemli değişimler olduğu söylenebilir.

1980 sonrasında iç borçlar büyük bir hızla artmıştır. İç borçların bileşimi de tamamen değişmiş, 1980 yılında iç borçların tamamı bütçe dışı kamu kesimi tahvilinden oluşurken bu yıldan sonra devlet bütçesinden ödenecek borçlar hızla artmış 1985 yılında iç borçların çok büyük kısmını bunlar oluşturmuştur.

5. Enflasyon Oranı Açısından Yapısal Değişme Eğilimleri

Enflasyon oranının çok yüksek olduğu 1980 yılı dikkate alınmazsa, 1973-79 arası yıllarda enflasyon oranı, yıllık ortalaması %30.9 , 1981-84 yılları arasında ise %36.1 olmuştur. Bu durum enflasyonla mücadele için uygulanması öngörülen para kredi politikalarının Az gelişmiş ülkelerde uygulanma koşullarının oluşmamasıyla ilişkilendirilebilir (15). Bunun dışında hızla artan dış borçların düzenli ödenmesi, ihracat sektörüne yönelik sübvansiyonlar, süreklilik arzeden bütçe açıkları

(15) Yapısal değişme konusunun incelendiği bölümde, para politikasının etkinliğini sınırlayan Az gelişmiş ülke koşullarına değinilmiştir.

sıkı para politikasının uygulanmasını sınırlamıştır(16).

6. Ortalama Ücretlerin Gelişimi Açısından Yapısal Değişme Eğilimleri

Ortalama ücretlerin gelişimi incelendiğinde 1973-79 arası dönemde ortalama gerçek ücretlerin yıllık % oranında arttığı, 1980 -85 döneminde ise yılda ortalama % oranında azaldığı görülmektedir. Bu durum ortalama ücretlerin gelişimi konusunda, 1980 sonrasında önemli bir değişme olduğunu göstermektedir.

İstikrar programı çerçevesinde ücretlerin düşük tutulmasının başlıca nedenleri; ; kâr oranlarını arttırmak, yerli üretimin maliyetini düşürerek ihracatı yapılan malların rekabet gücünü arttırmak ve talebi kısıtlamak böylece de ihraç edilebilir mal fazlası sağlamak olarak sayılabilir(16).

1980 sonrasında ücretlerdeki düşmeye rağmen, yatırımlarda bir artış olduğu söylenemez. Ücretleri düşürerek üretim maliyetlerini azaltmanın ise bir sınırı vardır. Bu sınır, üretim maliyetleri içinde ücretin payı tarafından belirlenir. Sektörlere göre değişmekle birlikte, işgücünün üretim maliyetleri içindeki payı %15-20 civarındadır(17).

(16) BAŞKAYA, s.266.

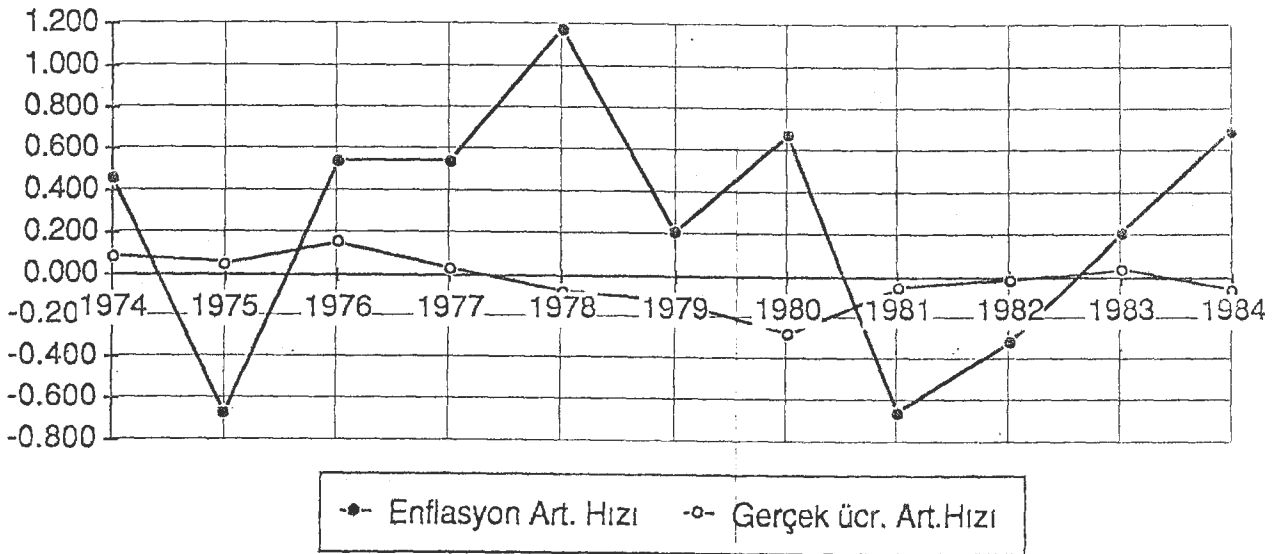
(17) Yakup KEPENEK, Türkiye Ekonomisi Savaş Yayınları Ankara, 1984 s.464

Ayrıca ücretlerin asgari geçimlilik düzeyin altına düşürülmesi de mümkün değildir.

Üretim maliyetlerini düşürmek için ücretlerin azaltılması temelde enflasyon oranındaki artışların ücret düzeyindeki yükselmelerle açıklanmasına dayanmaktadır. Enflasyon ücret artışı ilişkisinin incelendiği grafik 34 den izlenebileceği gibi 1976-80 arasında gerçek ücretlerdeki değişme sürekli azalma yönünde, olursun enflasyon oranının artış hızı değişmeler gösterebilmektedir.

G r a f i k 34

ENFLASYON-ÜCRET İLİŞKİSİ

Bu durum ücret artış hızı ile enflasyon artış hızı arasında kuvvetli bir ilişki olmayışının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

İç talebi kısıtlama ve böylece ihracat artışı sağlama konusunda ise, ücret düşüşlerinin etkili olduğu söylenebilir. İhracat artış hızı ile gerçek ücret artış hızı ilişkisinin incelendiği grafikten çıkarılan sonuçlar bu görüşü destekler niteliktedir.

B. SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİM ÖGELERİ

1. Sanayi Sektörü Üretimi Açısından Değişmeler

İmalat sanayi üretimi 1977 yılından sonra bir düşme göstermiş, 1980 yılında üretim 1977 yılı düzeyine gelebilmiştir. 1981 ve 82 yıllarında artış gösteren imalat sanayi üretimi 1983 yılında bir önceki yıla göre düşmüştür.

Kabaca imalat sanayi üretiminin 1972-77 yılları arasında sürdürdüğü büyüme hızını sürdürmesi halinde 1984 yılında ulaştığı üretim düzeyinin oldukça üzerinde bir üretim düzeyine ulaşabileceği söylenebilir.

İmalat sanayi üretiminin ana sektörlerle göre bileşimi konusunda en önemli değişme yatırım malları sanayi üretim payında görülen düşme olmaktadır. 1974-78 yılları arasında artış gösteren yatırım malları sanayi üretim payının 1979 yılından sonra önemli ölçüde düştüğü gözlenmektedir. Ara malları sanayinin üretim payı artmaya devam etmiştir. Tüketim malları sanayinin üretim payında ise, 1980 yılına kadar görülen azalma eğilimi yerini küçük oranlı artışlara bırakmıştır.

Tüketim malları sanayi üretimi'nin 1977 yılından sonra gösterdiği azalma eğiliminin 1980 sonrasında artışa dönüştüğü söylenebilir. Tüketim malları sanayi üretiminin bileşimi açısından önemli sayılabilecek bir değişme ise, 1979 yılından sonra gıda sanayi üretim payının artışıdır.

Ara malları sanayi üretimi genel olarak artma eğilimindedir. 1979 yılından sonra bu kesimdeki en önemli değişme ara malları sanayi üretimi içinde petrol rafinerileri üretiminin önemli ölçüde artması ve demir çelik metal ana sanayi üretiminin azalması olmuştur.

Yatırım malları sanayi üretiminde ise 1979 yılındaki duraklama ve 1980 yılındaki düşme eğilimi, bu yıldan sonra artma yönünde değişmiştir. Ancak 1980 sonrası dönemde 1980 öncesi dönemin, 1972-77 yılları arasındaki büyüme hızlarına ulaşılamadığı söylenebilir. Bu durum yatırım malları sanayi üretim payında düşmeye neden olmuştur. Yatırım malları sanayi üretiminin bileşimi açısından ise 1980 sonrasında, 1980 öncesine göre önemli bir değişme gözlenmemektedir.

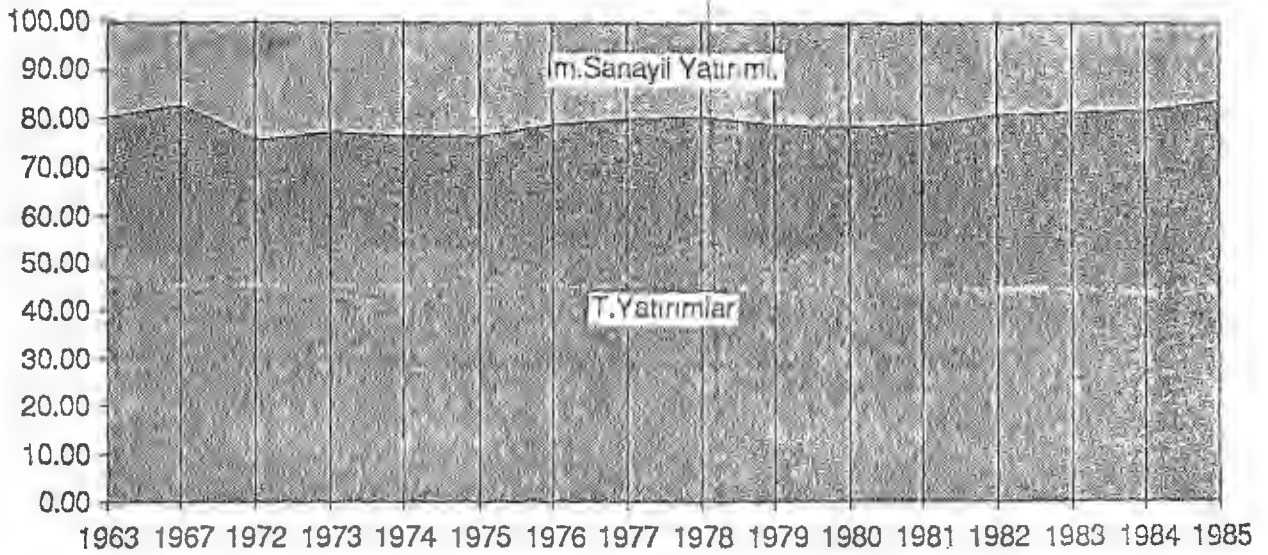
2- Sanayi Sektörü Yatırımları Açısından Değişmeler

Toplam yatırımlar 1974-77 yılları arasında hızla artmış ve 1978 yılında da önemli bir düşme göstermiştir. 1980 sonrasında ise toplam yatırımlar 1983 yılı dışında küçük artışlar göstermiştir. Toplam yatırımların 1972-79 arası dönemde yıllık ortalama artış hızı, 1980-85 arası dönemdeki yıllık ortalama artış hızından düşük olmuştur. Aynı dönemlerde imalat sanayi yatırımlarının yıllık ortalama artış hızı 0.03 ve 0.006 oranında gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi yatırımlar açısından en önemli değişme imalat sanayi yatırımlarının artış hızındaki düşmelerdir.

1980 sonrasında artış hızı düşen toplam yatırımlarda, aynı zamanda imalat sanayi yatırımları payının da düşme gösterdiği grafik 35 den de görülmektedir.

G r a f i k 35

TOPLAM YATIRIMLARDA İMALAT SANAYİ YATIRIMLARININ PAYI

Ekonomide yapısal bir değişimi gerçekleştirmenin, yatırımlardan başlayan bir süreç olduğu, toplam yatırımlarda hızlı bir artışın yanısıra yatırımların bileşiminde de bir değişimi gerektirdiği söylenebilir. Bu bakışla yatırımlardaki gelişmelerin incelenmesi ekonomideki yapısal değişimin bir göstergesi olabilir.

1980 sonrasında, toplam yatırımların artış hızlarındaki düşmeler, büyüme hızında düşme yönünde bir değişimle ilişkilendirilebilir.

1980 sonrasında, toplam yatırımlar içinde sanayi yatırımları payı da azalmaktadır. Bu durumun ekonomide sanayi sektörünün ağırlığının azaltılması yönünde bir değişim eğilimi yansıttığı söylenebilir. Bu arada sanayi sektörü üretiminin bileşiminde yatırım malları kesiminin payı da azalmaktadır. Böylece payı azalan sanayi yatırımları içinde, ayrıca yatırım malları sektörünün payı da azalmış olmaktadır.

Sonuç olarak 1980 sonrasında toplam yatırımların artış hızının düşük olması ve yatırımlar içinde sanayi kesimi payının özellikle de yatırım malları sanayinin payının azalması sözkonusudur. Yatırımlarla ilgili bu gelişmelerin ekonominin geleceği açısından olumlu olduğunu söylemek güçtür.

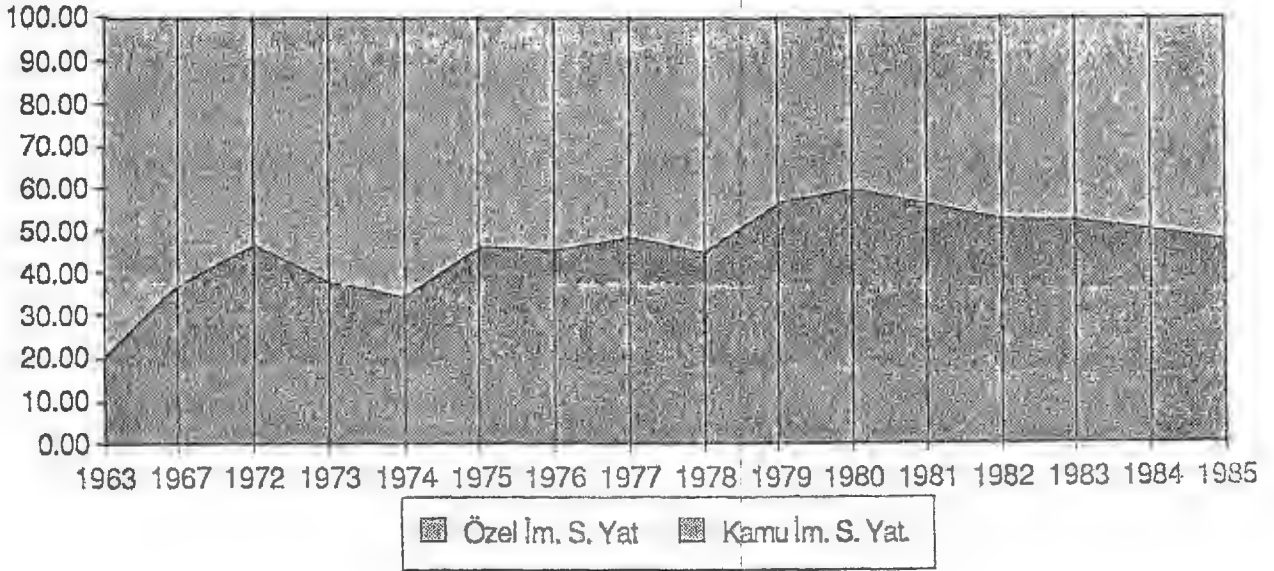
Yatırımların kamu ve özel kesim ayrımına göre gelişimi incelendiğinde ise 1979 yılında özel kesim yatırımları düşerken artış gösteren kamu yatırımları 1980 yılında da artmıştır. 1980 sonrası dönemde kamu kesimi yatırımları 1983 yılı dışında azalma eğilimindedir. 1985 yılında ise önemli ölçüde azalmıştır.

Özel kesim yatırımları ise 1979 yılındaki düşmeden sonra küçük oranlı artış ve azalışlar göstermişlerdir. Yatırımların kamu ve özel kesime dağılımı açı-

sından gösterdiği gelişme grafik(36)'da gösterilmiştir.

G r a f i k 36

İMALAT SANAYİ YATIRIMLARINDA KAMU VE ÖZEL KESİM PAYININ GELİŞİMİ

Bu açıdan 1980 sonrasındaki değişimin, imalat sanayi yatırımları içinde kamu kesimi payının azalması, özel kesim payının artması biçiminde olduğu görülmektedir.

3. İstihdam Açısından Değişmeler

Toplam istihdamda 1977-80 yılları arasında bir duraklama gözlenirken 1981 yılından sonra küçük oranlı artışlar olduğu söylenebilir.

İmalat sanayi istihdamı ise 1973-82 yılları arasında uzun yıllar yaklaşık aynı düzeyde kalmıştır. İmalat sanayi istihdamında 1984 yılında bir artış olmuştur. 1986 yıllarında ise imalat sanayi istihdamı aynı düzeyde kalmıştır.

Benzer şekilde imalat sanayi istihdamınının toplam istihdam içindeki payı da 1984 yılında artış göstermiştir. Daha sonraki yıllar aynı oranda kalmıştır.

1980 sonrası imalat sanayi istihdamı ve toplam istihdamdaki gelişmeler, açısından önemli bir değişme eğilimi görüldüğü söylenemez. İşsizliğe çözüm bulma amacıyla işgücü yoğun sektörlerin geliştirilmesi 1980 sonrası uygulamaların temel hedeflerinden biridir. Ancak buna rağmen istihdamda önemli sayılabilecek artışlar olmayışı, yatırımlardaki düşük oranlı artışlar ve azalışlara bağlanabilir.

S O N U Ç

Ekonomimize ve sanayi sektörüne ilişkin veriler genel olarak, 1977 yılından sonra, ekonominin gelişimi açısından olumsuz koşulların ortaya çıktığına göstermektedir. 1979 yılına gelindiğinde ekonomimiz, önemli dış ödemeler güçlükleriyle karşılaşmıştır. Bu durum ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesindeki uygulamalarla ve dış dünya koşullarıyla ilişkili görünmektedir.

Sanayileşme stratejisinde bir değişikliği öngören 1980 sonrası uygulamalar, dış ödemeler konusundaki güçlüklerin ortadan kaldırılması konusunda etkili olmuştur. Bu durum ekonomimizde 1980 ve özellikle 1981 yılında 1979 yılına göre olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak 1979 yılı da kapsanmak üzere, 1972-79 arası dönem ile, 1980-85 arası dönem karşılaştırıldığında, 1980 sonrası için aynı olumlu gelişmelerin sözkonusu olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

GSMH'nin gelişimi konusunda iki dönem arasındaki en önemli fark, 1972-79 yılları arasında daha yüksek büyüme hızlarının sürdürülebilmiş olmasıdır.

İhracat konusunda, 1980-85 arası dönemde, önceki döneme oranla önemli ölçüde başarı sağlanmıştır. İthalat konusunda ise en önemli değişme, toplam ithalat içinde yatırım malları ithalatının payındaki azalma, hammadde ve tüketim malları ithalatı payındaki artma olmuştur.

Dış ticaret ve cari işlemler açığı küçülmekle birlikte sürmekte, genel denge ise dış kaynak girişiyle sağlanmaktadır. Bu arada dış borçlar artmaya devam etmektedir. Ayrıca toplam dış borçlara oranla faiz ödemeleri payı da önemli ölçüde yükselmiştir.

Enflasyon oranında ise, 1981-82 yılları arasında görülen azalma eğilimi tersine dönmüştür. 1980 sonrasında ortalama gerçek ücretlerde önemli bir azalma gözlenmektedir.

Sanayi sektörü üretimi konusundaki değişme yatırım malları üretim payının azalması olurken, yatırımlar açısından değişme ise, toplam yatırımların artış hızındaki düşmeler ve toplam yatırımlarda imalat sanayi yatırımları payındaki azalmalar olmuştur.

Bu koşullarda, tıkanma noktasına gelmeden önceki dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisi, 1980 sonrası uygulamalara göre daha olumlu gelişmeler sağlamış görünmektedir. Bu durumun, ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesindeki alternatif uygulamaların önemi arttırdığı söylenebilir. İlgili bölümde de belirtildiği gibi bu uygulamaların başlıcaları; ikamenin bilinçli bir sanayileşme stratejisi çerçevesinde yürütülmesi, dış ekonomik dengelerin dikkate alınması ve ithal ikamesi yoluyla oluşturulan sınaı yapının sorunlarının çözümüne çalışılması olarak sıralanabilir.

Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R

- AGARWALA P.N. : The New International Economic Order, Pergaman Policy Studies, 1983.
- ALPAR Cem : Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, A.İ.T.İ.A. Ya. No:74.
- ALTINTAŞ Mustafa : İçe Yönelik Sanayilesme Politikası, A.İ.T.İ.A. Ankara, 1978.
- ARRIOALA S. : " Access to Supplies and the Strategy of the Industrialized Countries", International Trade Industrialiation and the NIEO, Pergaman Press, 1981.
- AVCIOĞLU Doğan : Türkiye'nin Düzeni, Ankara, 1969

BALASSA B. (Çev.

KOZLUCA Oktay)

: Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayi-
yiin Korunması, İ.K.V. Yayını
Teorik Çalışmalar No: 1977-3,
İstanbul, 1977.

BALASSA B

: The Structure of Protection in
Developing Countries, U.S.A.,
1971

BAŞKAYA F

: Devletçilikten 24 Ocak Kararları-
na, Birlik Yayınları Ankara,
1986.

BERKSOY Taner

: Az gelişmiş Ülkelerde İhracata
Yönelik Sanayileşme, Belge Ya-
yınları, Ankara, 1982.

BLACK S.W.

: "Exchange Policies For Less De-
veloped Countries in A Work of
Floating Rates" Seminar Paper
No: 53

B.M. UZMANLAR

KURULU RAPORU

(Çev. SERİN Necdet)

: Sınai Kalkınma Programlarının
Formüle Edilmesi, A.Ü.S.B.F.
Ya.No: 1 4-156. Ankara, 1964.

- BORATAV Korkut : Kalkınma İktisadı Ders Notları,
Basılmamış Ders Notları, A.Ü.
S.B.F. 1979.
- BORATAV Korkut : "Temel Maddeler ve Yeni Ulus-
lararası Ekonomik Düzen", ODTÜ
Gelişme Dergisi, 1976 Özel Sa-
yısı.
- BULUTAY Tuncay : "Mukayeseli Masraflar Teorisi
Üzerine" S.B.F. Dergisi, (Eylül
1966).
- CALGAGNO A.E.
MARTINER G. : "International Trade and the
NIEO" International Trade In-
dustrialization and the New
International Economy Order,
Pergamon Press, 1981.
- CHACHOLIADES M : International Trade Theory and
Policy, International Student
Edition, 1978.
- CHEENERY H.B : Alternative Strategies For Deve-
lopment, IBRD Working Paper,
1973.
- CHEENERY H.B : "Comparative Advantage and
Development Policy" American
Economic Review, (March 1961).

CHEENERY H.B.

(Çev.ÇINAR Cemil)

: Endüstrilerarası İktisat, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, 1965.

CHEENERY H.B.

(Çev. GÖRÜN Fikret)

:"Mukayeseli Üstünlük ve Kalkınma Politikası" İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, 1966.

CLAUSEN A.W.

: The World Bank and International Commercial Banks. Partners For Development, World Bank, Washington 1982.

CORDEW W M.

: The Theory of Protection, Oxford 1970.

CROCKET A.D.

: "Stabilization Policies in Developing Countries: Some Policy Considerations", IMF Staff Papers, Vol 28, No: 1, (March 1981)

DİE

: Yıllık İstatistikler, Çeşitli Sayılar.

DONGERS J.B.

: "Import Substitution, Exportdiversifizierung und Aussenwirtschaftspolitik", In Aussenwirtschafts Und Entwicklungspolitik, Berlin, Herdelberg, New York, 1981.

- DPT : Ekonomik İstikrar Tedbirleri,
Uygulama Neticeleri, Ya.No:
DPT 1736, Kasım 1980.
- DPT : Birinci Beş Yıllık Kalkınma
Planı, DPT Yay. No:
- DPT : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plâ-
nı, DPT
- DPT : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma
Plâni, DPT
- DPT : Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma
Plâni, DPT
- DPT : Beşinci Beş Yıllık Kalkınma
Planı, DPT,
- DPT : Tesvik ve Uygulama Başkanlığı
1983 yılı Faaliyet Raporu, DPT
Ya.No: 1939, Şubat 1984.
- DPT : Yıllık Programlar, Çeşitli Yıl-
lar.
- ERDOĞAN Engin : Serbest Bölgeler ve Türkiye'de
Bir Model Denemesi, An.Ü.Ya.
No: 110, Eskişehir, 1985.

FROBEL F.

HEINRICHS J.

KREYE O.

: Uluslararası Yeni İsbölümü ve Serbest Bölgeler, Belge Ya.No: 15 İstanbul, 1982.

GERKEN E.

VOIGT H.

: "Abwerten Oder Exporte Fördern Quantitative Analyse der Instrumente des Leistungbilanzausgleichs am Beispiel der Türkei und Chiles", in DIE Weltwirtschafts. 1982, Heft/1.

HIRSCHMAN A.O.

: "The Political Economy of Import Substituting Industrialization in Latin America" The Quarterly Journal of Economics, Vol.82 No:1 (Mart 1966)

HIRSCHMAN A.O.

: The Strategy of Economic Development, New Haven: Yale University Press, New York, 1961.

İBRAHİMOĞLU Ertuğrul

: "Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları", Türkiye' de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, A.Ü., Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya.No: 382.

- İLKİN Akın : Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi,
İ.Ü., İktisat Fakültesi Ya.No.
343, İstanbul 1984.
- İLKİN Selim
TÜZÜN Gürel : "Yeni Uluslararası Ekonomik Dü-
zen Tartışmalarının Gelişmesi",
ODTÜ Gelişme Dergisi, 1976
Özel Sayısı
- KARLUK S. Rıdvan : Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sa-
nayileşme Sorunu, E.İ.T.İ.A.
Ya.No: 162/104, Eskişehir,
1976.
- KARLUK S. Rıdvan : Türkiye'de İhracata Yönelik
Bis Ticaret Politikası ve İh-
racatın Yapısal Analizi, E.İ.
T.İ.A. Ya.No.237/158, Eski-
şehir, 1981.
- KAZGAN Gülten : Ekonomide Dışa Açık Büyüme,
İstanbul 1985.
- KEPENEK Yakup : Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayın-
ları, Ankara 1984.
- KEYDER Çağlar : "The Political Economy of
Turkish Democracy, New Life
Review, No: 115.

- KEYDER Çağlar : "Yeni Ekonomik Düzen ve İdeolojisi"
ODTÜ Gelisme Dergisi, 1976 Özel
sayısı.
- KHAN S
KNIGHT D : "Some Theoretical and Emprical
Issues Relating to Economic Stabi-
lization in Developing Countries"
World Development, Vol.10.No:9.
1982.
- KINDLEBERGER C.P. : Foreign Trade and the National Eco-
nomy, Greenwood Press, Publishers:
U.S.A. 1975.
- KINDLEBERGER C.P.
(Çev.SERİN Necdet) : Uluslararası İktisat, Ankara, 1970,
Cilt: 1.
- KİP Melike : İthalat İkamesi, Devlet Yatırım
Bankası, Ankara, 1975.
- KORUM Uğur : Türk İmalat Sanayii ve İthal İkame-
si, Bir Değerlendirme, A.Ü.S.B.F. Ya.No
Ya.No: 408, Ankara 1977.
- KRUGER A. : Foreign Trade Regimes And Economic
Development Turkey, New York, 1974.

- KURDOĞLU Çelik : Dış Ticaret ve Teknik Seçimi,
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Ya.No: 381, Ankara; 1975.
- LEWIS W.A.
(Çev.SERİN Necdet) : Uluslararası Ekonomik Düzen'in
Eyrimi, Türk Ekonomi Kurumu,
Ankara, 1983.
- LUTHER H.U.
(Çev.ÖZBEK Erol) : Güney Kore Bir Model Olabilir-
mi?, Bilge Yay.No: 26, İstan-
bul, 1984.
- MANISALI Erol : Gelişme Ekonomisi, İ.Ü. İktisat
Fakültesi, Ya.No.354, İstanbul,
1975.
- MENZEL U. : "Die Ostasiatischen Schwellen-
lander. Tüsfälle für die Ent-
wicklungstheoretische Diskussion",
in Prokla. Zeitschrift Für Poli-
tische Ökonomie Und Sozialistisc-
he Politik, 1985 Heft.
- MORRISSON T.K. : "Structural Determinants Of Go-
vernment Budgetdeficits in Deve-
loping Countries" World Develop-
ment, Vol.10, No:29, 1982.

- MUMCU Necati : Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelisme, İ.Ü. İktisat Fakültesi Ya.No. 1477, İstanbul. 1969.
- MYRDAL G. : Internationale Wirtschaft, Duncker.Humblot/Berlin, 1958.
- NURKSE R.
(Çev.TOSKAY Tunca) : "Az gelişmiş Ekonomilerde Büyüme", İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, İ.Ü. Ya.No: 1193, İstanbul, 1966.
- NURKSE R. : Equilibrium And Growth in The World Economy, 1961.
- OTEZIA E.-FONTANALS J.
PORTA F. - SCHKOLNIK :: "The World Economy And Prospects For a NIEO", The Structure of the World Economy And Prospects For a New International Economic Order, Pergamon Policy Studies, 1982
- ÖNEY Erden : İktisadi Planlama, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya.No: 406, Ankara, 1977.

PAMUK Şevket

BORATAV Korkut

KEYDER Çağlar

: Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, İstanbul, 1984.

PREBISCH R.

(Çev. ÖNEY Erden)

: Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya.No: 341, Ankara, 1973.

PREBISCH R.

(Çev. KURUÇ Bilsay)

: "Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Bellibağlı Sorunları", S.B.F. Dergisi, (Mart 1963).

SCITOVSKY T.

(Çev. KARACAN Nuri)

: "İki Distan İstifade Kavramı", İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazılar, İ.Ü. Ya.No:1193, İstanbul, 1966.

SCHYDLOWSKI D.

: "Comments on Cline", Economic Stabilization in Developing Countries, Washington, 1981.

SEE UNCTAD

: Marketing And Distribution Of Tobacco Döküment. TD/BC- 1/205 (Geneva, September 1978) p.xii

SERİN Necdet

: Kalkınma ve Dış Ticaret,
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakül-
tesi, Ya.No: 310, Ankara,
1972.

STECHER B.

:"İthal İkamesi ve İhracata Daya-
lı Sanayileşme Deneyimlerinin
Eleştirisel Bir Değerlendir-
mesi", Sanayi Ürünleri Dış Satı-
mının Geliştirilmesi Semineri,
Ankara, 1978.

TUNCER Baran

: "Türkiye'nin Sanayileşmesi ve Sa-
nayi Politikaları", Türk Ekono-
misinin Dış Açılma Sorunları,
Ekonomik ve Sosyal Etüdler Kon-
ferans Heyeti, İstanbul, 1979.

TUNCA Zafer

: Türkiye İmalat Sanayiinde İthal
İkamesi ve Gelişmenin Kaynakla-
rı, İ.T.Ü. Kütüphanesi, S.1194,
İstanbul, 1981.

UNCTAD

: "Processing Free Zones in Deve-
loping Countries" Implications
For Trade And Industrialization
Policies , 2/211, (18 January
1983).

UNIDO

: "Export Processing Zones In Developing Countries", UNIDO/ISIC 1976, (18 August 1980).

WOHLMUTH K.

: "Konditionierte Externe Entwicklungsfinanzierung und Interne Strukturanpassung In Den Entwicklungslandern", In Entwicklungsfinanzierung und strukturanpassung, Bremen, 1983.

WORLD BANK

: Annual Reports, 1980, 1981, 1982.

YALMAN Galip

: "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları; Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneyimleri Üzerine Gözlemler", Türkiye'de ve Dünyada Yasanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara; 1984.

: IMF Jahresbericht, 1982.

: IMF Survey, November, 1982, Supplement.

: IMF Survey, April 5, 1982.

E K T A B L O 1

SEKTÖRLERE GÖRE GSMH'NİN
(1968 Üretici fiyatlarıyla - ml)

İnd

	1962	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
TARIM	25143.4	30257.7	37072.5	33442.9	36887.5	40888.9	44025.1	43505.6	46137.5	46766.4	46828.8	49722.3	49690.5	51425.7	52839.4
SANAYİ	13016.8	22196.0	33661.5	37710.8	40628.4	44267.6	48386.9	51766.4	51050.2	49548.7	54044.3	57471.7	61128.0	66491.6	70847.8
HİZMETLER	35772.2	49356.6	73328.9	79274.8	85721.4	92604.2	100371.6	105995.1	110552.6	107640.4	111967.6	116273.9	120923.6	127121.0	133857.1
GSYİH (Alıcı Fiy.)	73932.4	101810.3	144062.9	150428.5	163237.3	177760.7	192783.6	201267.1	207740.3	203955.5	212840.7	223467.9	231742.1	245038.3	257544.3
GSMH (Alıcı Fiy.)	73656.0	102112.3	148476.5	156457.6	168012.9	181383.3	195327.5	203048.5	210596.8	206120.9	214671.7	224430.6	231863.4	245646.2	258086.0
Kişi Başına GSMH	2546.0	3120.0	4014.0	4110.0	4304.0	4526.0	4784.0	4869.0	4786.0	4638.0	4714.0	4807.0	4844.0	5006.0	5130.0

Kaynak: DİE Yıllıklar

E K T A B L O 2

ÇEŞİTLİ EKONOMİK GÖSTERGELERİN İZLENİM HIZLARI

	GSMH artış Hızı	İthalat Artış Hızı	İhracat Artış Hızı	Toplam Yat. Art. Hızı	Dış Borçl. Art. Hızı
1967*	0.061	0.020	-0.020	0.080	
1972*	0.075	-0.150	0.580	0.090	
1973	0.053	0.350	0.480	0.150	0.150
1974	0.073	0.820	0.160	0.100	0.090
1975	0.079	0.240	-0.080	0.200	0.030
1976	0.076	0.070	0.390	0.160	0.260
1977	0.039	0.140	-0.100	0.080	0.150
1978	0.029	0.210	0.300	-0.190	0.380
1979	0.007	0.100	-0.010	-0.020	0.001
1980	0.021	0.570	0.280	0.060	0.220
1981	0.041	0.130	0.610	0.050	0.100
1982	0.045	-0.007	0.220	-0.007	0.100
1983	0.033	0.040	-0.003	0.170	0.030
1984	0.059	0.160	0.240	0.010	0.110
1985	0.050	0.050	0.110	0.080	0.140

* 1962-1967 Arası Yıllık Ortalama Artış
**1967-1972 Arası Yıllık Ortalama Artış
Kaynak: İlgili Tablolardan Hesaplanmıştır.

T A B L O 3

İHRACATIN DE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(1000 ABD Doları)

TÖRLER	1962	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
İdeleri ve Canlı Hayvanlar	142954	190977	335728	447985	480180	4288	564033	679134	975719	970567	1235647	1673127	1849520	1827983	1919401
İn	96363	118546	131623	133754	206104	1848	253219	177334	227235	180120	237285	399263	351400	241057	221488
İ Haric Yenilmeyen Maddeler	108060	178083	262943	398338	371843	3951	641769	411976	564163	435875	589919	675097	649400	578017	616178
İniş Kösele, Deri ve Kürk	6025	5504	2617	3120	2735	38	4830	3933	1014	58	147	187	83	109	1348
İnüm ve Meyveler	1604	1299	3609	6990	4166	49	5577	8013	5166	2889	6514	12724	14529	8877	8629
İçük	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	48	1702	5715	2385	2091
İreoste ve Mantar	950	1780	7629	9917	11783	34	1496	1192	1036	1323	2310	7878	31964	27473	27973
İnuru ve Kâğıt Artıkları	*	*	*	10	2754	24	770	*	*	16	*	1236	255	1325	715
Elyafı ve Artıkları	76192	141871	199024	319335	248928	2469	471900	233146	393656	265695	353345	414144	379650	300189	293988
İreler ve İşlenmemiş Madanler	4463	8192	16993	20497	41222	446	47886	73058	95127	102539	153802	161530	148450	156665	199093
İevheri ve Maden Artıkları	11814	10463	16404	18934	37521	608	61711	52662	25436	27900	34242	31647	25201	32037	42587
İyvani veya Nebati Menseli Hammaddeler	7010	8973	16664	19535	22734	279	47599	39972	42728	35455	39511	44049	43553	48957	39754
İkütür, Yağlar ve İlgili Ürünler	6161	447	22349	48936	85908	360	16209	71	3564	2081	41539	107244	344830	232930	409124
İveya Nebati Menseli Katı ve Sıvı Yağlar	14445	7341	3172	50235	18573	181	3429	36327	9193	39604	6569	78552	40345	91810	45098
İrünler	1710	4284	10778	14002	29135	317	43769	33293	23541	23709	76471	100643	161724	151086	199640
İkel Maddelere Göre Sınıflanmış Mam. Mad.	11128	21272	67083	157310	220995	1936	303879	284898	369374	458194	490901	1071676	1569921	1592994	1933902
İe Köseleden Mamul Diğ. Eşya ve Kürkler	63	18	720	2227	283	7	55	201	7	510	142	53	671	186	1635
İmul Kauçuklar	0.5	14	711	1168	3470	23	95	142	98	1852	10725	22480	11262	30757	52393
İmantar Ürünleri (mobilya hariç)	57	139	200	703	1862	18	1315	203	419	1503	4255	19462	32823	14458	22765
İkavva veya Odun Hamurundan Mam. Mad.	*	6	11	1580	8091	1247	999	629	349	2588	1954	13238	19009	16917	34850
İplikleri, Dokumalar ve İlgili Ürünler	2016	2505	51879	97771	130135	109541	221036	209257	263076	321465	342505	569203	767149	841407	1003966
İnayan Madenlerden Yapılmış Diğ. Eşyalar	130	314	18955	21668	20727	41862	37318	36512	70051	81152	73441	299047	309077	185937	195198
İçelik	*	1578	6853	11938	15012	12514	15410	9476	15153	27891	27620	72860	311648	356649	531300
İiva Etmeyen Madenler	8805	16567	5501	16278	32529	11637	15756	18381	9943	13468	16631	21758	35943	64180	75517
İnden Mamul Eşyalar	55	130	2253	3977	8876	11927	11895	10097	10278	7765	13628	53548	84339	82503	66278
İve Ulaştırma Araçları	128	238	3704	8885	19129	19387	22529	21095	22100	43580	83494	208565	301418	298253	353120
İ (elektrik makineleri hariç)	3	121	1288	4684	10587	8804	8321	7578	6067	8677	15139	47429	122080	155948	121308
İ Makina ve Cihazlar	*	105	2147	3297	2585	2471	4879	4333	9958	9703	18599	44965	93754	75102	111091
İitaları	125	12	268	904	5959	8112	9329	9184	6075	25200	49756	116171	85584	67203	120721
İmamul Eşya	247	1144	27584	57620	100287	93230	111329	108830	93274	107109	147809	388572	477218	713678	1385621
İ, Kurşundan Mamul Cih. Isı ve Işık Cihazları	*	8	354	748	1196	466	512	333	883	1762	4075	2610	4338	5110	9648
İr	*	1	21	155	106	65	82	168	212	393	1725	12534	24722	19034	32567
İEşyası, El Çantaları ve Benzeri Eşyalar	*	1	25	112	85	122	117	92	52	286	188	1981	2060	2232	3780
İEşya	15	497	24168	52867	91246	82091	103975	102301	86105	99006	147809	388572	398499	647689	1267388
İlar	15	79	281	134	2285	3295	100	233	157	31	335	1227	2240	7615	7288
İontrol Araçları	76	70	319	465	460	813	319	314	204	122	246	1447	1889	532	292
İmul Eşyalar	141	487	2415	3139	4909	6378	6224	5389	5661	5509	10220	55117	43470	31466	64658
İnimamış Eşya ve Mamuller	*	*	3	18	28	86	49	68	*	266	488	195	197	25	30
TOPLAM	257543	224745	884969	1317083	1532182	1401075	1960214	1753026	2288163	2261195	2910122	4702934	5745973	5727833	7133602

T A B L O 4

İTHALATI ÜRÜNLERİNİN DE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(1000 ABD Doları)

KÜRÜMLER	1962	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
İnorganik Maddeler ve Canlı Hayvanlar	517051	44650	21095	53260	353025	244	57710	56275	28392	14573	150756	142328	125904	60214	346673
Bitkisel Ürünler	1298	2216	615	800	1188	1	1198	1704	36	202	246	174	388	2672	27317
Bitkisel Haric Yenilmeyen Maddeler	303426	467600	77210	96252	184369	200	208463	235692	160544	208771	299622	449211	382635	492124	564700
Yapılabilecek Kösele, Deri ve Kürk	22014	48825	2108	3453	6264	7	3639	5787	3858	1569	4948	5457	5920	13698	27533
Bitkisel ve Meyveler	2202	183	0.77	35	7	2	7175	21	6	38	625	3571	800	1781	5321
Bitkisel Ürünler	30207	123669	14069	16232	31051	25	21102	23646	34140	26752	40876	50918	49003	64770	70780
Mereste ve Mantar	22414	16907	343	3914	3251	7	8907	7835	2590	299	4487	856	661	572	6724
Yapılabilecek ve Kâğıt Artıkları	11678	18758	7526	9585	21204	13	18357	19065	9624	19275	16120	25675	28167	22672	48238
Yapılabilecek Elyafı ve Artıkları	198999	194237	26064	22938	58991	51	48947	58294	20629	39995	54388	74739	82328	141526	148439
Yapılabilecek İbrelere ve İşlenmemiş Madenler	9292	30739	10189	13232	34365	67	54477	52939	43012	39586	59750	131562	74368	75602	55180
Yapılabilecek Cevheri ve Maden Artıkları	929	21350	15078	25216	27064	21	43553	65654	44997	79915	116181	153217	136961	167174	195726
Yapılabilecek Gayri veya Nebati Menşeli Hammaddeler	5691	12932	1832	1647	2172	2	2306	2451	1688	1342	2247	3216	4427	4329	6759
Yapılabilecek Yakıtlar, Yağlar ve İlgili Ürünler	693712	487667	155708	222311	763650	809	1127032	1470888	1440293	1759878	3909848	3919342	3850221	3746000	3794108
Yapılabilecek veya Nebati Menşeli Katı ve Sıvı Yağlar	194821	43281	17355	2609	16220	115	85881	19803	33929	72744	117337	104408	102231	92431	231313
Yapılabilecek Diğer Ürünler	535388	1171900	271358	382774	504162	652	730425	898279	824378	953822	1218178	1317891	1020315	1279708	1552134
İnorganik Maddelere Göre Sınıflanmış Mam. Mad.	1086289	1141801	252321	371086	758981	916	791235	954257	554499	489808	689865	892564	878381	991527	1256960
Yapılabilecek ve Köseleden Mamul Diğ. Eşya ve Kürkler	1476	1144	155	170	1254		350	222	194	333	342	706	297	1458	5166
Yapılabilecek Kumaşlar	215165	52097	7233	9563	20180	30	53335	83059	30824	19476	17725	26337	20141	17753	28305
Yapılabilecek Mantar Ürünleri (mobilya hariç)	3099	2899	401	279	1042	1928	2056	2210	1402	1152	2677	2294	6081	2687	4061
Yapılabilecek Kumaş veya Odun Hamurundan Mam. Mad.	74864	168890	13565	12971	16913	28017	28773	28616	21133	36304	55678	64515	55172	29169	57191
Yapılabilecek İplikleri, Dokumalar ve İlgili Ürünler	122138	186907	28308	29886	45592	66311	56388	50609	49738	45660	79476	78095	103253	97871	116764
Yapılabilecek Diğer Madenlerden Yapılmış Diğer Eşyalar	86358	104138	22511	21054	21878	27446	26885	26891	20120	29521	36679	42759	37533	60703	66263
Yapılabilecek Çelik	340151	333470	95647	179813	478409	597040	462158	596998	328703	247607	340043	402869	456509	510783	673168
Yapılabilecek Aktif Etmeyen Madenler	88033	148997	35934	62326	127912	96237	84251	88891	39726	44678	76943	124324	101200	180863	211776
Yapılabilecek Madenden Mamul Eşyalar	155055	143259	48568	55024	45801	69187	75039	76761	62659	65077	80302	150666	98195	90240	94266
Yapılabilecek İnci ve Ulaştırma Araçları	2139444	2655172	675541	863505	1074030	1617007	1895444	1959318	1371633	1388427	1371250	1950880	2314113	2360437	2692758
Yapılabilecek İnci (elektrik makineleri hariç)	1014266	1679999	395474	521434	655115	1050418	1238017	1240868	867709	914978	869193	1255068	1407405	1473317	1626561
Yapılabilecek Makina ve Cihazlar	297213	455633	122729	150568	194380	301580	307829	326525	232981	265806	307257	372305	411795	450329	626290
Yapılabilecek Cihazlar	827965	519540	157338	191503	224535	265009	349598	391925	276943	207643	194800	323507	494913	436791	439907
Yapılabilecek Mamul Eşya	128334	202432	36737	43986	62091	80801	95734	97662	64868	52989	56799	84556	119112	154031	196781
Yapılabilecek İnci, Kurşundan Mamul Cih. Isı ve Işık Cihazları	9501	3349	426	672	890	405	718	782	350	595	1221	460	2270	2028	3042
Yapılabilecek Diğer Eşya	1114	1308	192	195	283	231	109	121	2649	174	137	119	351	411	2203
Yapılabilecek Eşyası, El Çantaları ve Benzeri Eşyalar	16	14	2025	3767	3998	5842	5115	4304	6433	9528	5940	0	10	1	311
Yapılabilecek Eşya	800	503	29	26	72	172	102	63	340	21	20	172	180	132	861
Yapılabilecek Diğer Eşya	60	98	13	22	15	23	9	23	23	25	52	54	69	81	1148
Yapılabilecek Kontrol Araçları	84275	142095	25420	29594	43378	52665	62346	66740	36802	31590	38983	68885	85801	104912	112032
Yapılabilecek Mamul Eşyalar	32568	55065	8632	9708	13455	21463	27335	25629	18271	11056	10446	16866	30431	46466	77184
Yapılabilecek İnci Mamul Eşya ve Mamuller	39	75	36	72	1999	978	5	49	692	4894	734	2997	258	31	32
L TOPLAM	5599802	6216794	1507977	2036656	3719715	4640397	4993127	5693927	4479264	4946108	7814635	8864351	8793558	9179175	10662776

Ödemeler Dengesinin Gelişimi (Milyon Dolar)

YILLAR	1972	1973	1974	1975	1976	1977
CARI İŞLEMLER DENGESİ	-8	434	-719	-1880	-2301	-3385
Dış Ticaret Dengesi	-673	-789	-2246	-3338	-3169	-4043
SERMAYE HAREKETLERİ DENGESİ	160	433	290	520	619	1518
GENEL DENGE	152	917	-429	-1360	-1682	-1867

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
18	-1239	-3210	-1919	-835	-1828	-1407	-1013
11	-2808	-4999	-3864	-2628	-2990	-2942	-2975
32	276	1872	1914	1003	1980	1341	1288
56	-363	-1338	-5	168	152	-66	275

Kaynak: DİE Yıllık Raporları

E K T A B L O

DEVLET BORÇLARININ GELİŞİMİ
(Milyon)

YILLAR	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977
İÇ BORÇ (TL)							
Devlet Bütçesinden Öd. Glan(1)	14597	23856.7	26732.9	28106.6	48013.3	70639.4	88258.6
Bütçe Dışı Kamu Kesimi Tahvil	3663.2	9236.6	11782.9	14888.1	18489.6	26352	45936.8
DİŞ BORÇ (dolar) (2)							
Dövizle Ödenecek Dış Borç (3)	1344.1	2300.4	2654.2	2901.1	3012.3	3822.1	4409.9
TL ile Ödenecek Dış Borç	3293.8	3740.2	3637.8	3427.5	3412.4	3417.3	3545.5
Dış Borç Ödemeleri (dolar)		235	72	126	118	119	214
Dış Borç Faiz Ödemeleri (dolar)		62	59	102	124	217	320

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
192655.1	245845	757000	1074500	1325900	1689300	3761100	
60358.2	284304.4	341400	359800	363200	111800	267200	
9251	11373.7	12525.9	13888	13441.3	14991.1	17158.9	
4875.9	9563.6	12300.3	14846.1	19076.9	24969.4	26114.6	
485	576	551	852	1093	1276		
546	668	1443	1465	1441	1536	1753	

Kaynak: DİE Yıllık Raporları

(1) Genel ve Katma Bütçe borçları

(2) İkras ve kredilerden kullanılmış olup da ödenmeyen miktarlar

(3) Refinansman kredileri kapsamıştır

E K T A B L O 7

ENFLASYON ORANININ GELİŞİMİ

YILLAR	Endeks(1)	Enflasyon Oranı
1973	240.1	20.5
1974	311.8	29.9
1975	343.2	10.1
1976	396.6	15.6
1977	492.1	24.1
1978	750.8	52.6
1979	1230.7	63.9
1980	2550.6	107.2
1981	3488.4	36.8
1982	4369.2	25.2
1983	57088	30.6
1984	8677.5	52.0

(1) 1963=100 Toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi.

Kaynak : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı.

E K T A B L O 8

İŞÇİ ÜCRETLERİNİN GELİŞİMİ

YILLAR	Ortalama Günlük Ücret TL(1)	Ankara Şehri Tük. Fiyatları Endeksi(2)	Gerçek Ücret
1973	54.41	241.2	22.55
1974	68.26	278.4	24.51
1975	85.55	331.4	25.81
1976	115.3	385.9	29.87
1977	146.53	472.8	30.99
1978	207.93	724.8	28.68
1979	294.31	1174.2	25.06
1980	426.96	2365.1	18.05
1981	543.84	3168.2	17.16
1982	691.03	4066.7	16.99
1983	944.37	5319.6	17.75
1984	1307.00	7834.6	16.68
1985	1715.00	11352.9	15.10

(1) S.S.K.

(2) Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı

E K T A B L O 9

İMALAT SANAYİİ ÜRETİM DEĞERLERİNİN GELİŞİMİ
(Cari Fiyatlarla 1000 TL)

SEKTÖRLER	1963	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Sanayii	5329367	10129711	21211917	26324259	34901388	45846562	52820684	70298760	95420817	154488313	334572689	582790523	775964260	918856367	1536280400
Sanayii	398137	1220652	3000607	2644196	3150468	4386411	5736543	7354843	11407883	20206238	38100527	61475312	77135473	103683455	142514000
Sanayii	1634831	4938322	8401819	9994398	12924984	14128496	15219352	27180389	29063165	49102406	74365437	124110584	248135050	313275246	454632800
Sanayii	4194468	6552064	18038057	21842152	29940468	37244580	46056782	54646535	86480023	146602768	260633804	418279927	593793664	780423974	1220477100
Sanayii	101166	175787	844697	1002347	1376373	1944262	2572061	2879777	4785561	13120988	15125190	35859513	56389870	126321998	214255200
Kabı Sanayii	.	.	.	324661	487622	576773	933106	1264041	1954056	3357014	7208630	14544787	17473438	19146267	26535700
mobilya ve Mevfrusat San.	40783	82790	352446	112309	281997	532986	484278	662956	1326629	1386713	3274419	8776827	9838804	11719869	18088300
Sanayi Malları Sanayii	11698752	23099326	51849543	62244322	83063300	104660070	123822806	164287301	230438134	368264440	733280696	1245637473	1778730559	2275427176	3612783500
ve Deri Sanayii	136683	164978	490969	635342	904646	1346413	1204186	1408851	2276352	3602926	7309631	15455799	22142934	25864829	43437500
ve Mantar Ürünleri San.	256355	398256	1423817	1780328	2165468	2577907	3381254	5625964	8508693	12327132	22855374	29743783	42689796	59284882	80608100
ve Kağıt Ürünleri San.	410720	742694	1420068	2784873	3967820	5204193	6062259	8543755	13005273	21240754	43167283	71749603	102917233	123001309	212159200
ve İlgili Sanayi	245385	424115	1374448	1821901	2069429	2485695	3028201	4031056	6274993	8989444	19551165	39056316	59333908	66823260	110705300
Kimya Sanayii	1095032	2213582	6779569	3924419	6942271	11609188	12322730	19650817	28162069	55363054	130732233	212735914	283590883	367535513	612840800
Kimyasal Ürünler San.	.	.	.	5211563	6600523	10233569	11893709	16696745	24790506	47699308	95097638	140910183	180007074	228524754	354198200
İ Rafinerileri	.	.	.	13162811	26266265	28951145	30644220	33663166	45388164	84185920	362476564	741069233	1126949348	1284345024	1953919700
İ ve Kömür Türevleri San.	1059565	3579316	11329431	1911618	2744837	2759837	3786158	6135185	8590183	15415381	42689818	72618054	88790107	159275537	219271500
Ürünleri San.	179880	895623	1763140	2105257	2671300	3272398	4073872	6428248	10195787	18435991	38575650	53652109	81678271	101358068	159857500
Plastik Ürünleri San.	.	.	.	1819163	2631738	3209787	4308820	6312822	10996730	17851655	30840832	50129253	68991057	71543395	113056700
kaçını, porselen v.b. San.	.	.	.	537649	742829	953907	1212594	2092723	3269130	5810034	10250779	12993439	20242407	29770043	48570400
ve Camdan Mam. Eşy. San.	.	.	.	1143600	1566284	1957972	2694315	4158514	5544670	9168996	13837755	32849826	59383137	72943617	111798400
ve Toprağa dayalı diğ. San.	.	.	.	4078965	5699672	6856520	9565594	13953352	22522761	32261282	92841529	147537673	195809423	204533236	301001400
Çelik Metal Ana San.	1258238	3000155	8958328	10473593	15973588	16786085	22462444	33293767	49639233	79618761	166909645	229318445	356046500	472419175	705091300
Metaller Ana San.	.	.	.	2324928	3975972	4759410	6270072	9751518	11558231	24027966	58479296	83894562	111030379	148393227	247455600
Sanayi	4641858	11418719	33539770	53716010	84922642	102864026	122910428	171746483	250722775	435998604	1135615192	1933714192	2799602457	3415615869	5273971600
Eşya Sanayii	1101288	2134369	4395027	4487410	5815461	8117278	8821795	12755467	24711987	41992943	69325080	102096113	139077825	185433417	276505500
Sanayii	447836	1273193	5183879	7524126	8898458	11855468	13704848	17452393	33949332	45650422	98263458	167099928	235676505	209230990	550177600
ik Mak. Alet ve Cih. San.	387116	819410	2693209	4054587	6548819	8782439	10964903	16029933	26966369	47310787	85426671	118630713	165990297	256847408	453691700
Araçları San.	576245	1564866	6081795	8922077	11517110	16302538	22475143	29070566	37425180	61216955	108803843	170393742	257225002	370499143	544054200
ve Kontrol Araç. San.	.	.	.	110080	132756	169403	249929	238485	566328	688446	1359234	2813285	5321571	6108372	8123000
İmalat Sanayii	782569	1648003	6366396	376505	460140	602893	826460	1175819	1868952	2661227	4428962	9456730	11429326	16074903	30449700
Sanayi Malları Sanayii	3295054	7439841	24720306	25474785	33372744	45830019	57043078	76722663	125488148	199520780	367607248	570490511	814720526	1044194233	1863001700
ATSANAYII TOPLAMA	19635664	41957886	110109619	141435117	201358686	253354115	303776312	412756447	606649057	1023783824	2236503136	3750042176	5393053542	6735237278	10749756800

E K T A B L O 1 0

İMALAT SANAYİ ÜRETİM DEĞERLERİNİN GELİŞİMİ
(Sabit Fiyatlarla 1963=100 1000TL)

YILLAR	1963	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
İNDEKS /100	1	1.23	1.993	2.401	3.118	3.432	3.966	4.921	7.508	12.307	25.506	34.884	43.692	57.08	86.775
Sanayii	5329367	8208842	10643210	10963873	11193518	13358555	13318377	14285462	12709219	12552882	13117411	16706528	17759870	16097694	17704182
Sanayii	398137	989183	1505573	1101289	1010413	1278092	1446430	1494583	1519430	1641849	1493787	1762278	1765437	1816459	1642339
n Sanayii	1634831	4001882	4215664	4162598	4145280	4116695	3837456	5523347	3870960	3989795	2915606	3557808	5679187	5488354	5239214
ma Sanayii	4194468	5309614	9050706	9097106	9602459	10852150	11612905	11104762	11518383	11912145	10218529	11990595	13590444	13672459	14064847
n Sanayii	101166	142453	423832	417471	441428	566510	648528	585202	637395	1066140	593005	1027964	1290622	2248108	2469089
ıkabı Sanayii	.	.	.	135219	156389	168057	235276	256867	260263	272773	282625	416947	399923	335429	305799
mobilya ve Mefrusat San.	40783	67091	176842	46776	90442	155299	122107	134720	176695	112677	128378	251600	225185	205324	208451
İm Malları Sanayii	11698752	18719065	26015827	25924332	26639929	30495358	31221081	33384942	30692346	31548260	28749341	35713722	40710669	39863826	41633921
ve Deri Sanayii	136683	133694	246347	264616	290137	392311	303627	286294	303190	292754	286585	443063	506796	453133	500576
ve Mantar Ürünleri San.	256355	322736	714409	741494	694505	751138	852560	1143256	1133284	1001636	896078	852648	977062	1038628	928932
t ve Kâğıt Ürünleri San.	410720	601859	712528	1159880	1272553	1516373	1528557	1736183	1732189	1725908	1692436	2056805	2355517	2154893	2444935
n ve İlgili Sanayii	245385	343691	689638	758809	663704	724270	763540	819154	835774	730433	766532	1119605	1358004	1170695	1125774
Kimya Sanayii	1095032	1793827	3401690	1634494	2226514	3382631	3107093	3993257	3750942	4498501	5125548	6098381	6490682	6438954	7062412
r Kimyasal Ürünler San.	.	.	.	2170580	2116909	2981809	2998918	3392958	3301879	3875787	3728442	4039393	4119909	4003587	4081800
ı Rafinerileri	.	.	.	5482220	8424075	8406511	7726732	6840717	6045307	6840491	14211423	21243815	25793036	22500789	22517081
ı ve Kömür Türevleri San.	1059565	2900580	5684612	796176	880320	804148	954654	1246735	1144137	1252570	1673717	2081701	2032182	2790391	2526897
k Ürünleri San.	179880	725788	884666	876825	856735	953496	1027199	1306289	1357990	1498009	1512415	1538015	1869410	1775719	1842207
r Plastik Ürünleri San.	.	.	.	757869	844047	935253	1086440	1282833	1464668	1450529	1209160	1437027	1579032	1253388	1302872
ık, çini, porselen v.b.San.	.	.	.	223927	238239	277945	305747	425264	435420	472092	401897	372476	463298	521549	559728
ve Camdan Mam. Eşy. San.	.	.	.	476302	502336	570505	679353	845055	738502	745023	542529	941687	1359131	1277919	1288371
ve Toprağa dayalı diğ. San.	.	.	.	1698861	1827990	1997821	2411900	2835471	2999835	2621377	3639988	4229379	4481585	3583273	3468757
r Çelik Metal Ana San.	1258238	2431244	4494896	4362180	5123024	4891050	5663753	6765651	6611512	6469388	6543937	6573743	8149009	8276440	8125512
Metaller Ana San.	.	.	.	968317	1275167	1386774	1580956	1981613	1539455	1952382	2292766	2404958	2541206	2599741	2851692
İm Malları Sanayii	4641858	9253419	16828786	22372349	27236255	29972036	30991031	34900728	33394083	35426879	44523453	55432697	64075860	59839101	60777547
Eşya Sanayii	1101288	1729635	2205232	1868975	1865125	2365174	2224356	2592048	3291421	3412119	2717991	2926732	3183142	3248658	3186465
na Sanayii	447836	1031761	2601043	3133747	2853899	3454390	3455584	3546514	4521754	3709305	3852562	4790160	5394043	3665574	6340278
ık Mak. Alet ve Cih. San.	387116	664028	1351334	1688708	757669	2558986	2764726	3257454	3591685	3844218	3349277	3400720	3799100	4499779	5228369
Araçları San.	576245	1268125	3051578	3715984	3693749	4750157	5666955	5907451	4984707	4974157	4265814	4884582	5887233	6490875	6269711
ve Kontrol Araç. San.	.	.	.	45848	42577	49360	63018	48463	75430	55939	53291	80647	121797	107014	93610
İmalat Sanayii	782569	1335497	3194378	156812	147575	175668	208386	238939	248928	216237	173644	271091	261589	281621	350904
n Malları Sanayii	3295054	6029045	12403565	10610073	10703253	13353735	14383025	15590868	16713925	16211975	14412579	16353930	18646904	18293522	21469337
ATSANAYII TOPLAM	19635664	34001528	55248178	58906754	64579437	73821129	76595137	83876539	80800354	83187115	87685373	107500349	123433433	117996448	123860804

E K T A B L O 1 1
İMALAT SANAYİİ SABİT SERMAYE YATIRIMLARI
(Cari Fiyatlarla, milyon TL)

YILLAR	Toplam Yatırımlar	İmalât Sanayii Yatırımları	Kamu Kesimi Yatırımları	Özel Kesim Yatırımları
1963	9663.9	2305	485	1820
1967	16853.8	3434	1300	2134
1972	40572.7	12657	5929	6728
1973	53416	15566	5966	9600
1974	72965	22098	7651	14447
1975	106703	32265	15030	17235
1976	145966	38138	17421	20717
1977	199724	49504	24034	25470
1978	261061	61750	27900	33850
1979	414961	109051	61986	47065
1980	861536	233089	139664	93425
1981	1250907	327209	185249	141960
1982	1646953	388391	205291	183100
1983	2180806	501000	263100	237900
1984	3369900	750800	378000	372800
1985*	5098600	978400	469200	509100

Kaynak: DPT Yıllık programlar ve Dördüncü Beşyillik Kalkınma Planı
*DPT gerçekleşme tahmini

E K T A B L O 1 2
İMALAT SANAYİİ SABİT SERMAYE YATIRIMLARI
(Sabit Fiyatlarla, milyon TL 1963=100)

YILLAR	İndeks /100	Toplam Yatırımlar	İmalât Sanayii Yatımları	Kamu Kesimi İm. San Yat.	Özel Kesim İm. San. Yat.	Toplam Yat. İm. Yat. Payı	İm San. Yat. Özel K. Payı	İm. San. Yat. Kamu K Payı
1963	1.000	9663.90	2305.00	485.00	1820.00	0.24	0.79	0.21
1967	1.296	13004.48	2649.69	1003.09	1646.60	0.21	0.62	0.38
1972	2.137	18985.82	5922.79	2774.45	3148.34	0.31	0.53	0.47
1973	2.436	21927.75	6389.98	2449.10	3940.89	0.29	0.62	0.38
1974	3.018	24176.61	7322.07	2535.12	4786.94	0.30	0.65	0.35
1975	3.658	29169.76	8820.39	4108.80	4711.59	0.30	0.53	0.47
1976	4.296	33977.19	8877.56	4055.17	4822.39	0.26	0.54	0.46
1977	5.413	36897.10	9145.39	4440.05	4705.34	0.25	0.51	0.49
1978	8.763	29791.28	7046.67	3183.84	3862.83	0.24	0.55	0.45
1979	14.331	28955.48	7609.45	4325.31	3284.14	0.26	0.43	0.57
1980	27.841	30944.87	8372.15	5016.49	3355.66	0.27	0.40	0.60
1981	38.312	32650.53	8540.64	4835.27	3705.37	0.26	0.43	0.57
1982	50.830	32401.20	7640.98	4038.78	3602.20	0.24	0.47	0.53
1983	57.080	38206.13	8777.15	4609.32	4167.83	0.23	0.47	0.53
1984	86.775	38834.92	8652.26	4356.09	4296.17	0.22	0.50	0.50
1985	121.447	41982.10	8055.36	3863.41	4191.95	0.19	0.52	0.48

E K T A B L O 1 3

İTHALATIN MADDE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
Milyon Dolar

	1962	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Yatırım Maddeleri	279	323	751	967	1248	1961	2239	2255	1590	1597	1581	2207	2324	2317	2659	2887
Makina ve Teçhizat	249	293	667	851	1052	1670	1997	2049	1453	1445	1429	2040	2114	2116	2411	2656
İnşaat Malzemeleri	30	30	84	116	196	291	243	206	137	152	152	167	210	201	248	231
Tüketim Maddeleri	45	33	60	84	152	203	156	178	133	96	170	179	181	242	474	647
Hammaddeler	296	328	697	986	2320	2574	2733	3363	2877	3377	6158	6547	6338	6676	7624	7809
GENEL TOPLAM	619	685	1508	2037	3720	4739	5129	5796	4599	5069	7909	8933	8843	9235	10757	11343

E K T A B L O 1 4

İMALAT SANAYİİ İSTİHDAMININ GELİŞİMİ
(15+ yaşta kişiler, 1000 kişi)

YILLAR	Toplam İstihdam	İmalât Sanayii İstihdamı	Toplam İsth. İçinde % payı
1962	12530.2	965.7	0.08
1967	13238.0	1082.0	0.08
1972	14036.9	1343.0	0.10
1973	14258.0	1419.3	0.10
1974	14470.3	1458.3	0.10
1975	14696.3	1507.0	0.10
1976	14938.3	1555.3	0.10
1977	15121.3	1591.6	0.11
1978	15249.3	1609.6	0.11
1979	15238.6	1571.5	0.10
1980	15231.3	1547.7	0.10
1981	15367.9	1593.5	0.10
1982	15467.0	1628.4	0.11
1983	15576.7	1684.9	0.11
1984	15776.2	1984.2	0.13
1985*	15877.8	2022.8	0.13
1986**	16055.8	2082.8	0.13

Kaynak: DPT yıllık programları
*Ağustos 1985 verilerine göre
**Geçici tahmin

E K T A B L O 1 5

ENFLASYON - GERÇEK ÜCRET İLİŞKİSİ

	Enflasyon Art. Hızı	Gerçek ücr. Art.Hızı
1974	0.458	0.086
1975	-0.662	0.053
1976	0.544	0.157
1977	0.544	0.037
1978	1.182	-0.074
1979	0.215	-0.126
1980	0.677	-0.279
1981	-0.656	-0.049
1982	-0.315	-0.009
1983	0.214	0.044
1984	0.699	-0.060

Kaynak: İlgili Tablolardan yararlanılarak hesaplanmıştır.